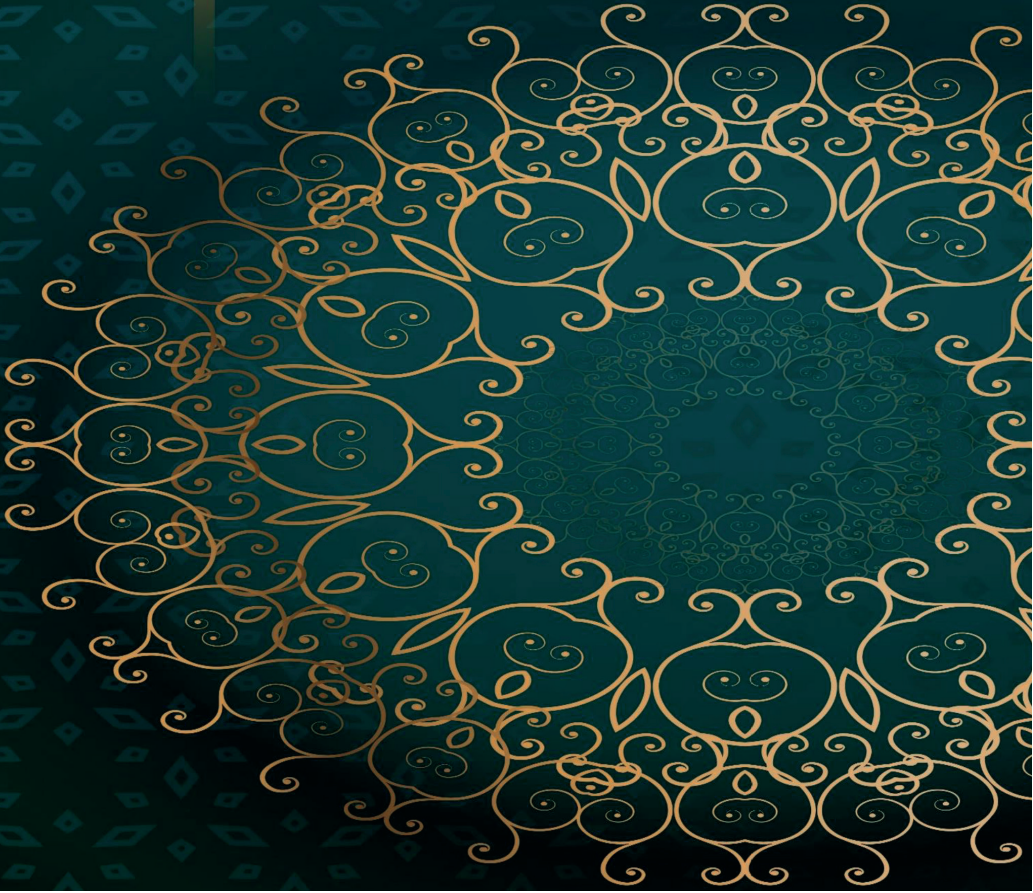

MİZAN

Dünya İle Bir Sözleşme

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 67
Üsküdar Üniversitesi, Çevre Ahlakı Forumu Yayınları: 2

MİZAN Dünya ile Bir Sözleşme

Özgün Adı: Al-Mizan- A Covenant for the Earth

Türkçe Editör

Prof. Dr. İbrahim Özdemir

Çeviri

Ali A. Açıkgenç

Tasarım

Bülent Tellan

ISBN:

978-605-9596-90-9

Yayıncılık Sertifika No:

69591

Matbaa Sertifika No:

73892

Baskı Tarihi:

2024

Baskı Sayısı:

1. Baskı

İletişim Bilgileri

www.uskudar.edu.tr – yayin@uskudar.edu.tr

Tel: 0216 400 22 22 / Faks: 0216 4741256

Altunizade Mah. Üniversite Sk. No: 14

Pk: 34662 Üsküdar / İstanbul / Türkiye

Baskı Cilt:

Butik Ajans Reklamcılık Matbaacılık Hizmetleri Sanayi Ticaret Limited

Şirketi İstiklal Mah. Kızılay Sokak No: 24/37

Ümraniye / İstanbul / Türkiye

Copyright © 2024

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak T.C. Üsküdar Üniversitesi'ne aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi de dahil olmak üzere herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Kitapta yer alan içeriğin sorumluluğu yazarlara aittir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

MİZAN

Dünya ile Bir Sözleşme

İÇİNDEKİLER

Mizan'ın Gelişimi	13
1. Dünya'nın Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme.....	15
Düşünceler.....	15
İnsanlık Mirası: Ellerimizle Yaptıklarımız	16
Küresel İklim Değişikliği.....	20
Biyolojik Çeşitliliğin Kaybı	23
Ekolojik ve Sosyal Adalet.....	27
Umutluyuz.....	32
2. Kâinat ve Yeryüzündeki İşaretler.....	35
Tek Yaratıcı, Âlemlerin Rabbi.....	35
Yaratılışın Fitrî Değeri	38
Kozmik Denge	44
Yeryüzündeki Sorumluluk.....	52
Yeryüzünde Tevâzuyla Yürüyün	56
3. Çevre Ahlâkı ve İslâm Ahlâkı	59
Tevhid Ahlâkı.....	59
Yaratan Temelli Hürmet	61
Tüm Mahlukata Azami İyilik	62
Yerdekilere Şefkat ve Merhamet.....	63
Rahmân'ın Âyetleri.....	65
Manevi Uygulamalar	70
En Güzel Örnek: Âlemlere Rahmet Bir Peygamber	74

4. Tabii Kaynakların Paylaşılmasında	
Eşitlik, Hakkaniyet ve Adâlet.....	81
Refahı Anlama	81
Kalkınma ve Hayat Tarzı	84
Hayatın Kaynakları (Mevârid).....	87
Boş Batağındaki Bir Dünya: Sömürü ve Katkı Arasında.....	93
İktisat/Tutumluluk ve İsrâf Arasında	96
Karşılıklı İstişâre ile Yönetim	99
5. Yeryüzünü Korumak için İlkeler ve Uygulamalar.....	103
Dinin Amaçları (Makâsîdü's-şerîa).....	103
Faydalar ve Zararlar	109
Doğrular ve Yanlışlar	113
Yiyeceğimizi Hasat Etmek: Helâl ve Tayyib	116
Hayat Kaynaklarını Korumak	122
Dinî Ahlâk Temelli Politikalar	136
İyiliği Tavsiye Etmek ve Kötülükten Vazgeçirmek/ Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker.....	139
Ek: Önümüzdeki Yol.....	145
Bir Dua.....	150
Teşekkürler	152
Yöntem Üzerine Kısa Bir Açıklama.....	158
Yaralanılan Kaynaklar.....	163
İslâm Ahlâkı ve İslâm Çevre Ahlâkı	173
Genel Çevre Ahlâkı, Felsefesi ve Hayvancılık.....	175
Çevre ve İslâm'la ilgili Önerilen Arapça Okumalar	177
Anahtar Terimler Sözlüğü	179

MİZAN

Dünya ile Bir Sözleşme

*“Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (dengeyi) O koydu.
Sakın dengeyi bozmayın.
Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın.
Allah, yeri bütün canlılar için yaratmıştır.”*
(55:7-10)

Mizan'ın Gelişimi

2019 yılında, 8. İslâm Dünyası Çevre Bakanları Konferansı (ICEM), İslâm dünyasında çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında kültürel ve dinî faktörlerin rolünü artırmaya yönelik bir stratejiyi kabul etti. Bu metin, İslâm'ın çevre sorunlarıyla yüzleşmeye yönelik dinî ve medeniyet temelli sorumluluğunu ortaya koymaktadır.

Bunun üzerine, Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) Dünya için İnanç Girişimi aracılığıyla bir grup önde gelen İslâmî kuruluş ve akademisyen, bir araya getirilmiş ve başlangıcından itibaren sürecin kolaylaştırılmasına öncülük edilmiştir.

İslâm Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (ICESCO), İslâmî Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı (IFEES), İstanbul'daki Üsküdar Üniversitesi, Katar'daki Hamad Bin Khalifa Üniversi-

tesi ve Kur'ân Botanik Bahçesi; Mizan'ı çevre sorunlarını İslâmî değerlerle ilişkilendirecek ve İslâm'ın tabiata bakışını benimseyecek küresel bir platform olarak geliştirmek üzere UNEP ile birlikte çekirdek ekibi oluşturdu.

“*Mizan: Dünya ile Bir Sözleşmesi*” başlıklı bu inisiyatif, İslâm'ın sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması için nasıl itici bir güç olabileceğini göstermeyi amaçlıyor. Mizan ayrıca bilimsel, teknik ve siyasi çözümlerin yanı sıra davranış değişikliğinin sağlanmasında kültür ve dinin önemini de vurguluyor.

Mizan'ın ilk taslağı, geri bildirim ve istişare için 300'den fazla İslami kurum ve uluslararası ortakla paylaşıldı. Yazarlar sözleşmeye son şeklini verdikten sonra, Arapça versiyonunu gözden geçirip onaylayan *Ezher Üniversitesi* ve *Müslüman İhtiyarlar Konseyi*'ne sundular.

Mizan, İslâm toplumunun çevre konularındaki müşterek sesini temsil eden tarihî bir belgedir.

Tüm Müslümanları günlük hayatlarında sürdürülebilirliği benimsemeye ve ortak evimiz olan Dünya'yı korumak için birlikte çalışmaya davet etmektedir.

1.

Dünya'nın Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme

DÜŞÜNCELER

1.1. Tüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a; gökteki yıldızların, yağmurların damlaları, suların dalgaları, ağaçların yaprakları, kumların taneleri, göklerdeki ve yerdeki atomların sayısınca hamd ve şükürle başlarız.

Üzerinde yaşadığımız Dünya, tarif edilemez derecede geniş ve muhteşem olan kâinatın bir parçası olup; kavrayışımızın ötesinde olan âlemlerin Rabbi ve her şeye kadîr olan Allah'ın tüm varlığı kuşatan üstün ihtişamını yansıtır. Bizim de bir parçası olduğumuz canlılar, her şeyin Rabbinin lütfunu ve rahmetini yansıttığından her türlü ifadenin ötesinde, fanî varlıkların kavrayabileceğinden de daha değerlidir. Allah'ın yarattığı her şey, O'nun *kudretinin, hikmetinin ve lüt-*

funun birer âyetidir (işareti). Bizler bu âyetlerden hareketle kavrayış, anlama ve rehberlik ararız. Allah'ın denge hâlinde (mîzân), birbirine muhtaç olarak yarattığı bütün varlıklar birbirinin yardımına koşmaktadır. Hiçbir şey nedensiz, gayesiz veya boşuna yaratılmamıştır. Hepsi hakikatle ve Hak için yaratılmış ve her birinin üzerimizde hakları vardır: Tüm yaratılmışları Yaratandan dolayı *derin bir hürmet, şefkat, son derece güzellik ve hayırla gözetmek ve korumakla mükellefiz*. Âlemlerin Rabbine en iyi şekilde kulluk ederek ibadet etmek hayatımızın en önemli gayesidir. Allah “*Hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.*” (67:2)

İNSANLIK MİRASI: ELLERİMİZLE YAPTIKLARIMIZ

1.2. Bununla beraber, içerisinde yaşadığımız ve bir parçası olduğumuz dünya; hâli hazırda tahrip edilmiş, bozulmuş ve tehlikeli derecede istikrarsızdır. Dünyanın çehresini değiştirdik ve dengesini yeniden tamir ve inşâ için mücadele ediyoruz. Böcek öldürücülerden radyasyona kadar zehirli maddeler, havayı ve suyu kirletiyor; atmosfer, yanan fosil yakıtlardan kaynaklanan sera gazlarıyla aşırı yükleniyor; topraklar, erozyon sonucu aşınıyor ve fakirleşiyor; okyanuslar, plastikle doluyor; dağlardaki ve kutuplardaki buzullar eriyor; deniz seviyeleri yükseliyor, mercan resifleri ağarıyor; ölümler, kuraklıklar, orman yangınları, kasırgalar ve sellerin sıklığı ve şiddeti gittikçe artıyor. Egzotik türler, yabancı oldukları ekosistemlerde çoğalıyor ve yerli yaşam biçimleri, insanlık tarihinde daha önce görülmemiş oranlarda yok oluyor. Savaşlar ve ölümcül şiddetli çatışmalar hız kesmeden devam ediyor. Bütün bunlar, yoksullara, mülksüzlere, mazlumlara, mültecilere, çocuklara, kadınlara, yaşlılara ve engellilere ölüm ve büyük ıstıraplar getiriyor: Çatışmalar-

dan en az sorumlu olanlar, en yüksek bedeli ödüyor. Yerli halklara, ırklara, etnik ve dinî azınlıklara yönelik baskılar devam ediyor. Bu da kültürlerin ve kültürel sembollerin şu veya bu ideoloji adına yok edilmesinde; zorla yerlerinden ve yurtlarından edilmiş insanların sayısının artmasında görülmüyor. Bu sözleşme, kitap hâline getirilmek için matbaaya gönderilirken bu sayının 100 milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir.¹

1.3. Biz insanlar; milliyet, ırk, kültür, etnik grup, kabile ve aile bağları, din, ideoloji ve politik görüşler ile ayırt edilebiliriz. Ancak son tahlilde aynı Dünya üzerinde yürüyor, aynı havayı soluyor ve aynı suyu içiyoruz. Dünya'yı ortak bir ev olarak paylaşıyoruz. Dünya, sahip olduğumuz tek ev. Yakın tarihimiz boyunca teknolojilerimiz, ticaretimiz ve endüstrilerimiz, dünyanın “küresel bir köy”e dönüştüğünü anlamamızı sağladı. Şimdiyse hep birlikte iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını yaşıyoruz. Koronavirüs pandemisi, ülkelerimizin ne kadar birbirine bağlı olduğunu, küresel krizlerin küresel iş birliği olmadan çözülemeyeceğini hepimize gösterdi. Her ne kadar bazılarımız diğerlerinden çok daha fazla sorumlu olsak da küresel çevre felaketi kendi eserimizdir. Bu Sözleşme metnini hazırlamaya girişen bizler, içinde bulunduğumuz genel çıkmazı anlamaya ve ele almaya çalışırken, aşağıdaki düşüncelerimizi kamuoyuyla paylaşıyoruz.

1.4. Ortak evimiz olan Dünya'nın yaklaşık 4,54 milyar yaşında olduğu tahmin ediliyor. Gezegenimiz bu uzun tarihi boyunca sayısız misafir ağırladı. Sayısız türler ortaya çıktı ve mevcut iklime uyum sağladılar. Onları besleyen şartlar değiştikçe yok oldular. Paleontologlar, Dünya'daki bu karmaşık hayatın filizlenmesinin; muazzam volkanik patlamalar, uzun süren buzul çağları, çarpışan kıtalar tarafından itilen yeni dağ engelleri veya tüm hayat formlarının yüzde

¹ <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> (Erişim tarihi: 22.08.2022)

75'inden fazlasının göktaşı çarpması ile beş kitlesel yok oluş tarafından kesintiye uğradığını söylüyor. Ancak zamanla her kitlesel yok oluştan sonra, yeni hayat biçimleri meydana geldi ve gelişti. Biz insanlar, bu süreçte ortaya çıkan son misâfirler arasındayız. Bir saatin yüzünde yazılı on iki saat olarak gösterilen Dünya'nın zaman dilimiyle ölçüldüğünde, insanlık tarihi milisaniyelerle sayılır. Bu dönemde, son Buzul Çağı yaklaşık on iki bin yıl önce gerilemiş ve bu da atalarımızın yerleşik topluluklar kurmasını ve medeniyetler inşa etmeye başlamasını mümkün kılmıştı. Farklı ortamlarda ve kıtalarda ortaya çıkan ve birbirini takip eden medeniyetler, birbirlerinden, geçmişin peygamberlerinin ve bilgelerinin öğretilerinden öğrenmiş -ya da öğrenememiş- ve birbirlerinin başarıları üzerine yeni uygarlıklar inşa etmişlerdir. Kitlesel yok oluşlardan sonra eşyanın tabiatı gereği, üzerlerinde ormanlar büyüdü ya da kumlar izlerini örttü; Dünya her seferinde yeniden toparlandı ve yıkıntılarından hayat yeniden doğdu.

1.5. Beş yüz yıldan biraz daha uzun bir süre önce geçmişin İberyalı denizcilerinin cesur denizcilik başarıları, yeni dünyaların ve -onların gözünde- farklı medeniyetlerin fetih edilmesine yol açtı. Bu fetih çağı hız kazanırken bugün Aydınlanma olarak bilinen hareket, Avrupa'da şekillendi ve insanlığın Tanrı ve tabii dünya ile ilişkisinde kökten bir değişim başlattı. İnsanlar kendi yeteneklerine güvenmek için inanç çıpasından koptukça tabiata daha önce hiç olmadığı kadar hükmedilmeye başlandı. Bazı durumlarda inanç, yerlilerin tabii dünyayla olan mânevî bağlarını bozacak şekilde çarpıtıldı. O andan itibaren ilâhî ve kutsal olanın önemi azaldı. "İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu" inancı, modern insanı, giderek daha gelişmiş teknoloji ve benzeri görülmemiş nüfus artışıyla birleşen doymak bilmez iştahıyla doğal dünyayı tahakküm altına almaya yöneltti.

1.6. Biz insanlar, kendimizi, masum bir şekilde “küresel köy” olarak tanımlanan ve çoğu ülkeden ekonomik olarak daha güçlü şirketler tarafından yönetilen bir sistemin içine düşmüş olarak buluyoruz. Bu sözleşmenin baskıya girdiği şu sıralarda 1 milyon dolardan fazla servete sahip olan dünyanın en zengin yüzde 1’i, küresel servetin yüzde 40’ından fazlasına ve dünya nüfusunun yarısından fazlasının servetiye sadece yüzde 1,4’üne sahip.² Sayısı 2.000’den biraz fazla olan dünya milyarderleri, gezegen nüfusunun yüzde 60’ını oluşturan 4,6 milyar insandan daha fazla servete sahip.³ Tüm bunlar, sahip olduğumuz değerlerimiz ve anlayışımız pahasına meydana geldi. Buna rağmen gerçek şudur: Şimdi içinde bulunduğumuz çıkmazdan neredeyse tüm insanlar suç ortağıdır ve bundan toplu olarak sorumluyuz. Etkilerimiz o kadar büyüdü ki artık kendimizi tabiatın bir gücü olarak tanımlıyoruz. Jeologların *Holosen* yani tamamen yeni çağ olarak adlandırdıkları buzul çağı sonrası dönem, artık giderek artan bir fikir birliği ile *Antroposen* yani insan çağı olarak tanımlanıyor.

1.7. Tabii dünyanın gidişatını değiştiren biz insanlar, gelmiş geçmiş en büyük uygarlık olduğu varsayılan mevcut uygarlığımızın da mîadını doldurmuş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak zorundayız. Atomu parçaladıktan, çift sarmalı keşfettikten, insan genom haritasını çıkardıktan, aya gidip geldikten, bozulmayı reddeden yeni malzemeler ürettikten, vücudumuzu istila eden kalıcı organik ve sentetik kirleticiler yaptıktan ve hayatımızı kolaylaştırmak için sayısız kolaylıklar icat ettikten sonra, şimdi varlığımızı tehdit eden ekosistemlerin çöküşüyle karşı karşıyayız. Bu tehditlerin en bariz olanları insan kaynaklı iklim değişikliği

² <https://inequality.org/facts/global-inequality/>
(Erişim tarihi: 22.08.2022)

³ <https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people> (Erişim tarihi: 22.08.2022)

ve biyolojik çeşitliliğin kaybıdır.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

1.8. İklim değişikliği Dünya'nın oluşum tarihinde yeni bir şey değildir. Geçmiş çağlarda, güneş enerjisindeki değişimler, Dünya'nın Güneş etrafındaki eğimi ya da yörüngesi, değişen okyanus dolaşımı, volkanik patlamalar ve donmuş toprakların erimesiyle metan gazının salınması gibi nedenlerle ortaya çıkıyordu.⁴ Medeniyetler geliştikçe, artan enerji talepleri hayvan ve insan gücünün yanı sıra yel değirmenleri, su çarkları, nesnelere hareket ettirip kaydırmak; ısı ve ışık vermek için yerçekimiyle beslenen hidroelektrik gibi yenilenebilir kaynaklardan karşılandı. İnsanların gezegenin iklimi üzerindeki etkisi, Sanayi Devrimi'ne yakıt sağlamak için kömürün büyük ölçekte çıkarıldığı iki buçuk yüzyıl öncesine kadar çok azdı.

1.9. O zamandan beri, enerjiye aç tüketici uygarlığımız Dünya'nın ekosistemlerine iki kez zarar verdi: Birincisi; fosil yakıtları, kömür, petrol ve gazı, milyonlarca yıl boyunca jeolojik süreçlerle oluştukları ve kilitlendikleri Dünya'nın bağırsaklarından çıkarıp pompalayarak ve ikincisi ise esas olarak bu yakıtları yakarak atmosfere karbondioksit (CO₂), metan ve diğer sera gazlarını salarak. Atmosferdeki aşırı CO₂'nin ısıyı hapsederek küresel iklim değişikliğine neden olduğu ancak yakın zamanlarda fark edilmeye başlandı.⁵

⁴ "Physical and human causes of climate change" (BBC Bitesize, undated): <http://www.bbc.co.uk/education/guides/z3bbb9q/revision/6> (Erişim tarihi: 10.02.2024)

⁵ Bu durum, sanayi öncesi dönemlerde ve muhtemelen ondan önceki milyonlarca yıl boyunca milyonda 280 parça (ppm) olarak tahmin edilen atmosferik CO₂ seviyelerinin günümüzde 400 ppm'in üzerine çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu gaz, Dünya atmosferinin yalnızca yüzde birinin yarısından azını oluşturmasına rağmen, Dünya'daki canlı yaşamı için hayati önem taşımaktadır. Karbon döngüsü, kara, okyanus ve atmosferik alanlar arasındaki akışını düzenleyerek Dünya'nın iklim dengesini korur. Davranışlarımız, Dünya'nın birbirine bağlı sistemlerinin dengesine, Kur'an'ın diliyle mizânına büyük ölçüde müdahale etmiştir.⁶

1.10. Bu Sözleşmenin yazarları olarak bizler, dünyanın dört bir yanındaki sorumlu ülkelerin iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmek için planlar yaptığını ve harekete geçtiğini ve bunların arasında benzin ve dizel yakıtlı araçların yasaklanarak daha çevreci alternatiflere yönelme yönündeki çalışmaların öne çıkmasını takdirle karşılıyoruz. Ancak bu yeşil bakış açısı yeterince ileri gidiyor mu? 2015'te Paris'te imzalanan İklim Anlaşmasının “küresel ortalama sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 2°C altında tutma ve sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 1.5°C üzerinde sınırlama çabalarını sürdürme” hedefini karşılayacak mı?⁷ Birbirini izleyen Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Konferansı (COP) süreçlerinde kayıp ve zararın finansmanı konusunda anlaşmaya varılamamasına rağmen, dünyanın en yoksul ve kırılgan ülkelerinin iklim krizlerinin geri döndürülemez etkilerinin bedelini ödemelerine yardımcı olacak tarihî bir anlaşmanın Dubai'deki COP28'in ilk gününde kabul edilmesinden memnuniyet duyuyoruz. Bunun bir dönüm noktası olduğunu ve zorlu bir mücadeleye sahne olduğunu düşünmekle birlikte, duyuru sırasında kayıp ve zarar fonu için milyonlar taahhüt edildiğini, oysa aslında gerekli olanın milyarlar olduğunu belirtmek iste-

⁶ “Climate change widespread, rapid and intensifying”. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin raporuna bakınız: <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/>

⁷ <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

riz.⁸ Zengin ülkeler yeterli desteği sağlayamadıkça, küçük ada devletleri deniz tarafından yutulma ihtimaliyle karşı karşıya kalmaktadır. Altta yatan ve geleceğe uzanan derin fay hatlarına dikkat çekiyoruz. Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından hazırlanan bir rapora göre⁹ “Artan sıcaklıklar ve deniz seviyeleri, değişen yağış modelleri ve daha aşırı hava koşulları Afrika’da insan sağlığı ve güvenliğini, gıda ve su güvenliğini ve sosyo-ekonomik kalkınmayı tehdit etmeye devam ediyor.”¹⁰ Sahra altı ve küçük ada devletleri en az CO₂ salan ülkeler arasında yer almalarına rağmen, gelişmiş sanayi ülkeleri tarafından üretilen CO₂’nin¹¹ etkilerinden orantısız bir şekilde zarar görüyorlar. *Dokuzuncu Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli* (IPCC), yüzlerce bilim insanı tarafından hazırlanan, binlerce araştırmaya dayanan ve sekiz yıllık bir çalışma sonucunda derlenen altıncı raporunu Ağustos 2021’de yayınladı. Rapor tek bir mesajla sona eriyor: Zamanımız tükendi.

1.11. Şimdiye kadar küresel iklim değişikliğini durdurmaya yönelik çabalar, emisyonları düzenlemeye yönelik hedeflerin müzakere edilmesine odaklanmış, ancak bunları üreten yakıtların üretiminin aşamalı olarak durdurulmasına odaklanmamıştı. COP28’de ilk kez iklim krizinin temel nedeni olan fosil yakıtlara atıfta bulunulmasını alkışlamakla birlikte, fosil yakıtlardan ‘uzaklaşılması’ çağrısının fosil yakıtların ‘aşamalı olarak ortadan kaldırılmasından’ çok uzak olduğunu düşünüyoruz. Bilim insanları, iklim kriziyle mücadele için acil eylem ihtiyacı göz önüne alındığında, fosil yakıtlarla

⁸ https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2023_L1_cma2023_L1.pdf (Erişim tarihi: 10.02.2024)

⁹ https://library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=21778#.X7YSIS-l3s2 (Erişim tarihi: 10.02.2024)

¹⁰ <https://unfccc.int/news/climate-change-is-an-increasing-threat-to-africa> (Erişim tarihi: 10.02.2024)

¹¹ <https://www.wri.org/blog/2020/02/greenhouse-gas-emissions-by-country-sector> (Erişim tarihi: 10.02.2024)

rın aşamalı olarak terk edilmesi çağrısında bulunulmamasının yıkıcı ve tehlikeli olduğu konusunda uyarıda bulundular.¹² Hükümetler; petrol, gaz ve kömür arama, çıkarma ve üretimini onaylamaya ve sübvansiyonla devam ederek, küresel ısınmanın 1.5°C ile sınırlandırılması hedefiyle tutarlı olandan çok daha fazla fosil yakıt üretmeye devam ediyorlar. Bu nedenle ülkelerin fosil yakıt üretiminin aşamalı olarak durdurulmasını adil, hakkaniyetli ve şeffaf bir şekilde müzakere etmelerini ve etkilenen işçiler ve iklimden etkilenen topluluklar için eşitlikçi bir geçiş taahhüt etmelerini sağlayacak bir çerçeve olan önerilen *Fosil Yakıtların Yayılmasını Önleme Anlaşmasını* desteklemekten başka seçeneğimiz kalmamıştır.¹³

BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİN KAYBI

1.12. Dünyanın çehresini ve iklimini değiştirdikçe, dünyayı bizimle paylaşan diğer canlıların yaşama alanlarını da yok

¹² https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2023_L17_adv.pdf; <https://unfccc.int/news/cop28-agreement-signals-beginning-of-the-end-of-the-fossil-fuel-era>; <https://www.theguardian.com/environment/2023/dec/14/failure-cop28-fossil-fuel-phase-out-devastating-say-scientists#:~:text=The%20UN%20climate%20summit%20ended,by%20petrostates%20including%20Saudi%20Arabia> (Erişim tarihi: 10.02.2024)

¹³ <https://fossilfuel treaty.org> (Erişim tarihi: 10.02.2024) https://www.ted.com/talks/tzeporah_berman_the_bad_math_of_the_fossil_fuel_industry (Erişim tarihi: 10.02.2024).

İklim politikası, talebin azalması ve fosil yakıtların fiyatlarının yükselmesi ile birlikte daha ucuz temiz enerji kaynaklarının bulunmasının piyasaların arzı kısıtlamasına yol açacağı varsayımına göre tasarlanmıştır. Ancak bu yeterince hızlı gerçekleşmiyor; piyasalar vergi indirimleri ve sübvansiyonlarla çarpıtılıyor. Hükümetlerimizin yakmama sözü verdiği fosil yakıtların çıkarılması hızla devam ediyor! Bu çıkarma işlemi, Dünya'yı paylaştığımız yabani bitki ve hayvan topluluklarının kalan önemli yaşama alanlarını bozmaya ve parçalamaya devam ediyor.

ediyoruz; onların yaşama alanlarını yok etmek, yaşamlarını da yok etmek anlamına geliyor ve hayatta kalmamız için gerekli olan flora ve fauna çeşitliliğini hızla kaybediyoruz. Ne Dünya'nın kendisini yok etme gücüne sahibiz ne de bu gezegenden tüm yaşamı silebiliriz.¹⁴ Bununla birlikte, aralarında geliştığımız ve kaderimizin ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğu çeşitli türlerden oluşan bu özel ağı tahrip ediyoruz. Bilim insanları arasında, insan faaliyetlerinin yol açtığı aksaklıkların altıncı bir kitlesel yok oluşu tetikleyebileceği konusunda bir fikir birliği mevcut.¹⁵ Dünya tarihindeki her kitlesel yok oluş, gezegendeki canlılar topluluğunun radikal bir şekilde sıfırlanmasına yol açmıştı. Şayet gerçekten de bir başka kitlesel yok oluşu tetiklersek, bu yok oluştan sağ çıkan türler arasında yer almamız pek muhtemel görünmüyor.¹⁶ Kur'an'da, sınırları aşan ve kendi kaynaklarını ve dünyanın nimetlerini yok eden önceki medeniyetler hakkında tekrar tekrar uyarılıyoruz. Üste-

¹⁴ Varsayılan nükleer soykırımların en kıyametvari olanlarında bile, birçok bakteri ve diğer mikrobiyotanın ve belki de bazı karmaşık canlı türlerinin hayatta kalması beklenmektedir.

¹⁵ Richard Leakey and Roger Lewin, *The Sixth Extinction: Biodiversity and its Survival* (London: Widenfeld and Nicolson, 1996), 245.

¹⁶ Önceki kitlesel yok oluşlardan kurtulan canlıların çoğu mikro-organizmalar ve omurgasızlardır; geriye çok az sayıda karmaşık canlı türü kalmıştır. Hızlı metabolizmaya sahip büyük, sıcakkanlı memeliler olarak insanlar besin zincirindeki bozulmalara karşı savunmasızdır; nispeten yavaş üreme süremiz ve az sayıdaki yavrularımız- nüfus krizine rağmen - biyolojik adaptasyon hızımızı yavaşlatıyor. Tüm kıtalarda farklı habitatları kapsayan geniş coğrafi yelpazemiz, vahşi omurgalı türlerinden çok daha fazla olan bolluğumuz, etoburlar olarak çok çeşitli besin kaynaklarını tüketme yeteneğimiz ve hepsinden önemlisi kültürel adaptasyonumuz, türümüzün kitlesel bir yok oluştan sağ çıkmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, sadece hayatta kalmak, hedeflemek için zayıf bir amaç gibi görünüyor ve Dünya'daki canlı türlerinin dörtte üçünden fazlasının kaybindan kaynaklanan aksaklıkları ve yıkımları hayal etmek oldukça zor olacaktır.

lik Allah bizi yeni bir yaratılışla değiştirmeye muktedir.¹⁷

1.13. Biyolojik çeşitlilik, gezegenimizin en karmaşık ve en hayatî özelliğidir. Tabii dünyadaki sayısız canlı formunun karmaşık etkileşimleri olmadan insanlık için bir gelecek olamaz. Bu karmaşık ilişkiler; soluduğumuz havayı, içtiğimiz suyu ve yediğimiz yiyecekleri üreterek hayatımızı destekler.¹⁸ Bütün bunlar, bugün dünyayı tabiatın özüne karşı yönetme biçimimiz tarafından tehdit ediliyor.¹⁹ Yeterince zaman verildiğinde, iklim değişikliğinin etkileri tersine çevrilmezse de hafifletilebilir. Ancak bir tür yok olduğunda sonsuza dek ortadan kalkar. Tabii dünyanın ritmini sürdürmek için hangi türlerin en hayatî öneme sahip olduğunu henüz bilmiyoruz. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi taraflarının, *BM 2011-2020 Biyoçeşitlilik On Yılı*'nin bir parçasını oluşturan yirmi "*Aichi Biyoçeşitlilik Hedefi*"nden tek bir

¹⁷ Bkz. Kur'ân 6:133, 56:61, 46:20, vb. Kur'ân müfessirleri, Allah'ın insanları yeni bir yaratılışla değiştirebileceğini anlatan Kur'ân âyetlerini, insanların milletlerini veya nesillerini başkalarıyla değiştirmek olarak anlamalarına rağmen- ve bu anlam iyi bir şekilde yerleşmiş olsa da, insanların diğer türlerle değiştirilmesini içeren yeni anlayışların, bunun gerçekleşmesinin muhtemel olduğuna dair bilimsel deliller ışığında dikkate alınması gerektiğini savunuyoruz. Allah, gerçekten de dilediği her şeyi yapmaya muktedirdir; biz insanlar, âlemlerin Rabbinin yapabileceklerine sınır koyamayız.

¹⁸ Fosil yakıtlar ve mineral kaynaklar, ne kadar önemli olsalar da hayatımızın temeli olarak biyolojik çeşitliliğin tamamlayıcısıdır. Modern ekonomilerimizi bunların üzerine inşâ ettik ancak nihayetinde hayatlarımız yaşam ağına bağlı olduğu kadar bunlara bağlı değil: insanlık bunlar bizim kullanımımıza sunulmadan önce de gelişmişti ve bunlar ortadan kalktığında da kesinlikle gelişebilir.

¹⁹ Bilimsel makalelerin normalde akademik ciddi tonunu terk eden araştırmacılar, vahşi hayatın büyük ölçüde kaybolmasını, 'insan uygarlığının temellerine ürkütücü bir saldırı'yı temsil eden bir 'biyolojik imha' olarak adlandırıyorlar" <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/12/what-is-biodiversity-and-why-does-it-matter-to-us> (Erişim tarihi: 10.02.2024)

tanesine bile tam olarak ulaşamadığını derin bir endişeyle not ediyoruz.²⁰ Bununla birlikte, BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin (CBD) 2050 yılına kadar ulaşılması gereken dört amaç ve imzacı ülkelerin 2030 yılına kadar yerine getirmesi gereken 23 özel hedeften oluşan yeni bir küresel biyolojik çeşitlilik çerçevesini kabul etmiş olmasından memnuniyet duyuyoruz. Bu hedeflerin amaçları arasında, yüksek ekolojik bütünlüğe sahip ekosistemler de dahil olmak üzere biyolojik çeşitlilik açısından yüksek öneme sahip alanların kaybını 2030 yılına kadar sifıra yaklaştırmak yer alıyor. Ayrıca, başta biyolojik çeşitlilik ve ekosistem işlevleri ve hizmetleri açısından özel öneme sahip alanlar olmak üzere, kara ve iç su alanları ile deniz ve kıyı alanlarının en az yüzde 30'unun ekolojik açıdan temsili koruma alanları sistemleri aracılığıyla etkin bir şekilde korunmasını ve yönetilmesini sağlamayı, bu alanlardaki sürdürülebilir kullanımın

²⁰ 1992 yılında yürürlüğe giren Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (BÇS) olarak bilinen çok taraflı anlaşma hak ettiği ilgiyi görmedi. Sözleşme, *BM 2011-2020 Biyoçeşitlilik On Yılı* sırasında "Aichi Biyoçeşitlilik Hedefleri" olarak bilinen 20 hedef ortaya koydu. BÇS'nin on yılda kaydedilen ilerleme hakkında olumsuz rapor vermesi, önemli bir endişe konusudur. Biyoçeşitlilik Görünümü 5 Eylül 2020 raporunda "...20 hedeften hiçbirine tam olarak ulaşamadığını..." kaydetmiş ve endişe verici bir şekilde eklemiştir: "...dünya, biyoçeşitlilik, arazi bozulması veya iklim değişikliği için küresel olarak kabul edilen mevcut hedeflerin çoğuna veya diğer Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşma yolunda değildir." Bkz. <https://www.cbd.int/gbo/gbo5/publication/gbo-5-en.pdf> s. 131. Hayal kırıklığının bir başka nedeni de, Ağustos 2022'de BM Açık Deniz Antlaşması taraflarının, deniz koruma alanlarında Dünya'nın uluslararası sularının korunmasını yüzde 1.6'dan yüzde 30'a çıkaracak, ticari faaliyetleri çevre etki değerlendirmelerine tabi tutacak, gelişmekte olan ülkelere finansman ve kapasite geliştirme sağlayacak ve gelişmekte olan ve denize kıyısı olmayan ülkelere deniz genetik kaynaklarına daha adil erişim sağlayacak önlemler yoluyla aşırı avlanma, derin deniz madencililiği ve gemi trafiğinin etkilerini ele alma konusunda anlaşmalarınıdır.

koruma sonuçlarıyla tamamen tutarlı olmasını sağlamayı ve geleneksel toprakları da dahil olmak üzere yerli halkların ve yerel toplulukların haklarının tanınmasını ve bunlara saygı gösterilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.²¹

EKOLOJİK VE SOSYAL ADALET

1.14. İçinde bulunduğumuz çıkmaz, ekonomik büyümeye verdiğimiz önceliğin Dünya'ya ve içindeki canlı topluluklarına gösterdiğimiz özenin doğrudan bir sonucudur. Orta sınıf tüketiciler olma arzumuz, tabiatla uyum içinde yaşamaktan daha öncelikli hale geliyor. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, biyosferi bozmadan veya gelecek nesillerin refah seviyesini engellemeden, yaşamları yoksullaşan ve kötüleşen insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere iyi ve asil bir şekilde hazırlanmıştır. Bu Sözleşmenin yazarları olarak bizler bu hedefleri yürekten desteklemekle birlikte, bu hedefler krize çare olmayacaktır. Daha zengin ulusların, canlı çeşitliliğini korumak için tüketim alışkanlıklarını önemli ölçüde azaltmaları gerekmektedir.

1.15. Kültürel çeşitliliğin yok edilmesiyle birlikte biyolojik çeşitliliğin de ortadan kaldırılmasının ne kadar derinden iç içe geçtiği belki de tam olarak takdir edilememektedir.²² Tüm bunlar, insanlık tarihinin son beş yüzyıllık dar penceresinde gerçekleşti. Bugün içinde yaşadığımız medeniyet, binlerce yıldır her tür hayat çeşitliliğine kendi yöntemleriyle büyük ölçüde özen gösteren geleneksel toplumların mezarlıkları üzerine inşâ edildi. Hâkim küresel monokültür (tek kül-

²¹ <https://www.cbd.int/gbf/goals/>

²² Biyolojik çeşitliliği kültürel çeşitlilikle ilişkilendiren araştırma makalelerinin çok az olduğunu not ediyoruz. Bu alanda daha fazla bilimsel çalışmalara ihtiyaç var. Konuyla ilgili nadir bir çalışma için bkz. https://www.jstor.org/stable/26392968?seq=1#metadata_info_tab_contents

tür), ister biyolojik ister kültürel olsun, çeşitliliğe çok az önem veren bir paradigma tarafından yönetiliyor. Bu anlayış, kendilerine veya yerel koşullarına uygun olup olmadığına bakılmaksızın dünya halklarına dayatıldı.²³

- 1.16.** İnsanlık tarihinin tehlikeli ve belirsiz bir aşamasına girmiş bulunuyoruz. Şu anda içinde yaşadığımız ve eşsiz madî faydalar getirdiği düşünülen medeniyetin bizzat kendisinin bu krizin kaynağı olduğu açıktır.²⁴ 1992 yılında *Dünya Bilim İnsanlarının İnsanlığa Uyarısı* adlı manifestosu,²⁵ “Eğer büyük bir insanî sefaletten kaçınılacaksa Dünya’yı ve üzerindeki hayatı yönetme biçimimizde köklü bir değişikliğe gidilmesi gerekmektedir” uyarısında bulunmuş ve “İnsanoğlu ve doğal dünya çarpışma rotasındadır. ... eğer kontrol edilmezse mevcut uygulamalarımızın birçoğu... yavaşlayan dünyayı öyle değiştirebilir ki yaşamı bildiğimiz şekil-

²³ Fazlun Khalid, *Signs on the Earth: Islam, Modernity and the Climate Crisis* (Leicester, UK: Kube, 2019), s. 23.

²⁴ Saygın uluslararası kuruluşların, bilimsel ve akademik toplulukların, hassas dünya sistemlerine benzeri görülmemiş insan saldırısının sonuçları konusundaki endişelerini dile getirdiğini not ediyoruz. *Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı* (OECD), yeni politikalar olmadan eylemsizliğin sonuçlarının (a) İklim değişikliğinin, sonunda küresel ortalama sıcaklığı, sanayi öncesi seviyelerin 3 santigrat derece ile 6 santigrat derece üzerine çıkarmak olacağını tespit ediyor. (b) Ticarî ormancılığın genişlemesi, altyapı geliştirme, insan müdahalesi ve doğal yaşam alanlarının parçalanmasının yanı sıra kirlilik ve iklim değişikliğinden daha fazla biyolojik çeşitlilik kaybı meydana gelecektir. *OECD Environmental Outlook to 2050: The Consequences of Inaction - Key Facts and Figures* (2050’ye OECD Çevre Görünümü: Eylemsizliğin Sonuçları - Temel Gerçekler ve Rakamlar) <https://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/oecdenvironmentaloutlook-to2050theconsequencesofinaction-keyfactsandfigures.htm> (Erişim tarihi: 22.08.2022)

²⁵ World Scientists’ Warning to Humanity: A Second Notice. *BioScience*, Volume 67, Issue 12, 1 December 2017, Pages 1026–1028. American Institute of Biological Sciences, <https://academic.oup.com/bioscience/article/67/12/1026/4605229> (Erişim tarihi: 22.08.2022)

de sürdüremeyiz” demiştir. Bu uyarının güncellenmiş bir baskısı 25 yıl sonra 2017’de yayınlandı. Bu rapor, önlemlerin çoğunda insanlığın ilerleme kaydedemediği sonucuna varmış ve “zamanın tükenmekte olduğu” uyarısında bulunmuştur.²⁶

1.17. İnsanlığın şimdiye kadar krize verdiği cevaplar son derece yetersiz ve parça parça olsa da uluslararası kurumların, uzman kuruluşların ve Dünya’yı korumaya kararlı bireylerin cesur çabalarını alkışlıyoruz. Kur’ân, fırtınaları hem korku hem de umut kaynağı olarak tanımlar.²⁷ Karanlık fırtına bulutlarının arasından süzülen umut ışıkları arasında inanç topluluklarının, geleneksel toplumların ve yerli halkların eşi benzeri görülmemiş bir araya gelmeleri de var. Bu, dünya nüfusunun %80’inden fazlasını temsil eden ve toplumun temelindeki liderlerle hızlı değişim getirme potansiyeline sahip büyüyen bir ittifaktır. Dahası her inanç topluluğu, her geleneksel toplum, her yerli halk çağların bilgeliği ile donanmıştır. Dünyanın ekosistemleri ve onların çeşitli hayat toplulukları ile yüzyıllar veya binlerce yıl boyunca gelişen bir değerler sistemini (ethos) bünyesinde barındırır. Bu kültürel çeşitlilik, krize tepkimize katılabilecek çok sayıda değer ve bilgelik içeriyor.

1.18. Bununla birlikte, uyarıcı bir not düşmemiz gerekiyor. İnsanlık çözüm ararken krizin nedenlerinden çok belirtileriyle uğraşiyor. Bize o kadar yakın iki temel mesele var ki bunları neredeyse tamamen kanıksamış durumdayız. Yeryüzü sistemlerini yeniden bir denge (mîzân) durumuna getirmeyi amaçlıyorsak bunların incelenmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, sömürülmesi gereken bir kaynak olarak tanımladığımız tabii dünyanın kendisine karşı tutumumuzdur. Zenginleşmek için acele ederken ekonomik büyümeyi ve tabii

²⁶ <https://www.un.org/en/climatechange/un-secretary-general-speaks-state-planet> (Erişim tarihi: 26.08.2022)

²⁷ 13:12, 30:24.

dünyanın insanî gelişimini doğrusal bir süreç olarak sürekli, hiç bitmeyen bir ilerleme ve gelişme ile eşitleyen yanlış bir paradigmayı körü körüne takip ettik. Esas felaketimiz, tabii dünyanın ilâhî olarak belirlenmiş düzeni karşısında durabileceğimizi sanmamızdır.²⁸

- 1.19.** İkinci mesele sadece ilkiyle çok yakından bağlantılı değil, aynı zamanda onu besliyor. Bu da paradır. Para, insanlığın ticaret yapmasını, mal ve hizmet alışverişinde bulunmasını ve binlerce yıl boyunca medeniyetler inşâ etmesini mümkün kıldı. Onsuz yaşayamayız gibi görünse de son zamanlarda paranın doğasında köklü bir değişiklik yaptık. Geçmişte para, kelimenin tam anlamıyla ağırlığına değerdi ancak şimdi önde gelen ekonomistlerin parayla ilgili açıklayıcı değerlendirmelerine daha yaygın bir şekilde rastlıyoruz. Örneğin “...para, kendine özgü bir değeri olmayan ve belirli herhangi bir şeyle doğrudan bağlantısı olmayan çiplak bir semboldür” ifadesi bunlardan biridir.²⁹ Aslında

²⁸ Bugün dünyamız önceki medeniyetlerden daha büyük, daha güçlü, daha bilgili ve daha müreffeh ve eşi görülmemiş derecede teknolojik gelişmişliğe sahip görünüyor. Ne var ki, gerçekte geçmiş çağların büyük medeniyetlerinden daha fazla istikrara sahip değil. Çevre tarihçisi Clive Ponting, “bilimsel bilgide süregelen artış ve teknolojinin istikrarlı gelişimi, tarihin çürümeden ziyade ilerlemenin bir kronolojisi olabileceğine bazı düşünürleri ikna etmeye ancak on yedinci yüzyılın sonlarında başardı.” demektedir. Avrupalı aydınlar tarafından “tarihin yalnızca bir yönde geri döndürülemez bir dizi değişiklik- sürekli gelişme” olduğu kabul edildi. On sekizinci yüzyılda ise “gelecekte ve her alanda ilerlemenin kaçınılmazlığı hakkında bir iyimserlik dalgası hakimdi”. Bkz. Clive Ponting, *A New Green History of the World: The Environment and Collapse of Great Civilizations* (Londra: Vintage Books, 2007), 1, 56, 57, 69-72, 125. (Türkçesi: Ponting, C. (2012). *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, çev.: A. B. Sander, Sabancı Üniversitesi)

²⁹ Joel Kurtzman, *The Death of Money: How the Electronic Economy Has Destabilized the World's Markets and Created Financial Chaos* (Toronto: Little Brown & Co., 1993), 71. Kurtzman üretken bir Amerikan ekonomisti ve *The Harvard Business Review* eski genel yayın yönetmeni.

para, onu her kullandığımızda tabii dünyanın dokusunu kemiren bir virüs gibidir. Uluslararası sistemi yönlendiren ekonomik büyüme modeli, bu yanılsamaya dayanıyor ve küresel ekonomik çöküşe dair kâbus vizyonlarına yol açıyor.

- 1.20** Bir tür olarak binlerce yıldır çevreyi kendi menfaatimize yarayacak şekilde sürekli değiştiriyoruz. Ancak artık tabii ekosistemlerin iyileştirebileceği sınırların çok ötesine geçmiş durumdayız. Kur'ân'da Allah'ın yarattığı tabiatı değiştirmenin şeytanî bir amel olduğu konusunda sürekli uyarıyoruz (4:119).³⁰ İnsan faaliyetleri, Kur'ân dilinde *fesâd fi'l-ard* olarak adlandırılan Dünya'da büyük bir bozulma ve tahribata yol açtı: Havanın ve suların kirlenmesi, küresel ısınma ve iklim değişikliği, hayat kaynaklarının aşırı sömülmesi, canlıların yaşama alanlarının tahrip edilmesi ve parçalanması, toprağın fakirleşmesi, istilacı yabancı türlerin yer değiştirmesi, genetiği değiştirilmiş organizmaların piyasaya sürülmesi, yırtıcı hayvanların ve zararlı olarak kabul edilen türlerin yok edilmesi ve kendi doyumsuz türümüzün aşırı çoğalması yoluyla hayatlarımızın ve diğer canlıların hayatlarının bağlı olduğu ekosistemleri fakirleştirdik. İncancımızın öğretilerine göre Dünya'da iyiliğin sorumlu temsilcileri olarak yaratılan biz insanlar, Dünya'yı sadece yozlaşma ve kan dökme ile doldurmakla kalmadık, aynı zamanda Dünya tarihindeki karmaşık hayatın altıncı kitlesel yok oluşunu da başlatmış olabiliriz. Bundan daha ağır ya da daha savunulamaz bir suçlama düşünmek zordur:

“İnsanların kendi elleriyle yapıp-ettikleri sonucunda karada ve denizlerde çürüme ve bozulma başladı: Bu şekilde [Allah], belki [doğru yola] geri dönerler diye yaptıklarının bazı [kötü] sonuçlarını onlara tattıracaktır.”
(30:41)

30 Bkz. Bu sözleşmenin paragrafı: 2.14.

UMUTLUYUZ

1.21. Bu Kur'ân âyetinde, gidişatımızı değiştirmek için çok geç olmadığına dair bir umut zemini buluyoruz. Geriye dönüp rotamızı doğru bir şekilde belirleyebileceğimiz umuduyla, şimdi inancımızın bize üzerinde yaşadığımız Dünya ile nasıl ilişki kurmamızı emrettiğini ele almaya devam ediyoruz. Yaklaşımımız çok yönlüdür:

- Müslümanlar olarak Dünya'ya, tüm yaptıklarımızdan bizi sorumlu tutan âlemlerin Rabbinin mübârek bir eseri olarak yaklaşıyoruz. Onu kötüye kullanarak ona ilişkin anlayışımızı nasıl kutsallıktan uzaklaştırdığımızı belirlemeye çalışıyoruz. Bu şekilde hareket ederek kaybettiğimizi yeniden keşfedebiliriz.
- Yaratıcı ve yaratılış arasındaki ilişkinin yanı sıra insanoğlunun her ikisiyle olan ilişkisini ve her birine karşı yükümlülüklerimizi, ontolojik ve kozmolojik bir anlayışla ifade etmeye çalışıyoruz. Bu anlayış, yanlış yaptıklarımızı nasıl düzeltebileceğimizi net bir şekilde görmemizi sağlayacaktır.
- Bizleri peygamberlik geleneğine uygun olarak ihtiyaç duyulan davranış değişikliklerine kendimizi adamaya motive edebilmeleri için İslâm'ın temel ahlâkî öğretileri ile değerlerini netleştirmeye ve ifade etmeye çalışıyoruz.
- İslâm mirasında yer alan ve ekonomistlerin «doğal kaynaklar» olarak adlandırdığı yeryüzündeki hayat kaynaklarının faydalarını *adil bir şekilde paylaşmaya* yönelik hangi unsurların eşitsizlikleri gidermemize yardımcı olabileceğini anlamaya çalışıyoruz. Aynı zamanda gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden taviz vermeden iyi bir hayat sürmeye yönelik daha sürdürülebilir, hatta yenileyici bir yaklaşımı hayata

geçirmeye çalışıyoruz.³¹

- İhlâl ettiğimiz dengeyi (*mîzân*) yeniden tesis etmek; gerekli tedbirleri almaya başlayabilmemiz için mevzûat, düzenlemeler, koruma uygulamaları, politikalar ve aktivizm açısından dinimizin en temel yönlerini belirlemeye çalışıyoruz.
- İhlâl ettiğimiz dinamik dengeyi (*mîzân*) yeniden tesis etmek için gereken adımları atmaya başlayabilmemiz için inancımızın mevzuat, yönetmelikler, koruma uygulamaları, politikalar ve aktivizm açısından en temel yönlerini tespit etmeye çalışıyoruz.

³¹ Khalid, *Signs on the Earth*, 149, 150.

2.

Kâinat ve Yeryüzündeki İşaretler

TEK YARATICI, ÂLEMLERİN RABBİ

2.1. Kur'ân'da tabiat olaylarına bolca atıfta bulunulmakla birlikte 'çevre', 'çevreci' veya 'çevrecilik' kelimeleri yer almaz.¹

1 Kur'ân'da 'çevre', 'çevreci' ya da 'çevrecilik' kelimeleri yer almaz. Klasik Arapça'da 'çevre'ye en yakın terim muhî'tir, yani çevreleyen; ancak Kur'ân'daki kullanımda muhî'tir olarak tanımlanan, 2:115 ve 4:126'da olduğu gibi her şeyi kuşatan ilahi varlık ve bilgidir. Modern Arapça kullanımda 'çevre' için kullanılan kelime *bîah* olup, kişinin ister niyetle ister içgüdüsel olarak doğal olarak yöneldiği veya geri döndüğü bir habitata tanımlar (Bkz. Rî'âyetü'l-Bîat fî Şerîati'l-İslâm (Kahire: Dâr eş-Şurûk, 2006), s. 12-14); Kur'ân'da bu kelimenin kök harflerinden türetilen birkaç kelime geçse de (29:58, 59:9, 10:87, 2:187), bî'ah kelimesinin kendisi geçmez. "Çevrecilik" olarak bilinen ideolojik hareket ancak geçen yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Bu noktada insanlık, modern dünyayı oluşturma çabalarımızın sonucunun bizi çevrenin çöküşünün eşğine getirdiğinin farkına varmak

Klasik Arapça'da 'çevre'ye en yakın terim, "çevreleyen" anlamındaki muhî'tir. Ancak Kur'ân'daki kullanımda *muhî't* olarak tanımlanan ve 4:156'da olduğu gibi her şeyi kuşatan ilâhî varlık ile bilgidir. Bununla birlikte Kur'ân, yaratılıştan (el-halk) bahseder ve bu kelimenin çeşitli gramer biçimlerinde kullanıldığı 250'den fazla âyet içerir.² Burada, inancımızın kozmolojisini ve Allah, yaratılış ve insanolu arasındaki ilişkilerle ilgili olarak tabiat teolojisini sunuyoruz.

2.2. Tevhid, Allah'ın birliğinin tasdik edilmesi, İslâmî ahlâkın temel taşıdır. Biz Müslümanlar, Allah'ın birliğinin; inancımızın, metafiziğimizin, ahlâkımızın, hukukumuzun ve mânevîyatımızın temeli olduğunu kabul ederiz. Kur'ân, Allah'ın "âlemlerin Rabbi" (*rabbü'l-âlemîn*) olarak övülmesiyle başlar (1:1). Günlük olarak emredilen ibadetlerin her biri de bu sözlerle başlar. Rabb kelimesi bir yandan hizmet ettiğimiz Rab ve Mevlâ'yı, diğer yandan da her varlığı var eden, sonra onu rızıklandıran, besleyen, geliştiren ve kaderi gerçekleşene kadar ona rehberlik eden Sürdürücü'yü ifade eder. Rabbü'l-âlemîn'i buna göre "*tüm varlıkların Rabbi*" olarak tercüme ettiğimizde ahlâkî yükümlülüklerimiz orta-

için sarsıldı. Geleneksel ve yerli toplumların kelime dağarcığında "çevrecilik" diye bir kelime yoktu. Hayat tarzları doğal olarak böyle olduğu için "bütüncül" kelimesine de sahip değillerdi. Aynı şey, taraftarları modernite tarafından altüst edilmeden önce büyük inançlar için de söylenebilir ve İslâm da bunun bir istisnası değildir. Kur'ân, Yunan ve Roma felsefesinden türetilmiş bir soyutlama olan ve 'doğa' anlamına gelen Arapça tabî'at kelimesini de kullanmaz.

² Arapça "yaratma" anlamına gelen *halk* kelimesi; oluşturma, biçimlendirme, tahmin, hesaplama ve ölçme anlamlarını içeren *h-l-k* kökünden türetilmiştir. Yaratılışın karmaşık bir sistem olduğunu, ayrıntı ve doğrulukla birbirine bağlantılı olduğunu îmâ eder. Bakınız Mawil Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam*, Cambridge: The Lutterworth Press, 2000, s. 50-51. Bu kelimeyi çeşitli şekillerde kullanan 250'den fazla Kur'ân âyetine ek olarak doğrudan yaratılıştan bahseden yaklaşık 500 âyet daha vardır.

ya çıkar.³

2.3. Atom altı parçacıklardan uzak galaksilere kadar kâinattaki yaratılmış her şey, Allah'ın yarattıkları olarak bir araya gelmiştir ve tamamen O'na bağımlıdır. “*De ki: O, bir olan Allah'tır, Allah, her şeye kadirdir.*” (112:1-2). Bu, tüm yaratılmışların birliğine ve insanoğlunun tabii bir parçası olduğu kevnî düzenin dokusuna tanıklık eder: “*Allah; Yaratan, Yapan, Biçim Verendir...*” (59:24). Tabii dünya, ilâhî olanı teyit eder. Bu temel kavram, Kur’ân’da (3:190, 30:17-27, 41:53, vb.) tekrar tekrar vurgulanır ve bize Allah’ın her yerde *hazır ve nazır* olduğunu hatırlatır:

“*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Ve Allah her şeyi kuşatmıştır.*” (4:126)

“*Doğu da Batı da Allah'ındır: Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yönü orasıdır.*” (2:115)

O, size rızık verendir: “*Size göklerden ve yerden azık sağlayan Allah'tan başka bir yaratıcı var mı?*” (35:3)

Cansız maddeyi diriltten ve yaşamla ölüm arasında döndüren O'dur: “*Allah, tohumu ve meyve çekirdeğini çatlatarak ölüden diriyi meydana getirendir.*” (6:95)

2.4. Allah, mutlak ve sonsuz iken yaratılan her şeyin sonlu ve sınırlı olması takdir edilmiştir. Her şey, kesin olarak ölçülmüş ve sınırları Rableri tarafından belirlenmiştir. Kur’ân

³ Taberî'nin tefsiri, “âlem”in tanımını yaparken İbn Abbâs'tan şu alıntıyı yapar: “De ki: Bütün hamdler, bütün yaratıklar -bütün gökler ve içindekiler, bütün yerler ve içindekiler, bilinen ve bilinmeyen her şey- kendisine ait olan Allah'a mahsustur.” Ayrıca, âlem kelimesinin bir tür ümmet ya da topluluk anlamına geldiğini de belirtir: İnsanlar âlemi vardır, cinler âlemi vardır ve yaratılmış varlıkların diğer türü de bir âlemdir. Dahası insanların, cinlerin ve yaratılmış varlıkların diğer her türünün her çağı ve her nesli bir âlemdir. Bu âlem kelimesinin önemli bir boyutu, bizim için bilinemez olan sayısız gerçeklik dünyasını dikkate almak için farkındalığımızın ve ahlâkımızın ufkunu genişletmesidir.

bize şöyle der: “...her şeyi yaratan ve her şeyi belli yasalar örgüsüne göre düzene koyan O’dur.” (25:2) Bu sınırları şükran ve sevinçle kabul ediyor; bu sınırlar dâhilinde seve seve yaşıyor ve bu sınırları aşmaya çalışmıyoruz. Zira Allah “Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi size vermiştir. Allah’ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan, pek zalim ve çok nankördür.” (14:34)

YARATILIŞIN FITRÎ DEĞERİ

2.5. Allah, yarattıklarından hiçbirini değersiz kılmamıştır: Bir varlığı yaratmış olması ona özünde bir değer ve kıymet verir. Yaratılmış herhangi bir varlığı ahlâkî değerlendirmenin dışında tutmak *tevhid* ilkesini ihlâl eder. Dahası, O her şeyi bi’l-hakk, yani *hak ve hakikat üzere* yaratmıştır. Bundan dolayı yaratılan tüm varlıkların hakları vardır.⁴ “*Biz gökleri,*

⁴ Hakikati ve hakkı ifade eden bu Hak kelimesinden, her yaratılmış varlığa borçlu olduğumuz ve hak olarak ifade edilen hak duygusu gelir. Bundan dolayı bütün yaratılmışların hakları vardır. S. Hossein Nasr “Islam, the Contemporary World and the Environmental Crisis” (Türkçesi: Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Çevre Bunalmı*, çeviren: Mevlüt Uyanık, *İslâmî Araştırmalar*, 1990, cilt: IV, sayı: 3, s. 155-174) başlıklı makalesinde, hakkın birbiriyle ilişkili anlamları üzerinde şöyle düşünür:

“İslâm’ın kilit kavramlarından biri, Kur’ân’da sıklıkla geçen ve doğruluk, gerçeklik, gerçek doğru, adâlet, vecibe anlamına gelen “hak”tır (çoğul “hukuk”). Hak aynı zamanda Allah ve Kur’ân için kullanılan adlardan biridir. İnsanların yaratıklar anlamındaki doğal çevreyle ilişkisine dair İslâmî görüşü anlama açısından da çok büyük önem taşır. İslâm’a göre, her varlık hak sayesinde var olur ve doğasının gereği olarak hak sahibidir. Aynen hayvanlar gibi ağaçların, hatta ırmakların ve dağların da hakları vardır. Doğayla ilişkiye girerken insanların her yaratığın haklarına saygı göstermesi ve gereğini yerine getirmesi gerekir; her yaratık da buna uygun olarak vecibeler taşır. İslâm, biz insanların bütün haklara sahip olduğu ve diğer yaratıkların bizim onlara tanımaya karar verdiklerimiz dışında hiçbir hak tanımadığı yolundaki fikre tamamen karşıdır.

yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık.” (44:38-39). Bir sivrisineğin önemsiz olduğunu düşünebiliriz ancak Allah, onu ya da daha küçük bir yaratığı mesel olarak sunmaktan çekinmez (2:26) ve arı, ilâhî ilhama mazhar olur (16:68-69). Yaratılan hiçbir şey anlamsız değildir. Hiçbiri boşuna yaratılmamıştır; Hepsini hak için yaratılmıştır. Bu nedenle hiç kimseye kötü davranmamalıyız ve meşrû olmadıkça hiçbir cana kastetmemeliyiz. Âlemlerin Rabbi, yeryüzünü mübârek kılmıştır: *«O, yerin üstünde yüce dağlar yarattı, orayı bereketli kıldı ve orada ihtiyaç sahipleri için gıdalarını, bitkilerini ve ağaçlarını tam dört günde takdir etti, düzenledi.»* (41:10) ve yarattıklarını da mükemmel kıldı, onları en güzel rızıklarla ve güzelliklerle doldurdu: *“Yarattığı her şeyi en güzel kılan...”* (32:7).⁵ *“Bir de o dağları görür, donuk ve hareketsiz sanırsın; oysa onlar bulutların yürüdüğü gibi yürümektedirler. İşte bu, her şeyi muhkem ve mükemmel yapan Allah’ın sanatıdır. Muhakkak ki O, sizin yaptığınız her şeyden haberdardır.”* (27:88)

2.6. Allah: Rahmân. Bütün varlıkların Rabbi olan Allah, Rahmân ve Rahîm’dir.⁶ O’nun her şeyi kuşatan rahmetinin,

Yaratıkların haklarını biz değil, Allah vermiştir, biz öyle karar verdik diye de o haklardan mahrum bırakılmaları söz konusu olamaz.” (s. 97). Richard C Foltz, Frederick M Denny ve Azizan Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology: A Bestowed Trust* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003) içinde. (Türkçesi: Foltz, R. C. (Ed.). (2007). *İslâm ve Ekoloji/Bahşedilmiş Bir Emanet* (N. Elhüseyni, Çev.). Oğlak Yayınları)

⁵ 32:7 âyetindeki *ahsana* fiili, en yüksek hayır, en yüksek güzellik, mükemmellik ve kusursuzluk anlamlarını bir araya getirir. 27:88 âyetindeki *at Kane* fiili ise, bir şeyi kesinlik, tamlık ve tam bir hünerle mükemmelleştirmek anlamına gelir.

⁶ Kur’ân’ın her sûresi, Besmele ile yani “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla” başlar. Bu kısa ve şiirsel ifade, Kur’ân’ın özünü içerir ve Kur’ân’da (Tevbe sûresi dâhil) 114 defa tekrarlanır. İslâm’ın dinî metinlerine göre Rahmân isminin, yani O’nun merhametinin, ezelden ebede; burada ve âhirette Allah’ın yaratıkla-

merhametinin ve lütfunun boyutu bizim kavrayabileceğimizden çok daha fazladır.⁷ “...*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır...*” (7:156) Allah, merhameti Kendine ilke edinmiştir. (6:12) Kâinatı ihtişam ve güzelliklerle doldurdu. Hissedebilen tüm varlıklara ve bizlere kâinattaki bu ihtişamı ve güzelliği algılayabileceğimiz duygular verdi. Onun rahmetinin mührünü taşıyan ve uyum ile güzelliğin her şeye nüfuz ettiği bir kâinatta yaşıyoruz: “*Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır...*” (40:7)⁸

2.7. Tüm varlıklar, Yaratıcıları ve Rablerinin aşkın ihtişamına şahitlik eder:

“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’i tesbih ederler. Her şey O’nu hamd ile tesbih eder. Ancak siz onların tesbihlerini anlamazsınız.” (17:44)

“Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah’i tesbih ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir. Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakıyla bilendir.” (24:41)

riyla olan temel ilişkisini gözetir. İslâm geleneğinde, Rahmân ve Rahîm, Allah’tan sonra Allah’ın en büyük isimleri olup, Esmâ-i Hüsnâ arasında Allah’ın yarattıklarıyla olan ilişkisini en iyi şekilde açıklayan isimlerdir.

⁷ Meydana gelen her şey – hatta acı, ıstırap, zarar, ölüm ve kötülük bile – zamanı gelince kozmik merhametin himayesi altına girecektir. “*Allah merhameti kendine emretti*” (6:12) âyeti, merhametin evrensel bir kanun (sünnetullah), kozmosun hâkim teması ve yaratma eyleminin temel amacı olduğunu vurgular. Bkz. Umar Faruq Abd-Allah, “*Mercy: The Stamp of Creation*” (Nawawi Foundation, 2004); Mohammed Rustom, *The Triumph of Mercy: Philosophy and Scripture in Mullâ Şadrâ*, SUNY Press, 2015; (Türkçesi: Rustom, M. (2017). *Merhametin Zaferi Molla Sadra’da Felsefe ve Kutsal Kitap*, çev.: Z. H. O. Aström, Nefes Yayınları)

⁸ “40:7. âyet’te, teknik olarak bir fiil sıfatı olan merhamete, bir zat sıfatı olan bilgiye göre öncelik verilmiş ve yine evrensel plandaki merhametin üstünlüğü vurgulanmaktadır.” Abdullah, “*Mercy*” (2004)

İnsanoğlu hariç bütün varlıklar; istek, itaat ve bağıllık içinde Yaratıcılarına ve Rablerine teslim olurlar; hepsi ibadet ve dua ile O'na boyun eğler. İnsanoğlu, Rablerinin sürdürdüğü tabiat kanunlarına boyun eğmekten her ne kadar kaçınmasa da gönülden takvâ ile kulluk etme veya Rablerinin emirlerini reddetmeyi tercih edebilir ve böylece O'nun gazap ve cezasına maruz kalabilir:⁹

“Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur.” (22:18)

“Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez ona boyun eğmişken ve ona döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?” (3:83)

Her şeyin Rablerine ve Yaratıcılarına teslim olmalarından, Müslüman olduklarının tanınması ve insanların isteyerek benimseyebilecekleri ve bu topluluğun bir parçası olabilecekleri geniş bir İslâm topluluğunu oluşturmaları gelir.¹⁰

⁹ İnsanoğlu Allah'ın emrine itaat etme ya da etmeme konusunda kendisine tanınan özgür seçim hakkına sahiptir. Aradaki fark şudur: “Diğer tüm canlılar kendi tabiatlarını otomatik olarak takip ederken, insanlar kendi tabiatlarını takip etmelidir; olanın olması gerekene dönüşmesi insan olmanın hem eşsiz ayrıcalığı hem de eşsiz riskidir.” (İbrahim Özdemir, “Towards an Understanding of Environmental Ethics from a Qur’anic Perspective”, Foltz, Denny ve Baharuddin (der.), *Islam and Ecology*, 2003) (Türkçesi: “Kur’ân Perspektifiyle Bir Çevre Etiği Anlayışına Doğru”, *İslâm ve Ekoloji: Bahşedilmiş Bir Emanet*, ed.: R Foltz, F.M. Denny, A. Baharuddin, çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2007, 17) İsteyerek ibadet etme veya Rablerinin emirlerini reddetmeyi seçme yeteneği, insan için olduğu kadar cinler için de geçerlidir (51:56).

¹⁰ İnsan dışındaki varlıklar Rablerine itaatsizlik etme kabiliyetine sahip olmasalar da, Kur’ân öğretisinde isteyerek teslim olurlar: “Sonra duman halinde bulunan göğü yarattı, ona ve yere, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. Onlar da: “İsteyerek geldik” dediler. (41:11). “Bu nedenle Kur’ân, Allah'ın kanunlarına

2.8. Allah'ın Âyetleri (İşaretleri). Yaratılan her varlık kendisinin ötesinde Yaratıcısına, O'nun bilgeliğine ve merhametine işaret eden hârikulâde bir âyet, yani işaretdir; her biri, anlam ve alınacak derslerle dolu birer alâmettir. Tabiat, bir ayna gibi Yaratıcısının kudretini, ihtişamını, güzelliğini, bilgeliğini ve merhametini yansıtır.

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün bir-biri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. ‘Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru.’ derler.” (3:190-191)

“İşaret” anlamına gelen “âyet” kelimesi, Kur’ân âyetleri için kullanılan kelimeyle aynıdır. Müslüman âlimler, Allah'ın elçileri olan peygamberler aracılığıyla insanlığa vahyedilen ve çeşitli şekillerde el-kur’ân et-tedvînî, yazılı Kur’ân veya el-kitâb el-mastûr, yazılı kitap olarak bilinen yazılı metinler ile Allah'ın tabî âlemdeki vahiyleri arasındaki paralellikleri vurgulamışlardır

Müslüman âlimler, Allah'ın elçileri olan peygamberler aracılığıyla insanlığa vahyedilen ve çeşitli şekillerde *el-Kur’ân et-tedvînî* ya da *el-kitâbu'l-mestûr* ve *el-Kur’ân et-tekvînî*, yani kozmik Kur’ân ya da *el-kitâbu'l-manzûr*,¹¹ yani göz-

(kaçınılmaz olarak) itaat ettiği ölçüde, islâm (“teslimiyet”) terimini tüm kâinata tatbik eder. Allah'ın kanunlarına göre işleyen tabiat... kendisini Allah'ın iradesine teslim eder. Kâinatta her şey Allah'ın koyduğu kanunlara uygun davrandığına göre, bütün kainat bu nedenle Müslümandır, Allah'ın iradesine teslim olmuştur”. Özdemir, age., 16-17.

¹¹ Bkz.: *Ri'âyat al-Bî'ah fî Sharî'ati 'l-Islâm* (Cairo: Dâr ash-Shurûq, 2006), ss. 31. (Türkçesi: *İslam'da Çevre Bilinci*, Nida Yayıncılık, 2018); Seyyed Hossein Nasr, *Islam and the Environmental Crisis*, 95-96, *The Need for a Sacred Science* (Albany, NY: State University of New York Press, 1993) içinde, ss. 130-133.

lemelenen kitap olarak bilinen tabiî dünyadaki Allah'ın tabiî âlemdeki vahiyleri arasındaki paralellikleri vurgulamışlardır. Bunların her biri işaretlerden, âyetlerden oluşan vahiylerdir ve aynı kaynaktan gelirler. Tabiatta bulunan ilâhî işaretler, metinlerdeki anlamlarını açıklığa kavuşturur ve yazılı metinler de yaratılışı anlamamızı sağlar.¹²

2.9. Her bir şey, kendi öz değerinin ötesinde, Dünya'daki hayatı destekleyen ekosistemlerin bir bileşeni olarak pratik ya da kullanım değerine sahiptir. Allah'ın yaratışının tüm bileşenleri, Allah'ın yollarına (*sünen*)¹³ göre birbirleriyle etkileşir, birbirini tamamlar, birbirini destekler ve yardım eder. On üçüncü yüz yüzyıl hukukçusu İzzeddin ibn Abd es-Salâm'ın gözlemlediği gibi: “*Allah, mahlûkâtı yarattı ve onları birbirine bağımlı kıldı, böylece her grup değerinin iyi oluş durumunu desteklesin.*”¹⁴

Bütün varlıklar boyun eğerek Allah'a kulluk ederler: Toprak, bitkiler, hayvanlar ve göklerin hepsi birbirini destekler; hepiniz birden Allah'a itaat edin. Bütün varlıklar, özünde ve evrensel olarak birbirine muhtaçtır ve sahip olduklarını birbirlerine vermeleri sadakadır.¹⁵ Böylece her

¹² Mahlûkâtındaki Allah'ın âyetleri/işaretleriyle ilgili olarak bkz.: *Ri'âyat al-Bi'ah*, 31, 33-34, 155; Nasr “*Islam and the Environmental Crisis*,” ss. 95-96; *Sacred Science*,130-133; Izzî Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, ss. 27, 98, 100; Özdemir, “*Environmental Ethics*,” ss. 10-11, 19-22; Nomanul Haq, “*Islam and Ecology: Toward Retrieval and Reconstruction*” Foltz, Denny and Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology* (2003) içinde. ss. 126, 130; 'Ali Gomaa, *Al-Bi'ah wa'l-Hifâz 'alayhâ min Manzûr Islâmî* (Cairo: Al-Wâbil As-Sayyib, 2009), 33-34. Said Nursi, *The Supreme Sign* (trans. Hamid Algar), Berkeley, California, 1979. (Türkçesi: *Ayet-ül Kübra*. Sözlük Neşriyat A.Ş., İstanbul)

¹³ *Ri'âyat al-Bi'ah*, 12-14.

¹⁴ İzz ad-Dîn ibn 'Abd as-Salâm (d. 660 H. / 1262 G.), *Qawâ'id al-Ahkâm fî Masâlih al-Anâm*. İnsan topluluklarıyla ilgili bu gözlem, bir bütün olarak yaratılış için de geçerlidir... (Türkçesi; *Hükümün Dehşetleri*, çev: Zübeyir Çetin, İTİSAM Yay., 2022, İstanbul).

¹⁵ Al-Munâwî (952-1031 H. / 1545-1621 G.) *Fayd al-Qadîr Sharh al-*

varlık, ilâhî olarak belirlenmiş vazifeleri aracılığıyla bütünü iyi oluşuna katkıda bulunur. Bu da Allah'ın tüm canlıları beslediği kozmik bir yardımlaşmaya yol açar. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: “*Yaratılanlar Allah'ın kullarıdır. Allah'ın en çok sevdiği yaratıklar, O'nun kullarına en çok iyilik yapanlardır.*”¹⁶

KOZMİK DENGE

2.10. Mizân: Denge ve Karşılıklık. Kur'ân, tüm varlıkları ahenk ve uyum içerisinde birbirine bağlı, birbirine bağımlı ve bütünleşmiş olarak tanımlar:

“Yeri de yayıdık, ona sabit dağlar yerleştirdik ve orada ölçülü (bir biçimde) her şeyi bitirdik. Orada hem sizin için hem de sizin rızık vermediğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik.” (15:19-20)

“Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu. Sa-

Jâmi' as-Saghîr, alıntılandığı yer: *Ri'âyat al-Bî'ah*, 18.

¹⁶ Enes ibn Mâlik ve Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet edilmiştir. *Mishkât al-Masâbîh*, hadis no. 4998, 4999.

Bkz. Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn, Foltz, Denny ve Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology*, 2003, 185-247'de “The Basis for a Disiplin of Islamic Environmental Law”. Ayrıca bkz. Abubakr A. Bagader, Abdullatif T. E. El-Sabbagh, Mohamed A. Al-Glayand ve Mawil Y. I. Samarrai, Othman A. Llewellyn ile birlikte, *Environmental Protection in Islam*, 2d rev. ed., IUCN Environmental Policy and Law paper no. 20 Rev, World Conservation Union / Meteorology and Environmental Protection Administration of the Kingdom of Saudi Arabia (Gland, Switzerland and Cambridge: IUCN, 1994), 1-2. http://cmsdata.iucn.org/downloads/eplp_020reven.pdf (Erişim tarihi: 22.08.2022) Ayrıca bkz. Othman A. Llewellyn, “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning,” *Journal of Research in Islamic Economics* (Jeddah) 1, no. 2 (1984): 29; ve Othman Llewellyn, “Sharî'ah-Values Pertaining to Landscape Planning and Design,” *Islamic Architecture and Urbanism* (Dammam, Saudi Arabia: King Faisal University, 1983), 32.

kın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın. Allah, yeri canlılar için yaratmıştır.” (55:7-10)

Kozmik denge veya ahenk, Kur’ân’da “*eşitlik, hakkaniyet ve adâlet*” anlamına gelen *el-kıst* ile ilişkilendirilir: “*Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mîzânı* (ölçüyü) indirdik ki insanlar adâleti yerine getirsinler.» (57:25)¹⁷

2.11. Böylece Kur’ân, Dünya’nın ve kâinatın anlam, amaç, düzen ve güzellikle dolu zengin ve canlı bir tasvirini takdim eder. Fizikî dünya; tesadüfen oluşmamış, kaosla karakterize edilmemiş ve değerden yoksun değildir. “Boşluğu, kopması, yerinden oynaması olmayan, sağlam ve iyi örülmüş bir yapıya sahip olan” tabiattaki yaratılış,¹⁸ Müslümanlar tarafından, Yüce Yaratıcı’nın ve âlemlerin Rabbinin muhteşem eserlerinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Kur’ân âyetlerinin ışığında, tabiattaki dengeli, her şeyin birbirine bağlı ve bağımlı olduğu yaratılış süreçlerini gözlemlemeye ve ayırt etmeye davet ediliriz: Gündüzün geceye, gecenin gündüze dönüştüğü, cansız maddenin canlıların etine dönüştüğü; ölen ve toza dönen canlılarla birlikte, rüzgarlar, bulutlar, yağmurlar, yıldızlı gökler ve uçsuz bucaksız uzayda yüzen gezegenler... Kâinatın birbirine bağlı bu muhteşem *nizamu, bereketi ve güzelliği, değeri ve anlamı* omuzlarımıza mânevî bir sorumluluk yüklemektedir.

¹⁷ Mîzân ve kıst kelimelerinin aynı güçlü birleşimleri, Kur’ân’da yetimlerin bakımıyla ilgili olarak da kullanılır: “*Yetim malına, erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın*”. (6:152)

¹⁸ Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur’an*. Chicago: Bibliotheca Islamica, 1980, s. 45. (Türkçesi: Fazlur Rahman. (2017). *Ana Konularıyla Kur’ân*. çev.: Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu, 15. Baskı)

2.12. Ümmetler: Topluluklar. Kur'ân, yeryüzünü birlikte paylaştığımız sayısız canlı hayvanı kendimiz gibi topluluklar olarak tarif eder: “*Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir.*” (6:38)

Onlar da bizim gibi duyarlı varlıklar ve topluluklar oldukları için onlara karşı hürmet ve özen (*takvâ*), şefkat, merhamet ve *ihsan* ile muamele etmekle mükellefiz. Kur'ân'ın insan dışındaki bu topluluklara yönelik ahlâkî öğretileri, İslâm bilim geleneğinin doğuşundan bu yana kabul edilmiştir.¹⁹

2.13. Fıtrat: İnsanlığın Aslî Mahiyeti. Kur'ân bize, insanoğlunun tabiî yaratılışın aslî kalıbı (*fıtrat*) içinde yaratıldığını ve onun bir parçası olarak tabiatımızın (*fıtratımızın*) bu kalıp tarafından tanımlandığını söyler:

“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (30:30)

Bu Kur'ân âyeti, insanın tabiatının değiştirilmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunurken, Allah'ın yaratıklarının tahrif edilmesine ilişkin daha geniş bir yasağı da yansıtmaktadır. Tabiatımızın ekolojik bağlamını düşünelim. Biz insanlar, birbirlerine ve son buzul çağında ve buzulların neredeyse 12.000 yıl önce çekilmesinden bu yana hüküm

¹⁹ Zeyd b. Ziyâd, Büsr es-Sulemî'nin oğullarına, binek hayvanını kırbaçla dövmek ve onu dizginle kabaca kontrol etmek hakkında Hz. Peygamber'den bir hüküm bilip bilmediklerini sordu. Evin içinden bir kadın: “Ey soru soran! Yeryüzünde yürüten hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır” (6:38) diyerek cevap verdi. Oradaki erkekler, konuşanın Hz. Peygamber'i tanıyan ablaları olduğunu söylediler. İmâm Ahmed b. Hanbel ve El-Beyhakî.

süren çeşitli iklim şartlarına uyum sağlamış belirli bir türler topluluğu içinde yaratıldık. Okyanusların, buzulların, yağmur ormanlarının, boreal ormanların, sulak alanların, bozkırların ve çöllerin karışımı, bizim ve diğer canlıların ortaya çıktığı ve geliştiği habitatları oluşturur.

Dolayısıyla buradaki *fitrat* kelimesi, aynı şekilde, insanoğlunun ve diğer canlı dostlarımızın yaratıldığı sınırlar içindeki başlangıçtaki kalıba da atıfta bulunabilir. “*Allah’ın yarattıklarının değiştiremeyeceği*” ifadesinde de bir uyarı îmâ edilmektedir. Zira Kur’ân’ın başka bir yerinde “Allah’ın yarattıklarını değiştirmenin (bozulma veya çarpıtma anlamında)” şeytanî bir iş olduğu, kötülüğün timsali olduğu bildirilmektedir. Çünkü şeytan “*Onlara Allah’ın yarattıklarını değiştirmelerini emredeceğim*” demiştir. (4:119)²⁰

2.14. Kur’ân’da sadece denizler, dağlar, bitkiler ve hayvanlar değil; kâinat ve içindeki her şeyin, hatta gündüz, gece, güneş, ay ve yıldızların insanlığa hizmet için (*musahhar*) yaratıldığından bahsedilir.²¹ Rabbimizin nimetlerini saymakla

²⁰ Kur’ân’da şeytanın insanlara sığırların kulaklarını kesmelerini emredeceği bildirilmektedir (4:119). Bu nedenle köpeklerin kulaklarının kesilmesi ve atların kuyruklarının gösteriş için kırılması gibi hayvanların sakatlanması İslâm medeniyetlerinde yasaklanmıştır. Dolayısıyla hayvan deneylerinde gerçekleştirilen diri diri kesimler, radyasyonlu yaprak dökücüler ve diğer böcek ilaçlarının kullanımıyla ortaya çıkan tüm ekosistemlerin bozulması, tahrip edilmesi ve kirletilmesi ve türümüzün Dünya üzerinde yarattığı diğer etkiler bir yana, ne kadar daha vahim ve şeytani bir iğrençliktir?

²¹ *Teshir* kavramının kapsamlı bir incelemesi için bkz. Tlili, Sara, *Animals in the Qur’an*, Cambridge University Press, 2012, ss. 92-115. Musahhar olmak; gündüzün, gecenin, güneşin, ayın, yıldızların, denizlerin, dağların, bitkilerin ve hayvanların insanlığa faydalı olması demektir; insan hakimiyetine veya otoritesine tabi oldukları anlamına gelmez. Bu durum, insanlığa olduğu kadar diğer türlere de hizmet etmelerini engellemez; gerçekten de genel olarak Dünya’daki canlılara hizmet ettikleri açıktır. Bkz. Tlili, 92, 100, 111-115; İzzi Dien, *Environmental Dimen-*

asla bitiremeyiz. Bununla beraber, yeryüzünde böbürlenerek yürümemeliyiz:

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.” (17:37)

“Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (40:57)²²

Allah, hiçbir yerde diğer mahlûkâtın sadece -hatta öncelikli olarak- insanlara hizmet etmek için yaratıldığını belirtmemiştir.²³ Bu varlıkların sadece bizim zevkimiz için yaratıldığını düşünmek saçma olduğu gibi hiçbir fayda

sions of Islam, 128; Ayrıca bkz. *Ri'ayat al-Bi'ah*, 34-35.

²² İnsan ve yaratılmışların geri kalanı yaratılmada birbirine benzer ve eşittir. İnsanın diğer yaratılmışlardan üstün olduğunu iddia etmek, tıpkı Şeytan'ın, Allah'ın Âdem'e boyun eğme emrini üstünlük gerekçesiyle kabul etmeyi reddetmesi gibi Allah'a itaatsizlik gibi görünmektedir: *“Beni ateşten onu çamurdan yarattın, ben ondan üstünüm' cevabını verdi.” (7:12)*. Bkz. İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 78.

²³ İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 128: *“Bazı Kur'ân müfessirleri bu hizmetin yani görevin sadece insan yararına olduğunu düşünseler de çeşitli âyetler incelendiğinde böyle bir iddiayı doğrulayacak hiçbir açık delil olmadığı görülmektedir. İnsan, diğer canlıların hizmetlerinden yararlı olsa da bu mutlaka tek yönlü bir süreç değildir. Yapılan inceleme, yalnızca insanlara hizmet eden hayvanlarla ilgili âyetlerle sınırlıysa, teshir bu anlama gelebilir. Ancak gündüz, gece, güneş, ay ve yıldızlar gibi çevrenin diğer unsurlarını düşündüğümüzde anlam daha da berraklaşır. Bu unsurların insanın hizmeti için oldukları ifade edilse de diğer canlılara da hizmet ettikleri açıktır. Kur'ân'da bunun aksi de belirtilmez...”*

Aynı şekilde, Kur'ân'daki *“Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.” (2:29)* âyeti ile ilgili olarak İzzi Dien, *“Buradaki 'siz' kelimesi, zaman ve mekân sınırlaması olmadan yeryüzünde yaşayan tüm bu yaratıkları ifade eder. Bu sonuç, bazılarının iddia edebileceği gibi anlamı özgün niyetinin ötesine genişletmez çünkü Müslüman âlimler, metin yorumlarında bu ilkeye karşı çıkan hiçbir neden olmaması koşuluyla genellik ilkesini kabul ederler.”* (ss. 87-88)

görmediğimiz herhangi bir türü yok etme hakkına sahip olduğumuzu varsaymak da kendini beğenmenin zirvesi olur! On dördüncü yüzyıl düşünürü Takiyüddin Ahmed ibn Teymiyye, Allah'ın yarattıklarını Âdemoğulları için yarattığını bildirdiği Kur'an âyetleri hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın bu mahlûklarda insanlara hizmetten başka ve insanlığa hizmetten daha üstün amaçları olduğu mâlûmdur. Allah (bu âyetlerde) bu varlıklarda Âdemoğullarına ne gibi faydalar olduğunu ve insanlara nasıl bir lütufta bulunduğunu gösterir."²⁴

- 2.15.** Diğer canlılar, hayatta kalmamız için ne kadar vazgeçilmez olsalar da bize sağladıkları faydacı değerleri, onları korumanın birincil sebebi olamaz. Herhangi bir canlının faydacı değerini ölçmemiz mümkün değildir. Bırakın biyosferdeki ekolojik görevlerinin sonuçlarını ve bütünü refahına nasıl katkıda bulduklarını, içinde kendimize ne gibi doğrudan faydalar saklı olduğunu bile bilmiyoruz. Bu nedenle her bir türün korunmasına yönelik birincil yasal dayanak, *Allah'ın yarattığı bir varlık, bir işaret, bir mucize ve O'nun aşkın ihtişamının eşsiz ve yeri doldurulamaz bir tezahürü* olarak sahip olduğu aslî değer olmalıdır.²⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.), bir karınca tarafından ısırılınca bütün karınca yuvasını ateşe veren bir peygamberden söz ederek; Allah'ın onu "*Seni bir karınca ısırды diye, Benim yüce şanımlı ilan eden bütün bir topluluğu (ümmeti) yok ettin*" diye

²⁴ Taqî ad-Dîn Ahmad ibn Taymiyah, *Majmû' al-Fatâwâ*, 11:96-97. (Türkçesi: *Mecmu'u'l Fetava* (8. Cilt), Dar'ul İman, 2018, İstanbul. Bu fetvayla ilgili bir tartışma için bkz.: Samarrai, "Environmental Protection and Islam," 37-38; Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 99-100; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 36-37; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 5.

²⁵ Samarrai, "Environmental Protection and Islam," 37; Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 27, 97-100. Also see Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 5-6, 33-34 and Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 37.

azarladığını buyurmuştur.²⁶

2.16. Tüm varlıkların Rabbi “...yarattığı her şeyi en güzel şekilde yaratmıştır...” (32:7) diyerek bizi kendi fitratımızın ya da O’nun yarattıklarının bütünlüğünü bozmamamız konusunda uyardığı için, O’nun bu kadar mükemmel bir şekilde düzenlediği yeryüzünde fesat- bozgunculuk, bozulma, yıkım ve harabe- çıkarmamız konusunda en güçlü şekilde uyarılıyor: “*İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah’a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır.*” (7:56)

Gerçekten de insanoglunun yeryüzünde fesat çıkarmasından duyulan korku ve bu tür bir ihlalin yol açacağı felaketler, Kur’an’ın adalet kozmolojisinde büyük yer tutar. Dünyanın yaratılışı anlamsız ya da önemsiz bir eylem değildir (38:27; krş. 3:191). Tabiatın yaratılışı “öylesine tutarlı bir şekilde birbirine bağlı ve bütünleşmiş; öylesine bir düzen ve intizamla işlemektedir ki, Allah’ın en büyük mucizevî harikasıdır: Eğer tabiata iyilik yapılırsa, karşılığında iyilik vardır; eğer tabiata kötülük yapılırsa, karşılığında dehşet vardır.”²⁷

²⁶ Buhârî, *Tecrid-i Sarih*, C. 8, Hadis no: 1265, s.388. Ebû Hüreyre’den rivayet eden Buhârî ve Müslim. Karıncalar, belki de insan gözünün algıladığı en küçük canlılar arasında oldukları için İslâm ahlâkının çeşitli örneklerinde söz konusu olmuşlardır. Onlar için geçerli olan bazı hükümler arkel bakteriler ve diğer mikroorganizmalar gibi daha küçük canlılar için de geçerli olabilir. Bu türler, Dünya’daki en bol ve çeşitli yaşam biçimleri arasında olup dünya’nın biyokütlesinin yarısından fazlasını oluşturabilir. Ayrıca Kur’an’ın 27. sûresi Karınca (en-Neml) olarak adlandırılmıştır.

²⁷ Nomanul Haq, “Islam and Ecology,” 132. Kur’an, Allah’ın melekelerine, “Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim” dediğinde melekelerin, “Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin?” diye sorduğunu öğretti. (2:30). Bu, melekelerin, Âdem oğullarının iyilik kadar kötülük de yapma özgürlüğüne ve gücü-

Kur'ân, yeryüzünde bozgunculuk, yıkım ve harabiyet çıkararak (müfsidûn fi'l-ard) kimselerin sonunda başlarına neler geldiğini görmemizi ister (7:85-86): Firavun, Âd, Semûd ve Medyen kavimlerinin hepsi güçlü ve zengindi, ancak yeryüzünde bozgunculuk çıkardılar ve böylece kendilerini yok ettiler. Yeryüzündeki bozguncular emaneti kötüye kullanırlar ve yeryüzünde sorumlu olanlarla açık bir tezat oluştururlar.²⁸ Müslümanlar olarak, yeryüzündeki bozgunculuğun feci sonuçlarından korkmalıyız: Allah'ın yarattığı türlerin yok olması, küresel ısınma, kirlilik, kıtlıklar ve salgın hastalıklar, bunların hepsinden biz insanlar sorumluyuz.²⁹

2.17. Rabbimizi inkâr etmenin ve yeryüzünde bozgunculuğun tersi, iman ve salih ameldir: insanlığın kurtuluşu ve nihai iyiliği bunlarda yatar.

“Şüphesiz biz insanları en güzel biçimde yarattık; sonra onları aşağıların aşağısı olarak nitelendirdik; ancak iman edip salih ameller yapanlar müstesna; çünkü onlar için kesintisiz bir ödül vardır.” (95:4-6)

“Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.” (103:1-3).

Yeryüzünde bozgunculuk ve yıkım yapmak nasıl mahvolmamıza yol açıyorsa, iyi, doğru, sağlıklı, yararlı işler yapmak da yeryüzünde hayatta kalmamızın ve refah içinde yaşamamızın anahtarıdır. Bunun için Allah şöyle buyurur: “Kullarım, doğru salih amellerde bulunanlar yeryüzünü

ne sahip olacaklarını öğörebileceklerini gösterir.

²⁸ Abdal Hamid [Fitzwilliam-Hall], A.R. Agwan, (Ed.), *Islam and the Environment*, (New Delhi, India: Institute of Objective Studies, 1997), 55. Kur'ân, fesadın (bozulmanın) ekin ve bereketin yok edilmesiyle bağlantılı olduğunu açıkça belirtir (2:205; 7:85). “Fesad karada ve denizde ortaya çıktı.” (30:41)

²⁹ Özdemir, “Environmental Ethics,” 203.

miras alacaklardır” (21:105). Salih amel, Allah’a kulluk ve insanın yeryüzündeki sorumluluğunu yerine getirmesi için o kadar önemlidir ki, İslâm hukukundaki fayda (masâlih) terimi bu iyi (sâlih) kelimesinden, zarar (mefâsid) terimi ise bozgunculuk (fesâd) kelimesinden türemiştir.³⁰

YERYÜZÜNDEKİ SORUMLULUK (HİLAFAH Fİ’L-ARD)

2.18. Kur’ân, insanoğlunu *halâifi’l-ard*, yani yeryüzünde yaptıkları her şeyden sorumlu tutulan fâiller olarak tanımlar:

“Allah, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandı.” (6:165)

Hz. Peygamber, “Şüphesiz ki *dünya yeşildir, tatlıdır. Allah da sizi orada halifeler yapmıştır. Sizin nasıl amelde bulunacağınıza bakmaktadır*” buyurur.³¹

2.19. İnsanoğlu, Allah’ın yaratışındaki normlarına veya yollarına saygısızlık etmeden (*sünenullah fi halkihî*) veya Allah’ın hukukundaki hükümlerini ihlâl etmeden (*abhâmullah fi şer’ihî*) çevrenin tüm bileşenleriyle münasebet kurmalıdır. Çevreden almamız ve ona vermeliyiz; çevrenin haklarını korumamız ki o da bize hakkımızı verebilsin. İlişkilerimiz ve tüm ekonomik faaliyetlerimiz, Allah tarafından yaratıl-

³⁰ Bkz. para. 5.5. Kur’ân’ın “Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır diye yazmıştık” (21:105) ayeti, Tevrat’ın Masoretik numaralandırmasına göre 37. Mezmur’un 29. ayetini (Yunanca Septuagint ve Latince Vulgate çevirilerinde 36. Mezmur) yakından hatırlatmaktadır: “Doğru kişiler ülkeyi miras alacak ve orada sonsuza dek yaşayacaklardır.”

³¹ Müslim, *Kitâbu’z-Zikr*, 99; Tirmizî, *Fiten*, 26. Bu hadis-i Şerif, Kur’ân’daki: “*Sonra da nasıl davranacağımızı görmemiz için onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık (Onların yerine sizi getirdik)*” âyetini hatırlatmaktadır. (10:14).

dığı ve sürdürüldüğü şekliyle bu ezeli kozmik dengeye (*al-mîzân*) dayanmalıdır. Allah'ın Davut peygambere verdiği emirde gösterildiği gibi, yeryüzünde hilafeti uygulamak, hakkı ve adaleti korumak ve yeryüzünde iyilik ve faydayı yaymak:

“Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.” (38:26).³²

Burada, İnsanoğlunun Dünya'yı yozlaşma ve tahribattan koruma sorumluluğunu yerine getirirken onu insanoğlundan koruması gerektiği açık ve net olmalıdır. Biz onu kendimizden korumalıyız. Kur'ân'da bize söylendiği gibi, yeryüzündeki *hilâfetimiz* iman ve faydalı işlerle, güzelliği, mükemmelliği ve en yüksek iyiliği ortaya çıkarmak için çabalamakla ve yeryüzünde bozulmaya, yıkıma ve harabeye (*fesâd*) yol açan her şeyden kaçınmak ve sakınmakla gerçekleşir.

2.20. İncancımızın temel ahlâkî değerleri ışığında, bu emânetin taşıyıcıları olarak insanın yeryüzündeki sorumluluğun üze-

³² On birinci yüzyıl düşünürü Er-Râgıb el-İsfahânî, sorumlu ve hesap verebilir varlıklar olarak insanoğluna ilişkin Allah'ın nihâî amaçlarının üç temel şekilde örneklendirilebileceğini düşünmüştür: Birincisi; Allah'a kulluk ve ibadet etmektir. Buradaki hizmet ve ibadet, hayatın her alanında Allah'ın söz ve amelle sevdiği her şeyi ihtiva eder. İkincisi; Allah'ın peygamber Dâvûd'a verdiği emrinde gösterildiği gibi yeryüzünde *hilafeti*; yani hak ve adaleti gözeterek Dünya'da iyilik ve faydayı yaymak. Üçüncüsü, âyet-i kerîmede ifade edildiği gibi, ekin ve toprağın canlandırılması ve serpilmesidir (îmâret-i ard), *“O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın îmarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı.”* (11:61). Toprağın yeşermesi ve canlandırılması ağaç ve fidan dikimi, îmar etme, onarma ve işleme, ihyâ etme ve her türlü bozulmadan (*fesâd*) ve tahripten uzak durmakla olur (*ihlâl*). Bkz.: Ar-Râghib Al-İsfahânî (d. 502 H. / 1108/1109 G.)

rinde derinlemesine tefekkür edelim. İnsanın *halife* olması özünde bir ayrıcalık mıdır? Elbette bu bir onurdur. Çünkü insanlar, Allah tarafından “*en mükemmel şekilde*” yani iyilik için en büyük melekelerle sahip olarak yaratılmıştır. Ancak bu melekeleri fark edemezsek “*en aşağı mertebeye*” atılırız.³³ Allah’ın *halifesi* olmak bir ayrıcalık değil; bir emânet, bir sorumluluk ve bir imtihandır. Allah, ölümü ve hayatı hangimiz daha iyi iş yaparız diye bizi imtihan etmek için yaratmıştır. (67:2) İnsanın *hilafeti*, büyük ölçüde, yaratılışın refahını etkileme gücümüzün tabii sonucudur. İnsanlara hem iyilik hem de kötülük yapma konusunda muazzam bir yetenek verilmiştir ancak bu yetenekle birlikte sorumluluk da gelir. *Halife*, çobandır ve sürüsünden sorumludur. Her insan, hayır ve şerrinin dokunduğu yeryüzündeki bütün canlılar üzerinde bir çobandır. Onlara verdiği zerre kadar hayır ve zerre kadar zarardan hesaba çekilecektir.³⁴ Her gün bu tehlikeli imtihan yenileniyor. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) buyurdıkları gibi “İnsanlar sabahleyin iki kısım olarak kalırlar. Kimisi nefsini satıp helâk eder; kimisi de faydasına çalışarak onu âzâd eyler.”³⁵

2.21. *Yeryüzünde halife* olarak rolümüzü tanımlarken alçakgönüllülük sergileyecek olsak da *hilafet* ahlâkının asaleti nefes kesicidir: Biz insanlar; göklerin, yerin ve dağların taşımaktan çekindiği bir *emâneti* yüklendik.

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.” (33:72)

Ama Dünya’ya göz kulak olma ve koruma söz konusu olun-

³³ 95:4–8.

³⁴ Llewellyn, “Letter to Aishah”; The Qur’an, 99:7–8; Buhârî, Cuma, 11.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 321.

ca, tamamen adaletsiz ve cahil olduğumuzu ispat ettik.³⁶ Çevreyi koruma ufkumuzu, Allah'ın yarattığı mahlûkâtının tüm türlerini, fertlerini ve nesillerini bugünden Kıyamet Günü'ne kadar içine alacak şekilde mekân ve zaman ekseninde genişletmedikçe, bu emâneti tam olarak yerine getiremeyiz. Bunu yaptığımız gün, yeryüzünde *halife* olacağız.³⁷

2.22. Bunun insanoğluna imkânsız bir yük getirdiği varsayılabilir: Bir insanın faaliyetlerinin tüm sonuçlarını ve etkilerini, günümüzde bile tam olarak bilemezken gelecekte ortaya çıkacak çok daha azını kim görebilir? Çevreyi koruma ufkunu bilinmeyen bir geleceğe genişletmek ne anlama geliyor? Küresel iklim değişikliği ve kitlesel yok oluşun zaman ölçekleri ahlâkî kavramlarımızı nasıl etkiliyor? İnsanlığın ve gelecek bin yılda var olabilecek insan dışındaki yaşam topluluğunun belirsiz gelecek nesillere karşı ahlâkî yükümlülüklerimiz nelerdir? Bir insan, Allah'tan başka hiç kimsenin tam olarak bilemeyeceği yaptıklarının tüm sonuçlarından nasıl sorumlu olabilir?

Bilgimizin, gücümüzün ve yeteneklerimizin sınırlarının tam bilincinde olarak, tüm varlıkların Ebedî Rabbine ibadet etme niyetlerimizin ve özlemlerimizin sınırsız olması gerektiğini söyledik. Vazifemiz, elimizden gelenin en iyisini yapmak ve âlemlerin Rabbinden hidayet dilemek ve eksikliklerimiz için af dilemektir. Allah kimseye kaldırılabileceğinden daha büyük bir yük yüklemes.³⁸

³⁶ 33:72.

³⁷ Llewellyn, "Letter to Aishah"; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 6; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 30.

³⁸ Kur'ân, (2:286). Merhametin, şefkatin ve iyiliğin timsali olan ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber, günah işlemekten korunmasına rağmen "Hiç kimseyi kendi ameli (iyi işleri ve ibadeti) cennete koyamaz." buyurdu. Sahâbeler, "Seni de mi ey Allah'ın Resûlü?" diye sorunca da, "Evet, Rabbinin rahmeti bürümedikçe ben de." cevabını verdi. Buhârî, Rikak, no.474.

YERYÜZÜNDE TEVÂZUYLA YÜRÜYÜN

2.23. Yeryüzünde alçakgönüllülükle, yumuşakça, nezaketle yürümemiz Kur’ân’da emredilmiştir.³⁹ “*Rahmân’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevâzu ile yürüyen kimselerdir...*” (25:63)

Alçakgönüllülük ve nezaket, şükürün nitelikleridir. Bizi bir araya getiren âlemlerin Rabbine karşı şükür borçluyuz. Allah, bu enfes ve güzel gezegendeki diğer canlı toplulukları ile hayatımızı sürdürmek ve onları korumakla bizleri görevlendirdi...

Bu bölümü, insanı Allah’ın yarattığı âlemde O’nun âyetlerini müşahede etmeye çağıran aşağıdaki Kur’ân âyeti ile bitiriyoruz. Bu âyetler, bizleri Yaratıcının yaratılıştaki âyetleri üzerinde tefekkür etmeye, anlamaya ve onlardan öğrenmeye davet eder:

Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah’ı tesbih edin.

Göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah’ı tesbih edin.

³⁹ Dünya üzerinde nazıkçe yürümek, hayatlarımızı kendimiz ve diğer canlılar için iyi ve güzel bir şekilde yaşamak için ihtiyaç duyduğumuzdan fazlasını almayarak, onun üzerindeki tüm zararlı etkilerimizi mümkün olduğunca azaltmamız gerektiği anlamına gelir: Türümüzün ve diğer canlıların, şimdiki ve gelecek nesillerin paylarını etkilemeden, hayatın kaynaklarındaki adil payımızdan fazlasını almamak. Hayatlarımızı, havasının ve sularının kirlenmesinden topraklarının fakirleşmesine ve onu bizimle paylaşan canlı çeşitliliğinin yok olmasına kadar Dünya’daki bozulma ve tahribatı önleyecek şekilde yaşamamız gerektiği anlamına gelir. Hayatlarımızı tutumlu bir şekilde yaşamamızı, yiyecek ve seyahatlerimizde israf ve aşırılıklardan kaçınmamızı, küresel ısınmaya ve biyolojik çeşitliliğin kaybına katkımızı azaltmamızı gerektirir. Ayrıca elimizden gelen her şekilde bu yaraları iyileştirmemiz gerektiği anlamına gelir.

Allah, diriyei ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de (mezarlarınızdan) işte böyle çıkarılacaksınız.

Sizi topraktan yaratması, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz.

Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.

Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.

Geceleyn uyumanız ve gündüzün onun lütfundan istemeniz de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.

Korku ve ümit kaynağı olarak şimşegi size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır.

Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz.

Göklerde ve yerde kim varsa yalnızca O'na âittir. Hepsi O'na boyun eğmektedirler.

O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolay-

dır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O'nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (30:17-27).

3.

Çevre Ahlâkı ve İslâm Ahlâkı

TEVHİD AHLÂKI

3.1. Allah'ın Birliğinin Ahlâkî Boyutları: *Tevhid*. Allah'ın birliğinin en temel ahlâkî anlamı, tüm yaratıklarına yapabileceğimiz en büyük iyiliği yaparak tek Allah'a -tüm varlıkların Rabbine- ibadet etmektir. Allah'ın, yaratılmış her varlığın tek ve yegâne Rabbi olduğunu kabul edersek O'na imanın, O'nun tüm yarattıklarına karşı en üst düzeyde iyiliği gerektirdiğini ve her bir yaratığa takvâ ile yani Yaratıcısına karşı saygıyla yaklaşmamız gerektiğini bilmeliyiz. Allah, her türün, her neslin ve yaratılmış her bireyin de Rabbidir. Dolayısıyla ahlâkî yükümlülüklerimizi açıklamak amacıyla *rab-ül-âlemîn*, “Bütün varlıkların Rabbi” veya “Bütün varoluşun Rabbi” olarak anlaşılır. Yaratılmış herhangi bir

varlığı ahlâkî değerlendirmeden dışlamak, *tevhid* ilkesine aykırıdır.¹

3.2. Bu ilkeyi uygulamaya koymanın sonuçları çok büyüktür. Bu, kişinin bilinçli ve açık bir şekilde bütünün refahını düşünmeden, ahlâkî olarak nihâî amacını Allah'ın yarattıklarının bir bölümünün refahı hâline getiremeyeceği anlamına gelir.

- Sadece kendi milletimizin refahını hedefleyebilir ve bunun diğer milletlere zarar vermeyeceğini varsayabilir misiniz?
- Erkeklerin (veya “erkeğin”) refahını hedefleyebilir ve bunun kadınları aşağılamayacağını varsayabilir misiniz?
- Zenginlerin refahını hedefleyebilir ve bunun fakirlerin refahına yol açacağını varsayabilir misiniz?
- Şimdiki neslin refahını hedefleyebilir ve bunun gelecek nesilleri hak ettikleri mirastan mahrum bırakmayacağını varsayabilir misiniz?
- İnsan refahını hedefleyebilir ve bunun Dünya'yı paylaştığımız sayısız diğer türü mahvetmeyeceğini varsayabilir misiniz?

Hükûmetler ve ekonomiler, büyük ölçüde tam da bu görüşlere sahip insanlar tarafından yönetilmektedir. Ancak bu kabuller, tüm varlıkların Rabbi olan Rahmân ve Rahîm'in sevgi dolu kulluğuyla bağdaşmaz. Nihâî amacımızı tüm varlıkların iyilik ve hayrından daha azına indirgemek inancımıza ihanet etmektir. *Tevhid*'in temel ahlâkî talebini de ihlâl ettiği için etik ve ahlâk dışıdır.²

¹ Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.” Halal and Tayyib: Rethinking the Ethical, Zaytuna College Center for Ethical Living and Learning, 2019 konferansında yapılan konuşma.

² Llewellyn, Taslak Ekibi adına hazırlanan yayınlanmamış bildiri, *İslâm İklim Değişikliği Deklarasyonu*, 2015 (<https://www.ifees.org.uk/wp-content/uploads/2020/01/iccd-turk.pdf>); Llewellyn,

YARATAN TEMELLİ HÜRMET

3.3. *Takvâ*: Hürmet, İtina ve Tedbirlilik. Allah, âlemlerin Rabbi'dir. Kıyamet ve Hesap Günü'nün sahibidir: O gün, bizi bütün mahlûkâtına karşı olan davranışlarımızdan dolayı hesaba çekecektir. O gün insanlar, yaptıklarına bakmak için dağılıp gidecekler:

“O gün insanlar amellerini görmeleri (karşılığını almaları) için darmadağınık geri dönüp gelirler. Artık kim zerre ağırlığınca iyilik yapmışsa onu görecektir, kim zerre ağırlığınca kötülük yapmışsa onu görecektir!” (99:6-8)

Genellikle “atom” ve “parçacık” olarak anlaşılan *zerre* kelimesi, aynı zamanda insan gözünün görebileceği en küçük yaşam formları arasında sayılan karıncaların en küçüğü anlamına da gelir. Her iki anlam da tüm âlemlerin Rabbinin, yaratılmış en küçük varlıklara karşı davranışlarımızda bizi deneyeceğini imâ eder: Hiçbir mahlûk sebepsiz değildir.

Allah, her şeyin Rabbidir ve bizi yarattıklarına karşı davranışlarımızda imtihan edecektir: Bu yüzden her şeye karşı davranışlarımızda O'na hürmet göstermeliyiz. Her erkeğe, her kadına, her çocuğa karşı davranışlarımızda O'na hürmet göstermeliyiz. Her hayvana, her kuşa, her böceğe, her bitkiye, her nehre, her kayaya karşı davranışlarımızda O'na hürmet göstermeliyiz... Her yaratık, bize ne kadar önemsiz görünürse görünsün, her ölçünün ötesinde Muazzam olan O'nun bir yaratığıdır; onu yaratanın bir işaretidir. Her biri

“Reverence and Utmost Good,” 2019 ve Othman A. Llewellyn ve Abdallah R. Altlasat, “The Haraman and the Hima: Inviolable Sanctuaries and Protected Areas in Islam” Proceedings of Delos4 Workshop, 23-27 Nisan 2017, (IUCN/WCPA Specialist Group on Cultural and Spiritual Values of Protected Areas, baskıda). Uluslararası yükselen milliyetçi hareketlerle ilgili olarak, Hz. Ali'ye izâfe edilen şu söz anlamlıdır: “Adâlet, milletlerin kalkanıdır.” Bkz. *Ghurar al-Hikem ve Durar al-Kalim*, 'Abd al-Wâhid b. Muhammad al-Amidi, Hadis no. 1873.

asla tekrarlanmayacak ve Yaratıcısının aşkın ihtişamını gözler önüne seren birer âlemdir.³

Hiçbir şey boşuna yaratılmamıştır; hepsi hak için yaratılmıştır. Bu nedenle hiçbirine keyfi davranmamalı ve haklı bir gerekçe olmadıkça hiçbir cana kıymamalıyız.⁴ Her birimize ve her şeye karşı muamelemizden bizi sorumlu tutan âlemlerin Rabbi ile karşılaşmamızdan takvâ tavrı doğar: Âlemlerin Rabbine karşı derin huşû ve hürmet, O'nun yarattıklarına karşı muamelemizde âzamî özen ve dikkatle birleşir. Bu da asaletin özüdür: “*Allah katında en üstün olanınız, O'na en çok hürmet edeninizdir.*” (49:13)

TÜM MAHLUKATA AZAMİ İYİLİK

3.4. İhsân: Azami İyilik. Allah'a kulluktaki hürmet tavrı, son derece hayırlı ve güzel amellerle tamamlanır: Amellerimizdeki en yüksek tezahürü, *bütün* mahlûkâtına en büyük hayırları yaparak âlemlerin Rabbine kulluk etmektir. İyi ameller, hayatın ve ölümün asıl amacıdır.⁵

“*Hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.*” (67:2)

Sadece iyilik yapmak da yetmez. Bizler, sanki karşımızda âlemlerin Rabbini görüyormuşuz gibi her şeyin en iyisini yapmalıyız. Zira biz O'nu görmesek de âlemlerin Rabbi bizi görmektedir.⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) “Allah, her şeyde en yüksek iyiliği,

³ Llewellyn, “Letter to Aishah”; Samarrai, “Environmental Protection and Islam,” 37-39; Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 5-6, 9-10.

⁴ Llewellyn, “Letter to Aishah”; Kur’ân, 44:38-39, 21:16-18, 38:26-28, 3:190-191, 14:19, 16:3, 25:68, 29:44, 45:22, 64:3, vd.

⁵ Bkz.: İbrâhîm ibn Mûsâ Ash-Shâtîbî (d. 790 H. / 1388 G.), *Al-Muwâfaqât fi Usûl ash-Shari’ah: kitâb al-maqâsid*: Giriş kısmı.

⁶ Buhârî, Kitap 1, Hadis No: 7.

güzelliği ve mükemmelliği (*ih̄san*) tavsiye eder” buyurmuştur.⁷ Kur’ân’ın aşağıdaki âyetleri, alternatif eylem yolları veya görünüşte meşrû hükümler arasında seçim yaparken en önemli ölçütün *en iyi, en faydalı, en güzel, en mükemmel, en hayırlı* (ahsan) olan olduğunu göstermektedir:

“... *Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.*” (39:17-18)

YERDEKİLERE ŞEFKAT VE MERHAMET

3.5. *Rahmet*: Merhamet. Bütün âlemlerin Rabbi ve Sahibi, Rahmân ve Rahîm’dir. O’nun kuşatıcı ve kucaklayıcı merhametinin, lütfunun ve şefkatinin boyutu bizim kavrayabileceğimizden çok daha büyüktür.

“... *Rahmetim her şeyi kuşatır...*” (7:156)⁸

Allah, kâinatı görkemli bir biçimde güzelliklerle doldurmuş ve canlılara, onların ve bizim bu ihtişamı ve güzelliği algılayabilmemiz için çeşitli duyular bahşetmiştir.

Peki, tüm bunlara nasıl cevap vereceğiz?

Minnettarlığımızı nasıl göstereceğiz?

Şükretmenin en iyi yolu O’na ibadet etmek değil midir?

Rahmân ve Rahîm olana nasıl kulluk edeceğiz?

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurur: “*Merhamet*

⁷ Müslim ve Ebû Dâvûd. Burada, «*Her şeyde en yüksek iyilik*”, her yaratılmış varlığa karşı davranışımızda en yüksek iyiliği ve her eylemde en yüksek iyilik veya mükemmelliği içerir. “Bütün mahlûklar Allah’ın kullarıdır ve onların Allah’a en sevgili olanları, kullarına en faydalı olanlardır.” el-Hatîb et-Tebrîzî. Mişkâtü’l-Mesâbih. Dımaşk: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1380/1961, *Hadîs No*: 4998, 4999.)

⁸ Abd-Allah, “*Mercy.*”

edene Allah da merhamet eder; yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin".⁹

3.6. Şükür: Minnettarlık. Rahmân'ın lütfunun bir başka karşılığı da O'nun nimetlerine şükretmek, minnettar olmak ve takdir etmektir.¹⁰

"Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler. Meyvelerinden yesinler diye biz orada hurmalıklar, üzüm bağları var ettik ve içlerinde pınarlar fişkırttik. Bunları onların elleri yapmış değildir. Hâlâ şükretmeyecekler mi?" (36:33-35)

Yaratılıştaki güzelliği, ziynet ve ihtişamı anlatan âyetlerde görüldüğü gibi (15:16, 37:6, 67:5) Kur'ân bizi, bu güzelliklerle sevinmek ve zevk almak için ruhumuz ile bedenimizi onunla beslemek için uyandırır. Bu âyetler, göklerdeki ve yerdeki güzellik ve süse, yağmurdan sonra çöl bitkilerinin büyümesi ve çiçek açan hurma ağaçları (29:60; 22:5; 50:10), korular ve bahçeler ve at, katır, eşek ve deve gibi hayvanlara dikkat çeker. (16:5-6; 8) Böylece Kur'ân, yaratılışın ötesinde Yaradan'ın güzelliğini ve mükemmelliğini kavramak için duygularımıza ve duyularımıza rehberlik yapıp yönlendirir. (32:7; 27:88) Şâir, sanat duyarlılığı ile her şeyde güzellik görüyorsa mümin de her şeyde güzelliği, mânevî iman duyarlılığı ile görür ve Yaradan'ın yaptığı her

⁹ Tirmizî, "Birr ve Sıla", 16; Buhârî, "Edeb", 13.

¹⁰ Şükür ve şükretmek, tüm âlemlerin Rabbi olan Allah'tan bir nimeti kabul etmek, tanımak ve göstermektir. Zıddı ise küfürdür. Kelimenin tam anlamı nankörlük: gizlemek, örtmek, unutmak, görmezden gelmek veya bir nimeti inkâr etmektir. İslâm'da inanamama ve inançsızlık da küfür kelimesi ile ifade edilir. Bizi şükretmeye çağıran birçok âyet arasında şu ikisi öne çıkmaktadır: "Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi". (16:78); "Söyleyin; içtiğiniz suyu buluttan indirenler sizler misiniz yoksa onu Biz mi indiririz? Dileseydik onu acılaştırırdık; hâlâ şükretmez misiniz? (56:68-70)

şeydeki mükemmel güzelliği idrak eder.¹¹

RAHMÂN'IN ÂYETLERİ

3.7. Rahmân'ın Âyetlerine Karşılık Vermek. Kur'ân'da yaratılıştaki âyetleri, Allah'ın ilmini ve âlemi yaratmadaki gayelerini düşünen, zekâ ve akıl sahibi insanlara açıklar.¹² Bizleri bu nimetler üzerinde derinlemesine tefekküre ve şükretmeye davet eder. Yaratılış üzerinde derinlemesine bir tefekkür ve şükran duygusuyla etkileşime girmeliyiz. Şükür, Allah'a hamd gibi kalpte hissedilir ve dudaklarla ifade edilir. Ancak bütün uzuvlarımızla, salih amellerle ve Allah'ın mahlûkâtına karşı son derece hayırda (*ihsanda*) bulunarak ifade edilmesi gerekir. Allah'ın nimetlerine şükretmek, onları yaratılış gayelerine uygun olarak kullanmak, onlara sahip çıkmak, korumak ve arttırmakla gösterilir.¹³

3.8. Rahmân'ın Âyetlerini Anlamak. Rahmân ve Rahîm olan Rabbimizin âyetlerini (işaretlerini) gerçekten anlayana kadar, dünya şöyle dursun, üzerimize yağın nimetlerle başarılı bir şekilde ilgilenmemiz pek mümkün görünmüyor. Böyle bir anlayış; bilgi, sezgi, idrak ve bilgelik gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.v.), ilim aramanın her mümin erkek ve kadına farz olduğunu buyurur.¹⁴ Zira Kur'ân ve yaratılıştaki âyetle-

¹¹ Rî'âyat al-Bî'ah, 35-37.

¹² Rî'âyat al-Bî'ah, 33-34.

¹³ Rî'âyat al-Bî'ah, 34-35. Ayrıca her sanat eseri sadece bizim ilgimizi, takdirimizi ve hayranlığımızı değil, aynı zamanda özen göstermemizi ve korumamızı da hak eder. Allah'ın âyetleriyle donatılmış; O'nun yaratılışının bir şaheseri olan ve kozmosta bildiğimiz tüm canlıları içinde barındıran Dünyanın, ilgimizi ve korumamızı ne kadar hak ettiği açıktır. Bkz. Özdemir, "Environmental Ethics", 20-22.

¹⁴ "İlim talep etmek her Müslüman'ın üzerine farzdır ve denizdeki balıklar (veya balinalar) da dahil olmak üzere her şey ilim talep eden için bağışlanma diler." (Malik, Hadis no: 224; İbn Mace, Mukaddime, 17). Çok sayıda dinî kaynak öğrenmenin önemini

ri bilmek bizi yaratılışa hürmet etmeye götürür:

“Görmüyor musun ki Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, simsiyah taşlar da var.

İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.” (35:27-28)

3.9. Ancak açıkçası, tüm öğrenmeler hürmetkâr bakımı telkin etmez. Aynı şekilde her öğrenme, en üst düzeyde iyilik ve güzellik arayışını geliştirmez. Mevcut eğitim kurumlarımız ve müfredatımız, bizi büyük ölçüde yeryüzünün *halifeleri* olarak idare etmekte başarısız olmamız için donattı. Bize, insanlığın ve dünyadaki tüm hayatın bugün acı çektiği ekolojik krizi başlatma ve sürdürme becerilerini verdiler.¹⁵ Sa-

vurgular. Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an'ın ilk ayeti, "Yaratan Rabbinin adıyla oku!" (96/1) Daha sonra Hz. Peygambere "Rabbim, ilmimi artır" (20/114) diye dua etmesi emredildi. Hz. Peygamber de birçok Hadis-i Şerifte ilmin önemini vurguladı: "Âlimin âbid kişiden üstünlüğü ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir. Muhakkak, âlimler peygamberlerin mirasçılarıdır". "Kim bir yola ilim aramak üzere giderse Allah onun için Cennet'e giden bir yolu kolaylaştırır ve şüphesiz melekler ilim öğrencisinin rızasını istedikleri (veya) ondan hoşnut oldukları için kanatlarını indirirler" (Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17).

¹⁵ 20. yüzyılda ulus-devlet zihniyetiyle şekillenen Müslüman ülkelerdeki aynı eğitim sisteminin, bizi Dünya'da daha iyi yaşam biçimlerine geri dönmeye hazırlayamayacağı açıktır. Bu nedenle mevcut eğitim sistemleri, semptomları tedavi eden teknik çözümler sunmak için yeterli olabilir ancak bu teknik çözümler krizin temel nedenlerini ortadan kaldıramaz. Ekolojik değerleri ön planda tutan, bize ve gelecek nesillere krizi ele almak ve çözmek ve yeryüzünde duyarlı, yetkin halifeler olmak için ekolojik okuryazarlık sağlayan kökten yeni bir eğitime şiddetle ihtiyacımız var. Bkz. David Orr, *Earth in Mind: On Education, Environment,*

yısız eğitimcinin müfredatları yeniden yapılandırmaya yönelik cesur çabalarına rağmen eğitim müfredatlarımız hâlâ modern insanın Dünya'yı ve onun sistemlerini güvenli bir şekilde yönetilebilirliğinden çok, onu kontrol etmekle ilgili aceleci, pervasız ve tehlikeli rüyasını paylaşıyorlar.¹⁶ Bunu bir anlığına bir kenara bırakalım ve arzularımızı, ekonomimizi, politikamızı, topluluklarımızı ve kendimizi yönetmeye başlayalım. Gezegeni sonsuz isteklerimize uyacak şekilde yeniden şekillendirmeye çalışmak yerine, kendimizi sınırlı bir gezegene uyacak şekilde yeniden şekillendirebiliriz.¹⁷ Çok derinden yaraladığımız canlı toplulukları iyileştirmeye başlamak, Dünya üzerinde şefkatli, yetkin *halifeler* olmak için, bir yandan Yaradan ile olan ilişkimizin mânevî farkındalığına, diğer yandan da yaratılışı ve bizim ondaki yerimizi derinlemesine anlamaya ihtiyacımız var. Bunlardan ilkinin gerçekleştirilmesi için inancımızın mânevî uygulamalarını geliştirerek ve ikincisi içinse yaratılışla olan ilişkilerimizi geliştirerek yola çıktık.

3.10. Yaratılışın Tecrübî Anlayışı. Son yıllarda, tüm dünyada bir bütün olarak çevre ve bununla ilişkili sorunların farkında olma, bunlarla ilgili endişe duyma ve “mevcut sorunların çözümüne ve yenilerinin önlenmesine yönelik bireysel ve toplu olarak çalışma taahhüdü; bilgi, tutumlar, beceriler ve motivasyon konusunda büyük bir iş birliği oluşmaya başladı.”¹⁸ İnsanlar korkunç çevre sorunlarıyla karşılaşma-

and the Human Prospect (Washington, DC: Island Press, 2004), 5-25.

¹⁶ Orr, *Earth in Mind*, 9. Dünya ve sistemlerinin tüm karmaşıklıklarına rağmen güvenli bir şekilde yönetilip yönetilemeyeceği sorusuyla ilgili olarak bkz. Jack Turner, *The Abstract Wild* (Tucson, AZ: U. of Arizona Press, 1996), 107-125.

¹⁷ Orr, *Earth in Mind*, 9.

¹⁸ UNESCO, Tiflis Deklarasyonu, 1978. Tiflis Deklarasyonu'ndan bu yana geçen kırk yılda, çevre eğitiminin beş orjinal hedefi, *Farkındalıktan Eyleme* bir süreklilik olarak daha da geliştirildi ve rafine edildi:

- Dünyayı insanlıkla paylaşan yaşam çeşitliliğinin farkındalığı ve

dan önce, tabii dünyanın neşesini ve güzelliğini tecrübe etmek ve yaşamak için tabiata dalmak için fırsatlara sahip olmalıdırlar.¹⁹ Ancak bu, insan nüfusunun yarısından fazlasının artık kent merkezlerinde yaşaması ve dahası, insan nüfusu arttıkça ve tüketim mallarına olan iştahımız arttıkça, sınırsız vahşi alanların küçülmesi ve hızla kaybolması gibi korkunç bir ikileme karmaşıklaşıyor.²⁰ İslâm kültürlerinde, mânevî hakikati temsil eden el değmemiş tabiatla ilgili güçlü bir gelenek var: Hz. Musa, Hz. İlyas, Hz. Yahya, Hz. İsa, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberlerle Rablerinin huzuruna çıkmak için ıssız çöl ve dağ tepelerine sığındılar; ilâhî vahyin hakikati ve hikmeti ile geri döndüler.²¹ El değ-

takdiri.

- Doğal sistemlerin nasıl işlediğine ve insan sistemlerinin bunlara nasıl bağlı ve bağımlı olduğuna dair *Bilgi ve Kaorayış*.
- Dünya'nın sağlığına saygı ve ilgi gösteren tutumlar ve çevre yönetimine katılmak için *ahlâkî motivasyon*.
- Çevre sorunlarını tanımlamak, eleştirel bir şekilde tahlil etmek ve bunların temel nedenlerini çözmeye katkıda bulunmak için gereken *Problem Çözme Becerileri*.
- Ahlâkî sorumluluk duygusu, ekolojik olarak duyarlı hayat tarzı ve davranış seçimleri yapma yeteneği ile *Kişisel Eylem Taahhüdü*. Bkz.: Joel Barnes, Tiflis Hükümetlerarası Çevre Eğitimi Konferansı Nihâî Raporundan. Ayrıca William Stapp, Joseph Cornell, Judy Braus ve David Wood, Steve Van Matre ve David Sobel'in çalışmalarından uyarlanmıştır. Barnes.2013.TheAwarenesstoAction-Continuum.JournalofSustainabilityEducation.pdf

¹⁹ Dünya ve onun canlı toplulukları hakkında bilgi edinmek için her zamankinden daha iyi kitaplara, filmlere, resimlere ve etkileşimli bilgisayar oyunlarına sahip olmamıza rağmen, her neslin vahşi doğa ile giderek daha az temasa sahip olması çelişkisinden derinden rahatsızız. Kitaplar, filmler, belgeseller ve etkileşimli oyunlar, ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, tabii hayatla gerçek temasın yerini tutamazlar. Bkz. Aishah Abdallah, "Islamic Values relating to Wildlands and Wildlife, and Wilderness Leadership" (Sunum Zawiyah Rosales, İspanya, 2017'de yapılmıştır). Ayrıca bkz. Jack Turner, *The Abstract Wild*, 89-90. Abdallah, "Wildlands and Wildlife."

²⁰ Aishah Abdallah, "Wildlands and Wildlife."

²¹ Hz. Peygamberin ve sahabelerinin içinde doğduğu kültürü ve

memiş tabiatta var olan mânevî hakikat, İslâm medeniyetlerinin şiirinde, edebiyatında, minyatürlerinde/resimlerinde ve diğer sanatlarında yankılanmaktadır.²²

3.11. Diğerlerinde olduğu gibi çağdaş İslâm toplumlarında da yaban hayatıyla ilgili tecrübeler ve değerler aşınıyor. Birçok İslâm ülkesinin kırsal toplulukları, yaşadıkları çöllerin, bozkırların, dağların, ormanların, sulak alanların ve deniz kıyılarının ritmine hâlâ ayak uydurmuş değil ve toprakla olan bağları sürekli zayıflıyor.²³ Müslümanlar, İslâm'da vücut bulan tabiat teolojisini tamamen unutmadıkları gibi kâinat ve Dünya hakkındaki dinî görüşlerini de tamamen kaybetmediler.²⁴ Bununla birlikte, bu öğretilerin anlamını daha tam olarak kavramak için vahşi doğada otantik tecrübelere ihtiyacımız var. Yaban hayatıyla ve vahşi hayvanlarla sahici ilişkiler geliştirmemiz ve tabiat âleminde keyif alma tecrü-

toplumu, yaban hayatının değerleri şekillendirmişti. Araplar, sağlık gerekçesiyle küçük çocuklarını Bedeviler tarafından büyütülmek üzere çöle gönderiyorlardı. Hz. Peygamber de dört yıl kadar Taîf yakınlarındaki Beni Sa'd dağlarında üvey annesi Halîme ve ailesiyle yaşamıştı.

²² Aishah Abdullah, "Wildlands and Wildlife." Şiirde, karşılıksız aşktan aklı başından gitmiş olan aşık Mecnun, vahşi hayvanların arkadaşları olduğu çöle sığınır. Felsefe literatüründe, bir tabiat çocuğu olan Hayy ibn Yakzân, bir adada tek başına bir ceylan tarafından büyütülür. Vahşi tabiatta büyümesine rağmen, hayatının geç döneminde tanıştığı bir âlimin Kur'ân ve sünnetten hareketle iman, ahlâk ve hikmet konularından ulaştığı hakikatlere ulaşır.

²³ Aishah Abdullah, "Wildlands and Wildlife." İki ya da üç kuşak önce bile şehirli insanlar mevsimlere, iklime, topladıkları yağmur suyuna, çektikleri yeraltı suyuna ve yiyeceklerini yetiştiren çiftliklere uyum sağlıyorlardı. Birçok insan, vahşi doğada kamp yapmayı seviyordu. Ancak günümüzde giderek daha fazla insan topraktan, hayvanlardan ve hatta bazı açılardan birbirlerinden kopmakta ve yabancılaşmaktadır. Özellikle kızlar, hanımlar için tehlikeli olduğu veya uygunsuz olarak görüldüğü için yaban hayatından mahrum edilmektedirler.

²⁴ Nasr, *Sacred Science* (1993), 142.

besini keşfetmemiz gerekiyor. Çevre eğitimi en iyi sınıflarda değil, doğanın nabzının ritimlerinin hâkim olduğu ve canlı türlerinin insanlar tarafından kontrol edilmediği vahşi bölgelerde öğrenilir. Allah'ın izniyle böyle bir eğitim sistemi gezenimizi kontrol eden sistem ve süreçlerini daha iyi anlamaya; bu yerlerin barındırdığı canlı çeşitliliği hakkında tecrübeye dayalı bir anlayışa sahip olarak dünyanın daha iyi bekçileri olmamıza yardımcı olacaktır.

- 3.12.** İslâm ülkelerindeki ve tüm dünyadaki eğitimcileri, el değmemiş doğadaki tabii yaratılış hakkında öğrenmenin sevincini derûnî olarak tecrübe etmeye; ardından tabiattaki canlıları anlamaya, saygı duymaya ve özen göstermeye zorlayacak şekilde vahşi doğa ile derûnî bir temas geliştirmeye davet ediyoruz. Dahası dünya üzerindeki sorumluluğun daha geniş etik kurallarını uygulamalarını ve iletmelerini sağlamak için bilimsel bilgiyi sanatla, macerayla ve hepsinden önemlisi ahlaki ve manevi düşünceyle birleştirerek tasarlayabilecekleri en zengin, en incelikli vahşi doğa gezilerini sunmaya davet ediyoruz.

MÂNEVÎ UYGULAMALAR

- 3.13.** İslâm'ın ibadetleri, mânevî ve ahlâkî değerler için derin bir temel sağlar; özellikle *takvâ* olarak tanımladığımız hürmet, özen ve dikkatlilik davranışı:

*“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbini-
ze ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınsınız.”*
(2:21)

Allah'ın yaratıcı faaliyetlerini *her yerde ve her şeyde görmek* hem tabiatı hem de insan kültürünü kuşatan ve derûnuna işleyen ilâhî varlığın tecellilerinin tam olarak farkında olmak, insanların ahlâkî farkındalığını güçlendirir ve onları

buna göre hareket etmeye teşvik eder. Bu uygulamalar bilinçli ve vicdanlı bir şekilde uygulanırsa hayatı yaşama tarzımızı değiştirebilir.

3.14. Şehâdet: Tanıklık Etmek. İslâm dinine girdiğimizde, ezanı okuduğumuzda, dua ettiğimizde ve hayatımızın sayısız başka anında, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın birliğine şehâdet (tanıklık) ederiz. O'na *hürmet ve huşû* içinde ibadet eder ve Yaratandan ötürü tüm yaratılanlara en iyi şekilde muamele etmekle yükümlü olduğumuzu hatırlarız. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine de şehâdet ederiz.

3.15. Namaz. Bizlere günlük olarak edâ etmemiz emredilen beş vakit namazda, inancımızın değerlerine ve ahlâkına derinlemesine nüfuz ederiz. İbadetimize göklerdeki ve yerdeki her şeyi dahil ederek Allah'ı birlikte tesbih ederiz. Kâinat-taki her bir varlık kendisine mahsus ibadetini ve tesbihini bilir. Allah, onların yaptıkları her şeyi bilir. (17:44; 22:18; 24:4) Namaz vakitleri, güneşin konumu veya gece üzerindeki etkileri ile bilinir. Temiz suyla eğer su yoksa temiz toprakla kendimizi namaza hazırlarız. Namazımızı uygun bir yerde, eğer dışarıda isek herhangi temiz bir yerde edâ ederiz. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) buyurdular ki: “*Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı, onun için ümmetimden namaz vaktine kavuşan herkes (bulunduğu mekânda) namazını kıluversin.*”²⁵

Mekke'de, âlemlerin Rabbine ibadet için inşâ edilen ilk mâbed olan Kâbe'ye yüzümüzü döner ve şu duayı okuruz: “*Yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim...*” (6:79). Namazlarımıza Kur'ân-ı Kerim'in açılış âyetleri olan *Fâtiha* Sûresini okuyarak başlar ve her gün beş defa Yaratandan ve yaratılanlarla olan ilişkimizi tazelemeye ve berraklaştırmaya çalışırız. Bu mübârek sûre, herkese merhametli, herkese şefkatli ve her amelde tek hüküm sahibi olan âlemlerin Rabbine hamd ve şükürle başlar. Bütün âlemlerin Rabbine olan bağlılığı-

²⁵ Buhârî, Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3.

mızı ilan eder ve O'ndan yardım dileriz: İstenilen yardım, âlemlerin Rabbinin nimetlerine mazhar olan, tüm varlıklara karşı şefkat ve merhametle ellerinden gelenin en iyisini yapanların (peygamberlerin ve iyilerin) yoluna hidayettir. Fitne, helâk, zulüm ve adâletsizlikle her şeyin Rabbinin gazabına uğrayanların, sapıklık ve düşüncesizlikle hayatlarını boş yere heba edenlerin yoluna değil.²⁶

3.16. Zekât: Yardımlaşma. Müslümanlar, yıllık kazançlarının ve parasal birikimlerinin kırkta birini; mahsullerinin ve hayvanlarının çeşitli oranlarını fakirlere ve muhtaçlara vermeleri, geri kalanını temizlemek için vermekle mükelleftirler. Zenginlik, fazlası ihtiyaç sahipleriyle paylaşılarak temizlenir. Fakirlerin zenginlerin servetindeki hakkının zorunlu sadakalar yoluyla teminat altına alınması, çevrenin korunmasını engelleyen en önemli üç etmen olan *yoksulluk, hastalık ve cehaletle* mücadeleye yardımcı olur.²⁷

3.17. Oruç. Müslümanlar, her yıl tam bir ay boyunca her gün şafağın ilk ışıklarından güneşin batışına kadar oruç tutarlar. Yeni hilâli görünce orucumuza başlıyoruz ve hilâlin yeniden görülmesiyle bitiriyoruz. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Kur'ân'ın ilk âyetlerinin Mekke yakınlarındaki Hira Dağı'ndaki bir mağarada Ramazan ayında indirilmesine hürmeten Ramazan ayı boyunca yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden uzak dururuz. Bu ayda oruç tutmak, Rabbimize olan bağımlılığımızın farkına varmamızı; yediğimiz ve içtiğimiz tüm nimetleri için Rabbimize şükretmemizi ve bu nimetlerin kıymetini bilmemizi sağlar. Bir ay boyunca açlık

²⁶ Llewellyn, "Fâtiha Sûresi" (Zaviye Rosales, İspanya, 2017'de yapılan sunum) Fâtiha'yı okuduktan sonra Kur'ân'dan kolayımıza gelen âyetleri okuruz. Yıldızlar ve ağaçlar gibi secdeye gideriz. (55:6). Sonra yüzlerimizi, tozundan yaratıldığımız toprağa koyarız. Bütün varlığımızı; kalbimiz ve aklımızla, dilimiz ve uzuvlarımızla ibadet ederiz. Cemaat halindeyse omuz omuza vererek birlikte ibadet ve dua ederiz.

²⁷ Riyat al Bi'a, ss. 241-245.

ve susuzluk sancılarını yaşayarak ister insan ister diğer canlılar olsun, açlık ve susuzluk çekenlere karşı şefkatli ve merhametli olmayı öğreniriz. Dahası sabrı, iradeyi ve öz kontrolü öğreniriz. Bir şükran ve hürmet ruhuyla oruçlarımızı tutuyor ve ziyafet veya muhtaçlara yardım olarak yemek ikram ederek sonlandırıyoruz.²⁸

3.18. Hac. Hayatımızda bir kez, eğer imkânımız varsa yerli hayvanların veya bitkilerin öldürülemeyeceği, yaralanmıyacağı veya rahatsız edilmeyeceği, yeryüzündeki ilk kutsal veya koruma altındaki *Harem*'de yer alan Mekke'ye hacca gideriz. Hac sırasında, herkesle uyum içinde yaşamaya ve onlara zarar vermemeye çalışıyoruz. Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlerin yürüdükleri aynı dağlardan ve vadilerden yürürüz. Aynı kayaları görür, aynı havayı solur, aynı kumlara basar, aynı zezem suyunu içer, aynı bitki ve hayvan türlerini tıpkı onlar gibi görürüz. Ölüm kefeni gibi sade giysiler içinde Arafat'ta namaz kılar, Müzdelife'de yıldızların altında bir gece geçirir, Mina vadi-sinde üç gün konaklarız. Kötülüğün sembollerine taşlar atarız. İbadetin bir parçası olarak hayvanları kurban ederiz.²⁹ Bütün âlemlerin Rabbine adanan ilk mabet olan Kâbe'nin etrafında tavaf yaparak ve eğer kısmetimiz varsa, o özgün mabedin kalan son parçası olan *Hacerülesvedi* (siyah taş) öpebiliriz. Bu mübarek taş öpmekle, insanoğlunun bildi-

²⁸ Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 48. Said Nursi, *On Fasting: Meanings and Messages from the Month of Ramadan*, (Translated by Colin Turner), Nursi Society, Windsor, CT, 2021. (Türkçesi: Nursi, B. S. (2009). *Ramazân İktisat Şükür Risalesi*. Yeni Asya Neşriyat)

²⁹ Muhammed Esed ve diğer âlimler, Kâbe'yi tavaf etmemizin, Dünya'nın güneş ve ayın da Dünya etrafındaki yörüngelerini yansıttığını belirtmişlerdir. Bkz. Muhammed Esed, *The Road to Mecca* (Cebelitarık: Dar al-Andalus, 1980), 370. (Türkçesi: Esed, M. (2021). *Mekke'ye Giden Yol*, çev.: A. M. Gündoğdu, İnsan Yayınları).

ği en hassas bir jest olarak,³⁰ bizim ve bizden sonra kıyamet gününe kadar gelecek olan tüm müminlerin dudakları sembolik olarak Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dudaklarıyla buluşur.

EN GÜZEL ÖRNEK: ÂLEMLERE RAHMET BİR PEYGAMBER

3.19. Allah, Kur'ân'da Hz. Peygamber'i (s.a.v.) *tüm âlemler ve yaratılanlar için bir rahmet* olarak tarif eder:³¹ “*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*” (21:107)

3.20. Hz. Peygamber; hayatında, öğretilerinde ve kararlarında, tüm yaratılanlara karşı hürmet temelli sınırsız iyilik ve şefkat gösterdi. İnsanlığı, tüm yaratılmış varlıklarda ilâhî ihtişamın işaretlerini takdir eden, onları besleyen ve koruyan bir tabiat teolojisine davet etti. Allah'ın izniyle, yaratılmış tüm varlıkların haklarının teminat altına alındığı ve korunduğu ahlâk temelli bir düzen için mücadele etti ve başarılı da oldu.³² Can almanın kaçınılmaz olduğu, haya-

³⁰ Esed, *age.*, s. 370.

³¹ Taberî ve İbn Kesîr.

³² Yazar Michael H. Hart, onu, insanlık tarihindeki en etkili insan olarak nitelendirmesi, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) hem mânevî bir lider hem de toplumun hükümdarı ve reformcusu olarak ikili rolünden kaynaklanmaktadır. Kendini beyaz ayrılıkçı olarak tanımlayan Hart, ne Müslüman ne de İslâmî değerlerin destekçisidir. İslâmî değerlerin Müslüman ülkelerdeki hayvanlara yapılan muamele üzerindeki etkisi, Avrupa'dan gelen seyyahlar tarafından not edildi. 1832-1833 yıllarında İstanbul ve Türkiye üzerinden Kudüs'e hacca giden Fransız şair, seyyah ve diplomat Alphonse de Lamartine (1790-1869) şu tespitte bulunmuştu: “Müslümanlar, canlı ve cansız mahlûkâtın hepsiyle iyi geçinirler: Ağaçlara, kuşlara, köpeklere, velhasıl *Allah'ın yarattığı her şeye hürmet ederler*; bizim memleketlerde başıboş bırakılan veya hut eziyet edilen bu zavallı hayvan cinslerinin hepsine şefkat ve merhametlerini teşmil ederler. Bütün sokaklarda mahalle köpekleri için muayyen (belirli) aralıklarla su kovaları sıralanır; bazı

tın yaşamak için hayattan beslenmesi gerektiği bir dünyada yaşamının gerçek ahlâkî ikilemlerinden kaçan duygusal idealleri değil; eşsiz bir asalet, sınırsız şefkat, emsalsiz özen ve her şeye karşı son derece hürmetkâr ve iyi olan bir ahlâkî öğretti. Sadece öğretmekle kalmadı; bu yolda mücadele etti ve var olan her şeyin haklarını ve refahını güvence altına almak için kanunlar koydu.³³

Türkler, ömürleri boyunca besledikleri güvercinler için, ölürken vakıflar kurarak, kendilerinden sonra da (bu hayvanlara) yem serpilmesini sağladılar." A. Lamartine, *Travels in East, Including A Journey in The Holy Land*, c. 2. Edinburgh: William and Robert Chambers, 1850, 160.

Mısır'da on yıldan fazla yaşamış olan İngiliz seyyah Edward William Lane (1801-1876) de *Manners and Customs of the Modern Egyptians* (Modern Mısırlıların Görgü ve Geleneği) (1836) adlı eserinde benzer şekilde şunları söyler: "İnsanlıklarını dilsiz hayvanlara karşı gözlemlemekten çok memnun oldum." Lane, Müslümanların hayvanlara karşı bu duyarlılıkta yıllar sonra bir düşüş gözlemlediğinde, bunun Avrupalıların davranışlarının bir etkisi olduğuna inandığını belirtti: "Avrupalıların yaşadığı ya da sık sık ziyaret ettiği yerler dışında dilsiz hayvanlara karşı gaddarlık yapıldığını hatırlamıyorum." Bkz. Nomanul Haq, "İslâm ve Ekoloji", 148). Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, The American University in Cairo Press, 2003, 284-285. Bkz.: Nomanul Haq, "İslam and Ecology," 148)

³³ Çocukken yetim kalan Hz. Muhammed (s.a.v.), Müslümanlar tarafından cahiliye olarak bilinen, zayıfların güçlülerin insafına terk edildiği bir toplumun zulmünü ve sertliğini ilk elden yaşamıştı. Kendisi gibi yetimlerin, dulların, kölelerin, kadınların, yabancıların, etnik ve ırksal azınlıkların, evcil ve vahşi hayvanların, kabile liderlerinin keyfi korumalarının ötesinde hiçbir hak ve güvenceleri yoktu. Kötülüğe ve adaletsizliğe karşı verdiği mücadelede kararlı, sert ve güçlü, hem insanlar hem de diğer yaratılmış varlıklar olmak üzere zayıflara karşı nazikliği nefes kesiciydi. Allah'ın, karı koca arasına koyduğu sevgi ve şefkat bağlarını Kur'an'da şöyle örneklendirmişti: "Ey Rabbimiz! Eşle- rimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle!" diyenlerdir (25:74). Gelin ve damatları, "Allah'ın bereketi içinizde yaşasın, üzerinize bereket yağdırsın ve sizi hayırda birleştirsin." sözleriyle selamladı. Ailesi,

3.21. Tüm Arabistan'daki en güçlü adam olduğunda bile mütevâzî bir hayat yaşadı. Topraktan yapılmış bir evde tutumlu bir şekilde yaşadı. Kendi giysilerini onardı ve nadiren et yedi. Bir keresinde hanımı Hz. Aişe'yi, bindiği genç ve hırçın bir deveye yaptığı muameleden dolayı kınadı. “*Ey Âişe! Allah, rıfk (nezaket ve yumuşaklık) sahibidir ve rıftan boşlanır. Sertlik, kabalık ve nezaket dışı diğer davranışlara vermediği ecri rıfk sayesinde verir.*”³⁴ Bir seferinde de perişan bir deveyi teselli ettikten sonra sahibine: “Allah’ın sana bahşettiği bu hayvan hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Bu zavallı hayvan, onu aç bıraktığınızdan ve yoruluncaya kadar ona yük yüklediğinizden dolayı bana şikâyetinde bulundu.”³⁵

İnsanların eğlenmek için diğer canlıları küçük düşürmesini yasakladı. Hayvanları birbirleriyle dövüştürmeyi teşvik etmeyi yasakladı.³⁶ Bütün yumuşaklığına ve şefkatine rağmen, hayat taşıyan bir canlıya nişan alanlara lanet etti.³⁷ Susamış bir köpeğe su verdiği için Allah’ın övdüğü ve günahlarını bağışladığı bir insan ile³⁸ kedisini aç bırakarak ölüme terk ettiği için Allah tarafından cehennemle cezalandırılan

arkadaşları, komşuları ve hayvanlarıyla etkileşimde iyi bir mizah ve sevecen bir yaklaşım gösterdi. Eşi Aişe ile yarışır, bazen kaybeder, bazen kazanırdı. Kazandığında “Bu, öncekini telafi eder.” derdi. Çocuklar sırtına bindiği zaman namazda secdesini uzatırdı. Bir kadın ona deve için ısrarla yalvarınca, ona “deve yavrusu” verdi. Kadının üzüldüğünü görünce “Her deve bir başka devenin yavrusu değil mi?” diye gönlünü aldı. Bineklerinden biri olan katırı hızlı yürüyüşü ve çevikliği dolayısıyla “kirpi” anlamına gelen düldül adı verilmişti. bkz. İbrahim Özdemir, “The Prophet Muhammed”, *Encyclopedia of Religion and Nature*, ed. Bron Taylor and Jeffrey Kaplan (New York: Continuum, 2003), ss. 1124-1125.

³⁴ Müslim, *Birr*, 77.

³⁵ Ebû Dâvûd, Sünen; Bkz.: Abdal Hamid [Fitzwilliam-Hall], “Islamic Environmental Ethics”, 62.

³⁶ *Mishkat al-Masabih* 4103, Book 20, Hadith 39. <https://sunnah.com/mishkat:4103>. (Erişim: 22.07.2022).

³⁷ Muslim, Hadith: 4944; Nesâî, Dahâyâ, 41. Diyanet Hadislerle İslam (Erişim: 12.02.2024).

³⁸ Buhârî, *Mezâlim*, 23; Diyanet Hadislerle İslam [Erişim 22.07.2022]

bir kişinin hikâyesini sahabelerine anlattı.³⁹

Kuş yavrularının yuvalarından alınmasını yasaklıyor; kuş yavrularını torbasına koyan birisini görünce hemen müdahale ediyor ve yavruları yuvasına tekrar koymasını sağlıyordu.⁴⁰ Bir karınca yuvası üzerinde yakılan bir ateşe rastladığında, derhal “*Söndür onu, söndür onu!*” buyurdular.⁴¹

3.22. İnsanlık tarihinde, onun Dünyadaki hayat ve canlı çeşitliliğini korumak için yaptıklarını kim başardı? Çölde, insanlara ve hayvanlara değerli gölgelik ve rızık sağlayan ağaçların kesilmesini yasaklayarak⁴² şöyle buyurdular: “*Bir kimse ağaç diker de o ağacın meyvesinden bir insan veya Al-lâh'ın mahlûkâtından herhangi bir varlık yerse bu, o ağacı diken kimse için sadaka olur.*”⁴³ Medine’ye hicret ettiğinde, bu vâha şehrini, hurmalıklarını ve bunları çevreleyen daha geniş bir bölgeyi, tabii bitki örtüsünün kesilemeyeceği, yabani hayvanların avlanamayacağı, hatta rahatsız edilemeyeceği korunaklı bir bölge (*himâ*) oluşturdu.⁴⁴

3.23. Medine ve çevresinde⁴⁵ Kendisine ve ümmetine zulmeden, birçok sahabesini öldüren ve defalarca onları yok etmeye çalışanların şehri olan Mekke’ye zaferle girdiğinde, muhalifleri ondan korkunç bir misilleme beklediler. Ancak o, tüm Mekke sakinlerini bağışladı: “*Bugün size suç yok. Gidin, özgürsünüz.*” dedi.⁴⁶

³⁹ Buhârî, Musakât, 9; Buhârî, Bed’ü’l-halk, 16. Diyanet Hadislerle İslam. (Erişim: 12.02.2024).

⁴⁰ Ebû Dâvûd, Cihâd, 112; İbn Hanbel, V, 57; Diyanet Hadislerle İslam, (Erişim: 12.02.2024).

⁴¹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 113; Mishkat al-Masabih 3542, Book 16, Hadith 88. <https://sunnah.com/mishkat:3542> [Erişim: 22.07.2022]

⁴² Mişkât al-Mesâbih, hadis no. 2970.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, VI, 444. Bkz. Müslim, Müsâkât, 7.

⁴⁴ Bkz.: paragraf 5:14; 5:17.

⁴⁵ Muslim, Hadith: 4944

⁴⁶ İbn Hişam, age., IV, 54-55; Beyhakî, es-Sünenü’l-kübrâ, IX, 195. Diyanet Hadislerle İslam. (Erişim: 12.02.2024)

Daha sonra, yeryüzünde hiçbir yabani ağacın, çalının, bitki örtüsünün kesilmeyeceği ve hiçbir yaban hayvanının avlanmayacağı veya rahatsız edilmeyeceği, yeryüzündeki ilk koruma alanı olan⁴⁷ Mekke'yi çevreleyen ve kuşatan Allah'ın dokunulmaz bölgesini yeniden tesis etti. Vefatından önce bir kez daha hac için Mekke'ye döndü ve Vedâ Hutbesi olarak bilinen konuşmasını dinlemek için toplamış olanlara şöyle hitap etti:

*“Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız birdir. İslâm'da insanlar eşittir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır, Âdem de topraktan yaratıldı. Allah katında en değerliniz, en çok Allah'a sığınanınız, emirlerine yapışanınız, günahlardan arınanınız, azabından korunmanızdır. Bir Arab'ın Arap olmayana, bir başkasının Arab'a, bir siyahın bir kızılderiye, bir kızılderiinin bir siyaha, takvâ dışında bir üstünlük sebebi yoktur.»*⁴⁸

3.24. Tüm bu nedenlerden dolayı Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.v.) şefkatin, hürmetkârlığın ve tüm yaratılış için şefkat, merhamet ve en yüksek iyiliğin örneği olarak anıyoruz. Onun sünneti, kıyamete dek takip etmemiz için önümüzde örnek olarak durmaktadır. Tüm Müslüman kardeşlerimizi, özellikle gençlere öğretmenlik yapanları onun örnek hayatını (sünnetini) derinlemesine incelemeye ve bu örnekleri hayatlarında gerçekleştirmek için çaba göstermeye çağırıyoruz. Dünya üzerinde yaşayan ve inancımızı paylaşmayan tüm insanları, gezegenimiz ve üzerinde yaşayan tüm hayat formlarına hürmetle muamele etme

⁴⁷ Bkz.: paragraf: 5:14-5:15

⁴⁸ Vedâ Hutbelerinde de “Kadınlar hakkında Allah'tan korkun! Şüphesiz siz onları Allah'tan bir emânet olarak aldınız ve Allah'ın sözüyle onlardan helâl olarak yararlanıyorsunuz... Sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız, kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları var. Öyleyse kadınlar hakkında Allah'tan korkun ve onların esenliğine dikkat edin. Tebliğ ettim mi? Allah'ım şahidim ol!” buyurdu.

konusunda Doğu'nun ve Batı'nın hikmet sahibi bilgelerini, peygamberleri, büyük âlimleri ve filozofları anlamaya ve hürmet etmeye teşvik ettiğimiz gibi Hz. Peygamberin (s.a.v.) örneğini dikkate alma ve üzerinde düşünmeye davet ediyoruz.

4.

Tabiî Kaynakların Paylaşılmasında Eşitlik, Hakkaniyet ve Adâlet

REFAHI ANLAMAK

4.1. Dünya'nın uzaydan çekilmiş görüntülerine baktığımızda, onun esasen kapalı bir sistem olarak çalıştığını fark ederiz. Hayatın ihtiyaç duyduğu neredeyse her şey, güneşin enerji akışıyla beslenen, ayın çekim gücüyle hareket eden, sayısız elementi, suyu, havası, tozu ve besinleri çeşitli devreler hâlinde sürekli olarak dolaşan bu sistem tarafından bize sunulmuştur.¹ Bu da bizi; Dünya'nın yüzey alanının, mater-

¹ Carl Sagan, "*The Pale Blue Dot* (Soluk Mavi Nokta) adlı kitabında şöyle yazmaktadır: "Şu noktaya tekrar bakın. Orası burası. Orası evimiz. Burası biziz... türümüzün tarihindeki her aziz ve günahkâr orada yaşadı... Bir güneş ışını içinde asılı duran bir toz zerresinde..." Bilim insanları astronotların uzayda hayatını sürdürebilmesi için Dünya'nın kendi kendine yeten hayatta kalma sistemini kopyalayarak paradoksal bir şekilde Dünya'ya daha derin bir değer vermemizi sağladılar.

yallerinin ve kaynaklarının sınırlı olduğunu kabul etmeye götürür. Gezegenimizin sınırları var ve Kur'ân'ın bize hatırlattığı gibi Allah *“her şeyi yarattı ve onları bir ölçüye (mizân) koydu.”* (25:2) *“Yiğit için fakat israf etmeyin çünkü Allah müsrifleri sevmez.”* (7:31 ve 6:141) diye buyurarak bizi bu sınırları aşmamamız konusunda uyarır.

4.2. Büyük ihtimalle 2020 ve 2021 yılları, insanlığın toplu olarak en büyük zorluklarından biriyle karşı karşıya kaldığı yıllar olarak tarihe geçti. İklim değişikliği ve diğer çevre felaketleriyle ilgili endişelerimiz bir yana, şimdi her bir insanı etkileme potansiyeline sahip bir virüsü kontrol etmek için mücadele ediyoruz. Covid-19 pandemisi küçülen dünyamızdaki fay hatlarını açığa çıkardı. Zengin ülkeler, yeni geliştirilen aşından milyonlarca doz satın alarak yoksul ülkeleri aşsız bıraktı ve böylece küresel köyümüzde hüküm süren adaletsizliği ve haksızlığı gözler önüne serdi.

4.3. Hızlı nüfus ve ekonomik büyümenin bir sonucu olarak artık aşırı dolmuş, haddinden fazla ısınmış bir gezegende yaşıyoruz. Artan sayılarımız, doğal dünyadaki azalan kaynaklardan taleplerini artırmaya devam ediyor. Yaklaşık on iki bin yıl önce buzlar geri çekildiğinde, Dünya nüfusunun 4 milyon olduğu tahmin ediliyor. Yaklaşık on dört bin yılda, 1900 yılında 1,6 milyara ulaştı ve sadece 120 yıl sonra, şimdi yaklaşık 7,8 milyar kişiyiz. 2100 yılına kadar nüfusumuzun yaklaşık 11 milyara ulaşması bekleniyor.² Bu kalabalık nasıl beslenecek, giydirilecek ve barınacak? Şimdi yaptığımız gibi gezegeni bozmaya devam edersek 2100'de gezegenin durumu ne olacak?

4.4. Eğitimli bir nüfusun, ailelerin büyüklüğünü sınırlandırarak insan sayısının azaltılmasına katkıda bulunduğu kabul

² <https://ourworldindata.org/world-population-growth> [Erişim. 22.08.2022]

görmektedir. Ancak eğitilmiş bir nüfusun, insanların çevre üzerindeki etkisini azaltmaya katkıda bulunacağı beklentisi tutmamıştır. Eğitim, müreffeh tüketicilerden oluşan bir orta sınıf oluşturarak ekonomik büyümeye yol açma eğilimindedir. Ancak kaynakların sınırlı olduğu bir dünyada ekonomik büyümeyi nasıl sağlayabiliriz? Yüksek eğitilmiş tüketici nüfusa sahip ileri sanayi ülkeleri, daha yoksul toplumlar pahasına iklim değişikliğine ve gezegenimizin bozulmasına en büyük katkıda bulunanlardır. Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ulusal ve uluslararası taahhütlere rağmen çevre bozulmaya devam ederken zenginler ve yoksullar arasındaki uçurum giderek açılmaktadır. Bu durum, kurumlarımızın vaat ettiği iyi yaşamın doğasına ilişkin soruları gündeme getirmektedir. Özlemine duyduğumuz iyi yaşamın ve refahın sınırları nelerdir? Kur'ân bize şöyle der: “Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez!” (5:87). Hepimiz, 8.1 milyar kişiyi, makul ölçüde tatmin edici bir hayat tarzına sahip olurken aynı zamanda doğal dünya üzerindeki etkimizi nasıl azaltabiliriz? Mohandas Gandhi'nin de belirttiği gibi “Dünya, her insanın ihtiyacını karşılamaya yeter ama her insanın açgözlülüğüne yetmez.”³ Aşağıdaki tartışma; hayat tarzı, doğal kaynaklar, mülkiyet ve intifa hakkı, ekonomi, ticaret, finans ve yönetimle alakalı İslâmî temel değerleri vurgulamaktadır.⁴

³ Mohandas K. Gandhi, alıntı: E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered* (London: Blond and Briggs, 1973), p. 29. (Türkçesi: Schumacher, E. F., *Küçük Güzeldir, Varlık Yayınları*, 2019)

⁴ Khalid, *Signs on the Earth*, s. 159. İslâmî bağlamda sürdürülebilir kalkınma konusunda bakınız Safei-Eldin A. Hamed, “Capacity Building for Sustainable Development: The Dilemma of Islamisation of Environmental Institutions,” Foltz, Denny ve Baharuddin (der.), *Islam and Ecology*, 2003)

KALKINMA VE HAYAT TARZI

4.5. Kalkınma Dünya kaynaklarının insan ihtiyaçlarını karşılayacak ve hayat kalitesini artıracak şekilde değiştirilmesi, pek çok Müslüman ülkenin öncelikler listesinin üst sıralarında yer almaktadır. Bu ülkelerden bazıları günümüzde dünyanın en yoksul ve en az gelişmiş ülkeleri arasında yer alıyor. Birçoğunda ortalama hayat süresi, okuryazarlık ve gelir seviyesi düşük, anne ve bebek ölümleri ise yüksektir. Peki İslâmî bağlamda kalkınma tam olarak ne anlama geliyor ve bunun çevreye mâliyeti nedir? Geleneksel olarak İslâm ne savurgan ne de aşırıya kaçan dengeli bir yol olarak tanımlanır. Kur'ân bize mevcut maddî dünyanın iyiliğini âhiretin nihâî mânevî iyiliğiyle birlikte aramamızı ve şöyle dua etmemizi buyurur:

“...*Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!*” (2:201)

Bu, arzuladığımız hayat tarzları açısından ne anlama geliyor? Geçici dünyanın iyiliğini ararken âhiretin sonsuz iyiliğinin öncelikli olması gerektiği gerçeğini unutmamalıyız. Maddî refah arayışımızın mânevî refahımız pahasına elde edilmesine izin vermemeli ve bu arayış da ahlâkî sınırlamalara tâbi olmalıdır.

4.6. Tefecilik/faiz (*ribâ*) ile beslenen ve sürekli ekonomik büyüme dayalı çağdaş ekonomik düzen, tabiatı gereği doymak bilmez bir şekilde tüketici, sürdürülemez ve İslâm'ın ilkelere aykırıdır. Modern ve sanayileşmiş milletlerin hayat tarzına sahip olmamızın mümkün olup olmadığı bir yana, İslâmî öğretiler ışığında bunun caiz olup olmadığı sorgulanmalıdır. Hz. Peygamber ve ashâbı ile eşleri ve çocukları, bir yudum soğuk su, yemyeşil bir dere, iyi bir binek hayvanı ve omuzlarına düşen yağmur gibi bu dünyaya ait şeylerden büyük keyif alırken günümüz standartlarına göre hayatları

kesinlikle son derece sade idi.⁵

4.7. Kalkınmanın amacı elbette mümkün olduğu kadar çok tüketmekten ziyade insanların sağlıklı, doyurucu ve asil bir hayat sürmelerini sağlamaktır. Dünya kaynaklarını aşırı tüketmeden sağlıklı ve keyifli bir hayat sürmek gerçekten mümkündür. Bunu kabul etmek kolay ancak uygulaması daha zor, özellikle de ulusal veya küresel ölçekte. Müslüman hukukçuları, ekonomistleri ve çevrecileri, gerçek hayat kalitesini arttırırken kaynak tüketimimizi istikrara kavuşturmak ve azaltmak için önlemler önermek için ülkelerinin yönetimleri ve yerel topluluklarla birlikte çalışmaya davet ediyoruz. Kalkınma hedeflerinin, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden taviz vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılamasını ve tabiatın bütünlüğünü veya diğer türlerin hayatta kalmasını tehdit etmemesini sağlamaya davet ediyoruz.

4.8. Nüfus artışının sınırları: Dünyanın ya da herhangi bir ülkenin ne kadar nüfusu kaldırabileceği hem ne kadar insan olduğuna hem de her bir insanın ne kadar enerji ve diğer kaynakları tüketip israf ettiğine bağlıdır. Çevre bilimciler, sanayileşmiş ülkelerin, Dünya'nın kaynaklarının aşırı ve savurgan kullanımından dolayı, sanayileşmemiş ülkelerdeki daha büyük nüfuslara kıyasla, çevreye daha fazla hasar verdiklerini belirtmişlerdir.⁶ Bazıları nüfus kontrolüne alterna-

⁵ Bu bakış açısına uygun olarak kalkınma, sürdürülebilir kalkınma ve uzun vadede kaynaklarla ilgili ikilemleri çözmek için gerekli olan manevi ve ahlaki yönleri gibi bu bağlamdaki diğer merkezi kavramlarla bağlantılıdır. Bunların köklerini, Ömer ibn el-Hattâb'ın (r.a) gelecek nesillerin hakkını gözeterek fethedilen toprakların taksimini askıya alması gibi sahabenin eylemlerinde buluyoruz.

⁶ Yeryüzündeki çevresel yıkımın çoğuna sanayileşmiş ülkelerin sebep olduğu kuralının, sanayileşmemiş ülkelerden okyanuslara karışan muazzam miktardaki plastik, yağmur ormanlarının kesilmesi ve yakılması ve kurak alanların çölleşmesi gibi bazı istisnaları vardır.

tif olarak kaynakların adil bir şekilde yeniden dağıtılması çağrısında bulunmuştur. Ancak kaynakların daha adil bir şekilde dağıtılması durumunda bile, üreme hızımızın bizim ve torunlarımızın gerçekçi bir şekilde arzulanabileceği hayat tarzı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olacağı gerçeğiyle yüzleşmeliyiz.⁷ Sormamız gereken soru, yalnızca Dünya'nın kaç insanı kaldırabileceği değil, dağıtıcı adalet hüküm sürdüğünde ne kadar insanı sağlık ve mutluluk içinde yaşatabileceğidir.

4.9. Devletlerin, ailelerin sahip olduğu çocuk sayısını sınırlandırmaya yönelik acımasız müdahalelerinin, doğurganlık kontrolü araçlarının çoğuna erişimi engellemeye yönelik otoriter girişimlerin ahlâk dışı olduğuna inanıyoruz. Çocuk nimetinden yararlanma hakkı İslâm'da temeldir ve bir bireyin üreme özgürlüğünü kanun zoruyla sınırlamak doğru değildir. Kur'an'da çocuk sahibi olmak bu dünyanın süsü olarak tanımlanır. Müslüman hukukçular da neslin korunmasının İslâm hukukunun temel amaçlarından biri olduğunu belirtmişlerdir.⁸ Dünyadaki diğer herkes gibi Müslüman

⁷ Dünyadaki hayat kaynaklarının kullanımında ölçülü davranılması, bu kaynaklara erişimin adil bir şekilde dağıtılması ve vahşi ekosistemlerin korunması, muhtemelen insanlığın biyosfere büyük zarar vermeden sayıca artmasını sağlayabilir. Ancak hayat tarzımızda köklü değişiklikler yapana kadar bu akademik bir konu olarak kalacaktır. Permakültürle yaşayan çok azımız dışında, dünyaya getirdiğimiz her hayat onun üzerinde bir yük olacaktır.

⁸ Hz. Peygamber, Müslüman erkekleri "*Sevgi dolu, doğurgan kadınlarla evleniniz. Çünkü ben kıyamet gününde peygamberlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim.*" diye teşvik etmiştir. bn Hanbel, III, 159. Diyanet Hadislerle İslam Ayrıca şöyle dediği de rivayet edilir: "*Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim...*" İbn Mâce, Nikâh, 1. Gerçekten de nüfus tahminlerine inanılacak olursa önümüzdeki on yıllar içinde İslâm'ın diğer tüm inançlardan daha fazla sayıda müntesibi olacak. Bu da büyük ölçüde Müslüman ülkelerdeki doğum oranından kaynaklanıyor. Ancak bu hadis, bir emir veya sonsuza kadar çoğalma ruhsatı olarak mı yorumlanmalıdır?

aileler de çok sayıda çocuk yetiştirmenin nimetleri ile yüksek kalitede yetiştirme, eğitim ve sağlık hizmetleri sunmanın nimetleri arasında bir denge kurmakla karşı karşıyadır. İnsanlar, bireysel durumları ve inancımızın ahlâkî ilkeleri ışığında akılcı ve vicdânî seçimler yapmak için özgürlüğe, yetkiye ve sağlam bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar.⁹

HAYATIN KAYNAKLARI (MEVÂRİD)

4.10. Soluduğumuz hava, içtiğimiz su, işlediğimiz toprak ve Dünya'yı paylaştığımız ve hepimizin bağımlı olduğu tüm canlı toplulukları genellikle *kaynak* olarak adlandırılır. Ancak Arapça bir kelime olan *mevârid*'in pınarlar ve diğer su kaynaklarıyla yani Dünya'daki tüm canlı varlıkların oluştuğu ve herkesin hayatının bağlı olduğu o hayatî kaynakla olan ilişkisine bakarsak bunların daha temelde *hayatın kaynakları* olduğunu anlayabiliriz. Modern dünyaya hâkim olan ekonomik sistemde, hammadde kaynakları ve birincil tarım ürünleri alınıp satılacak metalar olarak görülmektedir. Kaynakların ve emtiaların doğal bir değeri olmadığına, yalnızca insanlar tarafından verilen değere sahip olduğuna inanılır. Daha önce de belirtildiği gibi Kur'ân'da canlı ve cansız tüm varlıklar; Allah'ın âyetleri, Allah'ın yaratıkları,

Metinde tartışılan değerlerin değiş tokuşu göz önünde bulundurulduğunda, bizce böyle değildir. Çocuk sahibi olmayı planlayan her Müslüman çift, ailelerinin dünya, Dünya'da yaşayanlar ve gelecek nesiller üzerindeki ayak izini nasıl azaltacaklarını düşünmeli ve dünyaya getirecekleri yeni hayatların *biyosfere* yük getirmemesini sağlamaya kendilerini adanmalıdır.

⁹ İlgili ilkeler arasında Llewellyn, "Islamic Environmental Law" adlı eserden alıntılanan (Mecelle'den esinlenen) şu ilkeler de yer almaktadır: "İki kötülükle karşı karşıya gelince daha hafif olanı işlenerek, büyüğünün çaresine bakılır" (Mecelle, md. 28) ve "Daha şiddetli olan zarar, daha hafif olan zararla izâle olunur" (Mecelle, md. 27). Bu ilkelerin ayrıntıları için bu belgenin 5.5 bölümüne bakınız.

Allah'a teslim olanlar, Allah'ı tesbih edenler, Allah'a ibadet edenler olarak tanımlanmaktadır. Allah'ın yarattığı hiçbir şey değersiz değildir. Hiçbir şey nedensiz veya boşuna yaratılmaz. Hepsi Hak'ta ve Hak için yaratılmış ve her birinin üzerimizde hakları bulunmaktadır. Yaratılan her şeyin temel bir dokunulmazlığı (*hurmah*) vardır. İnsanlar buna saygı duymakla yükümlüdür. Onları isrâf etmek, tüketmek, aşağılamak veya kirletmek, onlara ahlâksızca veya aşırı davranmak şöyle dursun, onları hafife alma veya göz ardı etme özgürlüğüne sahip değiliz. Onları kullanırken Yaratıcılarına hürmet etmek ve saygı göstermek mecburiyetindeyiz.

4.11. Dünyayı paylaştığımız diğer canlılar olan yabani ve evcil hayvanlara gelince, Kur'ân onları kendimiz gibi *topluluklar* olarak tanımlar. (6:38) Topluluk olarak meziyetleri, meta olarak değerlerinden önce gelir. Bundan dolayı hiçbir varlık aşağılanmamalı veya istismar edilmemeli; hepsine saygı gösterilmeli ve özenle muamele edilmelidir. Bununla birlikte, topluluklara daha da yüksek derecede saygı ve ihtimam (*takvâ*), merhamet ve iyilik gösterilir. "Ortak iyi" açıkça tüm türlerin ve tüm nesillerin iyiliğini kapsayacak şekilde anlaşılır.

4.12. İslâm hukukunda sular, meralar, ateş (yakacak odun ve diğer enerji kaynakları dâhil), ormanlar ve ağaçlıklar, balık ve yaban hayatı gibi temel çevre unsurları ve hayat kaynakları, toplumun tüm üyelerinin ortak malı olup tabii hâllerleriyle sahiplenilemezler. Bireyler, diğer üyelerin haklarını ihlâl etmedikleri veya çiğnemedikleri sürece, ihtiyaçları ölçüsünde bunlardan yararlanma hakkına sahiptir. Tabii kaynaktan yararlanma karşılığında, mümkün olduğunca kaynağın aslî değerini korumakla yükümlüdürler; kaynağın yok olmasına, bozulmasına ya da tahrip olmasına neden olurlarsa, toplumun diğer tüm üyelerinin haklarını ihlâl

etmiş olduklarından, zararı telafi etmekle yükümlüdürler.¹⁰

4.13. Kaynağın korunmasına ilişkin sorumluluk, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından tesis edilen temel hukuk ilkesine ve Allah'ın lütfuna uygundur: “Bir şeyin faydası, ona bağlı olan yükümlülüğe karşılıktır.”¹¹ Bunun tersi olan “Bir şey için sorumluluk, onun faydasına eşlik eden bir yükümlülüktür” şeklindeki temel hukuk ilkesiyle uyumludur.¹² Tabii bir hayat kaynağını kâr amacıyla sürdürülebilir bir şekilde kullanma hakkı, bu kaynağın korunması ve geliştirilmesine yeniden yatırım yapılması için bir teşvik sağlar. Benzer şekilde, bir kaynağın korunmasının ekonomik faydalarından adil bir pay, kaynağın korunmasının yükünü çeken insanlara geri dönmelidir.¹³ Bize göre bu ilkeler, yenilenebilir ve yenilenemez tüm tabii hayat kaynaklarının verimli ve ölçülü bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Yenilenebilir tüm kaynaklar, sürdürülebilir bir şekilde kullanılmalı; yenilenme kapasitelerini aşmayacak oranlarda hasat edilmelidirler. Yenilenemeyen kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmak mümkün olmasa da geri dönüşüm, daha az kullanım ve yenilenebilir ikâmeler kullanılarak ömürleri uzatılmalıdır.¹⁴

¹⁰ Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 19; Llewellyn, “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning,” 42.

¹¹ Ebû Dâvûd, Tirmizî. Ayrıca Mecelle'nin 85, 87, ve 88 maddeleri; Mahmassani, *Falsafat al-Tashri fi al-Islâm: The Philosophy of Jurisprudence in Islam*, 203–204; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 19; Llewellyn “Islamic Environmental Law”, 14.

¹² Llewellyn “Islamic Environmental Law”, 14.

¹³ Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 30–31.

¹⁴ Üst toprak, yüzey suları ve sulak alanlar, balıkçılık, ormanlar ve ormanlık alanlar, meralar ve tarım arazilerinin yanı sıra yabani ve evcil türler ve ait oldukları ekosistemler yenilenebilirdir. Bu, yenilenme kapasitelerini aşmayacak oranlarda hasat edilmeleri koşuluyla sürdürülebilir bir şekilde kullanılacakları anlamına gelmektedir. Fosil yakıtlar ve fosil yeraltı suları da dahil olmak üzere çoğu mineralin üretildiği, depolandığı ve yeryüzünde döngüye girdiği süreçler o kadar geniş bir zaman aralığında

4.14. Mülkiyet Hakkı. İslâm hukuku, özel mülkiyetin gerekliliğini teyit eder. Ancak mülkiyet/mal sahipliği mutlak olmayıp intifâ hakkına benzer. On dördüncü yüzyıl hukukçusu Ebû'l-Ferâc Abdurrahman ibn Receb'in sözleriyle "İnsanlar aslında eşyaya sahip değillerdir çünkü eşyanın yegâne gerçek sahibi onların şanı yüce olan Yaratıcısıdır. Gerçekten de insanlar, indirilen Kanunun izin verdiği şekilde intifâ hakları dışında hiçbir şeye sahip değildirler."¹⁵ Özel mülkiyete sahip olma hakkı titizlikle korunurken, kullanımına ilişkin önemli kısıtlamalar vardır. Bu kısıtlamaların en önemlileri arasında *hakların kötüye kullanılmasına* ilişkin olanlar yer almaktadır.¹⁶

4.15. Zarar Vermeme. Hz. Peygamber "*Zarar verme ve zarara zararlar karşılık verme yoktur.*"¹⁷ buyurdular. Buna göre Müslüman hukukçular, bir kişinin şu durumlarda bu hakkının geçersiz olduğu sonucuna vardılar:

- Bu hakkı kullanarak bir başkasına zarar verme niyetindeyse;
- Bu hakkın kullanımı, sahibine karşılık gelen bir fayda olmaksızın bir başkasının zarar görmesiyle sonuçlanıyorsa;
- Bu hakkın kullanımı, sahibine fayda sağlamasına rağmen

gerçekleşir ki, insanoğlu söz konusu olduğunda bunlar etkin bir şekilde yenilenemez. Dolayısıyla, sürdürülebilir bir şekilde kullanılmaları mümkün değildir. Ancak geri dönüşüm, daha az kullanım ve yenilenebilir ikameler kullanılarak bu kaynakların ömrü uzatılabilir. Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living (Gland, İsviçre: IUCN, UNEP ve WWF, 1991), 9-10. Ayrıca bakınız Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 15.

¹⁵ Abū 'l-Faraj 'Abd ar-Rahmān ibn Rajab (d. 795 H. / 1393 G.), Al-Qawā'id: qā'idah no. 86. Burada intifa hakkı, başkasının (Allah'ın) mülkünü aşılamadan ondan yararlanma hakkı olarak anlaşılmaktadır.

¹⁶ Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 18; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning" 39, 43.

¹⁷ İbn Mâce, "Aḥkām", 17.

ya diğer bireylere aşırı zarar veriyorsa ya da topluma ve bir bütün olarak yaratılışa genel bir zarar veriyorsa.

Bundan hareketle ekolojik sistemlerin bozulması ve biyoçeşitliliğin azalması açıkça genel zarar kapsamına girmektedir.

4.16. Müslüman hukukçuların su haklarının tahsisi konusundaki tecrübeleri, kurak ve yarı kurak Orta Doğu'daki medeniyetlerin kıt bir kaynağın bakımı ve yönetiminin İslâm'ın ahlâkî değerleri çerçevesinde gerçekleştirilmesi konusunda binlerce yıl boyunca edinmiş oldukları tecrübelerin damıtılmış hâlini temsil etmektedir. Her canlının olduğu ve her birinin bağlı olduğu bu en hayatî kaynak, eskiden bol olan ancak şimdi giderek daha kıt hâle gelen diğer hayat kaynaklarına hak tahsisi için kıyaslanabilir bir temel teşkil edebilir.¹⁸

4.17. İslâm medeniyetinin geliştirdiği en dikkat çekici başarıları arasında, Yemen ve Umman'dan İran ve Türkistan'a, Kuzey Afrika ve Endülüsten Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya kadar İslâm kültürlerinin bu su hakları çerçevesinde gelişen tarım ekonomileri yer almaktadır.¹⁹ İslâm medeni-

¹⁸ "Su bir dereceye kadar kaçak bir kaynaktır ve bu nedenle kurak topraklardaki kaçak özellikleriyle yaban hayatı ve hatta otlatma gibi diğer kaynaklar için özellikle uygun bir emsaldir. Kavramsal olarak, bir su akışının mümkün olan en iyi şekilde tahsisi ve kullanımından elde edilecek faydalar ile doğal ekosistemlerdeki enerji akışından elde edilebilecek faydalar arasında çarpıcı paralellikler vardır." Graham Child ve John Grainger, *A System Plan for Protected Areas for Wildlife Conservation and Sustainable Rural Development in Saudi Arabia* (Gland, Switzerland: National Commission for Wildlife Conservation and Development and IUCN, 1990), 107. Kaçak bir kaynak zaman veya mekânda sabit değildir; bir yerden bir yere hareket edebilir ve geçici, fanî veya kısa ömürlü olabilir.

¹⁹ Araplar, ziraatçı olmaktan çok çoban olarak tanınıyor olabilirler. Ortaya çıkardıkları İslâm medeniyeti tarımdaki yetkinliklerinden çok mimarîdeki başarılarıyla ve felsefe, matematik, tıp ve bilimlerdeki öğrenimleriyle tanınıyor olabilir. Yine de Yemen'de teras

yetinin tarım mirası genel olarak Arapça'da *filah* kelimesiyle bilinir.²⁰ Bu kelime “yetiştirme” anlamına geldiği gibi aynı zamanda “gelişmek veya zenginleşmek” anlamlarına da gelir. Bu çift anlamlılık, *hisbe* üzerine bir risalenin yazarı tarafından çok güzel bir şekilde ifade edilmiştir: “Hayvancılık, medeniyetin temelini oluşturur ve medeniyetin getirdiği başlıca fayda ve nimetlerin yanı sıra tüm geçim kaynağı da ondan kaynaklanır.”²¹ *Filaha*'nın bahçecilik yöntemleri; Yemen, Umman, Endonezya ve diğer İslâm topraklarında geliştirilen yağmur suyu ve toprak hasadı için oldukça rafine teraslama teknikleriyle desteklenmiştir. İran ve Umman'da (ve eskiden Hicâz'da, 'Ayn Zübeyde'de) ve Endülüs'te yeraltı ve yerüstü su kemerleri de vardı. Bu su kemerleri Arap Yarımadası'nda *falaj* (çoğulu aflāj), Farsça konuşulan ülkelerde ise *kanāt* veya *kārez* olarak bilinir.²²

tarımı ve salma sulama, Umman'da ise *aflāj* olarak bilinen yeraltı ve yerüstü su kemerleri vasıtasıyla sulanan yoğun vaha tarımı gibi değerli geleneklerin mirasçıları olmuşlardır. Bkz: Abdal Hamid Fitzwilliam Hall, An Introductory Survey of the Arabic Books of Filāha and Farming Almanacs, (2010). <http://www.filaha.org/introduction.html>

²⁰ Arapça *filāhah*, “ekim, toprak işleme” ve buna bağlı olarak “tarım, çiftçilik, hayvancılık” ve fallāh, “çiftçi, toprağı işleyen, köylü” kelimeleri, “yarmak, bölmek” ve özellikle “toprağı sürmek, işlemek, ekip-biçmek,” anlamına gelen *falaha* fiil formundan türetilmiştir. Aynı zamanda “gelişmek, zenginleşmek, başarılı, şanslı veya mutlu olmak” anlamlarını da taşımaktadır. Bakınız Fitzwilliam Hall, Filāha.

²¹ Dahası, İslâm dünyasındaki tüm camilerin minarelerinden her gün beş vakit ezan okunurken “Başarıya gel, kurtuluşa gel” anlamına gelen felah kelimesi okunur: *Hayya 'ala 'l-felah*: Dolayısıyla Arap dilinde hayvancılık, refah (bu dünyada ve öbür dünyada) ve ibadet ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır.” “Endülüs'te uygulanan İslâmî hayvancılık, tarımsal kimyasal gübreler ya da böcek ilaçları kullanılmaksızın yaklaşık dört yüz yıl boyunca (ve Granada örneğinde yedi yüz yıla kadar) büyük bir nüfusu ve gelişen bir medeniyeti destekleyen yoğun, organik, karma bir tarım sistemi olduğunu göstermektedir.” Fitzwilliam Hall, Filāha.

²² M. K. Suleiman, vd (Eds), *International Workshop: Towards an Imp-*

4.18. Halife Ali b. Ebî Tâlib, Mısır'ı yönetmesi için seçtiği Mâlik el-Eşter'e iyi yönetim üzerine yazdığı mektupta toprağı işlemenin (*imâretü'l-ard*) gerekliliğini vurgulayarak şöyle demişti: “Gözünü... gelir toplamaktan çok, toprağı işlemeye dikmelisin. Zira işlemeyen gelir elde edilemez. Kim ekim yapmadan gelir talep ederse bölgeyi harap eder ve insanlara yıkım getirir. Onun egemenliği sadece kısa bir süre devam eder.”²³ Halife Ali, terk edilmiş bir araziye geri alan ve geliştiren bir adama tavsiyelerde bulunurken toprağın kullanımına ilişkin İslâm ahlâkını şu şekilde özetlemiştir: “Topraktan seve seve yararlanın, yeter ki onu yağmalayan değil, ihyâ eden olun; tahrip eden değil, işleyen olun.”²⁴

BORÇ BATAĞINDAKİ BİR DÜNYA: SÖMÜRÜ VE KATKI ARASINDA

4.19. Küresel ekonomi, şu anda tabii dünyanın kaynaklarını yiyip bitiren bir hile üzerine inşa edilmiştir. Para bir kur-

mentation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans (Kuwait Institute for Scientific Research, 2013). Şu adresten erişilebilir: <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementation-strategy-for-the-hu> (Erişim tarihi: 12.08.2022)

²³ Nehc'ül Belağa, Mektup no. 53. Halife Ali de şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah'ın yarattıklarının rızkı beş şeydedir: İyi yönetim, sağlam ekim, adil ticaret, kiralama ve sadaka.” Tarımla ilgili olarak, Allah'ın “O sizi yerden yarattı ve orada yerleştirdi.” (11: 61) buyurması bize, Allah'ın yarattıkları için hayat kaynağı kıldığı tahıl, meyve ve benzerlerinden topraktan çıkanlarla geçimlerini sağlamları için onlara ekim yapmalarını emrettiğini öğretmektedir.” Muhammed ibn el-Hasan el-Hurr el-Âmilî, Vasâil eş-Şîa, vol. 13, Kitâbu'l-Muzâra'a, Bölüm 2, Hadis no.10.

²⁴ Yahya ibn Âdam Al-Qurashî (ö. 203 H.) *Kitâb al-Kharâj*, Sa'id ad-Dabbî'den. Ayrıca bkz.: Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 3; Llewellyn, “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning,” 36.

gudur. “Kendi başına bir değeri olmayan ve belirli bir şeyle doğrudan bağlantısı bulunmayan çıplak bir sembol” olarak tanımlanmaktadır.²⁵ Para sadece bir simge olarak kabul edilmeye başlandı. Zira “ paranın oluşturulma biçiminde oldukça sihirli bir şey var. Başka hiçbir meta aynı şekilde çalışmaz. Para arzı, kullanım yoluyla büyür; borçlanma yoluyla genişler. Ne kadar çok borç verirsek, o kadar çok paramız olur. Ne kadar çok borç varsa, o kadar çok [para] vardır”.²⁶ Küresel ekolojik çöküşün doğrudan bir nedeni sürdürülemeyen bir ekonomik büyüme modeli tarafından yönlendirilen tüketim modellerini körükleyen aşırı uzatılmış borçlardır. Sürekli artan bu borcun sınırlı bir dünyanın gerçek ve somut kaynaklarını yok etmesine daha ne kadar izin verebiliriz?²⁷

4.20. Faiz (Ribâ). İslâm *ribâyı*, yani tefeciliği -faiz almak da dâhil olmak üzere- ticarete veya iş dünyasında elde edilen *haksız ve sömürücü* kazançları yasaklar. *Ribâ* aynı zamanda borç şeklinde yoktan para kazanmak ve buna faiz uygulamak ve genel olarak ekonomik adâletsizlik için de geçerlidir. Kur’ân, *ribâ* yoluyla başkalarını sömürenleri kınamakta ve onları hem bu dünyada hem de âhirette cezalandırılacakları konusunda uyarmaktadır.

İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır. (30:39)

Allah, faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah, küfürde ve

²⁵ Kurtzman, *The Death of Money*, 71.

²⁶ Kurtzman, *The Death of Money*, 85.

²⁷ Bu açıdan bakıldığında, para, modern dünyanın tasarladığı şekliyle, gezegenin dokusunu kemiren bir virüs niteliği kazanmaktadır. Bkz: Khalid, *Signs on the Earth*, 29-30.

günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez. (2:276)

Ribâ, sahip olanların ihtiyacı olanları sömürebildiği; borçlunun yoktan var edilen ve bileşik faizle büyüyen sermayeyi geri ödemek için daha çok çalışmaya zorlandığı; güçlülerin zayıf ve savunmasızları istismar ettiği bir güç ilişkisini ortaya koyar. Zenginler, abartılı hayat tarzlarını sürdürebilmek için var olmayan parayı kullanırlar ve bu da nihayetinde dünya çapında ekosistemleri bozar.²⁸

4.21. Zekât. *Faiz*, küresel ekonomik sistem için o kadar merkezî bir öneme sahiptir ki çok az iktisatçı onsuz bir dünya hayal edebilmektedir. Bununla birlikte geçtiğimiz bin yılın büyük bir bölümünde, faiz almak hem Hıristiyan Avrupa'da hem de İslâm dünyasında yasaktı. Sömürüye dayalı ekonominin aksine, Müslüman ekonomistler *zekât* (arındırıcı sadaka) ile örneklenen bir ekonomik sistem için çağrıda bulunurlar.²⁹ Zekât, zorunlu bir servet vergisidir ve namazla eşdeğerdir. Kur'ân şöyle buyurur: “*Namazınızda dikkatli ve devamlı olun, arındırıcı (malî) yükümlülüğünüzü yerine getirin.*” (2:110) Servet, fazlasının ihtiyaç sahipleriyle paylaşılmasıyla arındırıldığı gibi toplumlar da servetin zenginlerden ihtiyaç sahiplerine doğru dolaşımıyla arındırılır.³⁰

²⁸ https://www.economist.com/content/global_debt_clock Küresel borç, hızla 100 trilyon dolar sınırına yaklaşıyor. Küresel Ayak İzi Ağı, “insanlığın Dünya'nın ekosistemlerine olan talebini desteklemek” için artık 1,6 gezegene ihtiyacımız olduğunu bildiriyor ve “Dünya'nın aşım gününün 22 Ağustos 2020'ye denk geldiğini” hesaplıyor. Yani, gezegenin on iki ayda ürettiğini biz sekiz aydan daha kısa bir sürede tüketmiş olacağız.

²⁹ Zekât, belirlenen asgari miktardan daha fazla birikime sahip olan Müslümanların, servetlerinin geri kalanını arındırmak için her yıl fakirlere ve muhtaçlara vermeleri gereken, fazla nakit birikimlerinin yüzde 2,5'u ile mahsuller ve çiftlik hayvanları gibi diğer fazla sermayenin çeşitli oranlarıdır.

³⁰ İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 132-133. Zekât sayesinde sosyal dayanışmaya katılırız ve zekât insanın açgözlülüğünü hedef alarak (İzzi Dien, age, 48) ve bize para ve zenginliğin

Bu arınmanın diğer örnekleri arasında *sadaka* (gönüllü sadaka, hayırseverlik), *vakıflar* (hayır amaçlı bağışlar), *infak* (muhtaç akrabaların ve evcil hayvanların kişinin malında hak sahibi olduğu destek) ve Kur'ân'ın zenginleri ihtiyaç sahiplerine vermeye teşvik ettiği faizsiz borç olan *karz-ı hasen* (güzel borç) sayılabilir.

“Allah’a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının, buyruklarını dinleyin, itaat edin; kendinizin iyiliğine olarak mallarınızdan sarfedin; nefsinin tamahkârlığından korunan kimseler, işte onlar saadete erenlerdir. Eğer Allah’a güzel bir ödünç takdiminde bulunursanız, onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar; Allah, şükürün karşılığını verendir; Halîm’dir.” (64:16-17)

Kur'ân'da ayrıca şöyle buyrulur:

“Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarf ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.” (3:92)

İKTİSAT/TUTUMLULUK VE İSRÂF ARASINDA

4.22. İktisat/Tutumluluk ve İsrâf. Tutumluluk, basiret, ölçülülük ve muhafazakârlık anlamına gelen Arapça *iktisad* kelimesi, önemli anlamı yüzünden, İslâm'da ekonomi için kullanılan terimdir.³¹ Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilir: *“Malda ve harcamada isrâfıtan sakının; ihtiyatlı olman sana farzdır çünkü harcamalarında basiretli olan bir toplum asla yoksulluğa düşmez.”*³² Kur'ân, insanı ölçülülüğe,

hayatın amacı olmadığını öğreterek ruhumuzu temizler. (a.g.e., 17)

³¹ İktisâd, finans, bankacılık, ekonomi, ticaret ve sanayi ile ilgili İslâmî öğretilerle ilgilenir.

³² Ali ibn 'Abd al-Malik Al-Hindî *Kanz al-'Ummâl*, Hadis no. 5454. (Türkçesi: Hindi, Ali el-Muttaki el-. *Kenzu'l-Ummal* (5 Cilt). Çeviren H. Yıldız-H. Yıldız. Ocak Yayıncılık, 2019).

dengeye ve korunmaya yönlendirir.³³ Rahmân'ın hakikî kullarını, “*harcadıklarında savurganlık ve cimrilik etmeyen, ikisi arasında orta yolu tutanlar*” (25:67) olarak tarif eder. İtidal, adâlete (kıst) ve onunla bağlantılı dengeye yönelirken, ölçsüzlük ise haddi aşmayı ve adâletsizliği besler ve Allah'ın yaratılıştta kurduğu dengeyi (mîzân) bozar.³⁴ Kur'ân, isrâf ve ölçsüzlüğü açıkça kınar: “...*iyi için fakat isrâf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez.*” (7:31; ayrıca bkz.: 6:141). Meşhur bir *Hadis-i Şerif*, kaynaklar bol olduğunda bile isrâftan nasıl nefret edildiğini açıkça göstermektedir:

“*Bir gün Sa'd (b. Ebû Vakkâs) abdest alırken Resûlullah (s.a.v.) onun yanına uğramıştı. 'Bu ne isrâf?' buyurdu. Sa'd, 'Abdestte de mi isrâf olur?' diye sorunca, Resûlullah (s.a.v.), 'Evet, akan bir nehirde(n) bile (abdest alıyor olsan (isrâf olur).'* diye cevap verdi.”³⁵

Bu nedenle hava, toprak, okyanuslar ve bir zamanların geniş ormanları gibi bol kaynakların isrâf edilerek kullanılması bile yasaklansa daha az bulunan diğer mineral ve biyolojik kaynaklardan bahsetmeye gerek bile yoktur.

4.23. Aşırı Tüketim. Allah, insanoğluna ihtiyacımız olan her şeyi ve daha fazlasını bahşetmiştir. Ancak insanoğlunun açgözlülüğü sınır tanımamaktadır. İslâmî dünya görüşünde açgözlülük, tüm varlıkların Rabbi olan Rabbimize karşı bir tür nankörlük olarak kabul edilir:

“*İnsan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür. Doğrusu kendisi de bunların hepsine şahittir. Gerçekten mala da pek düşkündür.*” (100:6-8)

³³ Abdal Hamid [Fitzwilliam-Hall], “Islamic Environmental Ethics”, 57.

³⁴ Abdal Hamid [Fitzwilliam-Hall], “Islamic Environmental Ethics”, 58.

³⁵ İbn Mâce, Tahâret, 48. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/indexarama.php> Bu hadisin ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Özdemir, *Çevre Etiği*, s. 14-15.

Bazı ekonomik sistemlerde zenginlik değerli bir amaç olarak kabul edilse de tek başına bir değer olarak teşvik edilmez. Kur'ân "Tekâsür" sûresinde şöyle buyurur:

"Çoğunluk olmak iddianız sizi o kadar meşgul etti ki mezarları ziyaretle oradakileri de sayacak kadar oldunuz. Hayır! Yakında bileceksiniz! Elbette yakında bileceksiniz! Dikkat edin, şayet yaptığınızın sonucunu kesin olarak bir bilseniz!

And olsun ki cehennemi göreceksiniz. And olsun ki, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz. Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz."
(102:1-7)

Hz. Peygamber, bir *Hadis-i Şerif*inde servet biriktirme ve borçlanmaya karşı tutumu konusundaki öğretisini göstermektedir:

*"Yanımda şu Uhud Dağı kadar altın olsa, bu beni sevindirmez. Bir borcu ödemek için ayırdığım hâriç, yanımda bir dinar bulunduğu hâlde üç gün geçmesini istemem."*³⁶

4.24. Açık ve Adil Bir Ekonomi. İslâmî ekonomik mirasın³⁷ göze çarpan özellikleri arasında, bireylerin ve toplumun refahının kârdan daha öncelikli olduğu konusundaki ısrarı³⁸

³⁶ Müslim, Zekât, 32; Buhârî, İstikrâz, 3.

³⁷ Ticaret: İslâm'da izin verilen adil sözleşme yükümlülüklerine bazı örnekler şunlardır: şirket, borç verenin riski paylaştığı bir ortaklık; mudârebe, sermaye ve emek sağlayıcıları arasında bir anlaşma; bey' as-salam, ürünün ağırlığına ve teslimat süresine dayalı bir avans ödemesi; günümüzde uygulandığı şekliyle vadedeli işlem ticareti yasaktır.

³⁸ Günümüzde kullanılan sosyo-finansman ve yoksullukla mücadele gibi kavramlar Kur'ân'da ifade edilmiş ve Peygamberimizin uygulamasıyla örneklendirilmiştir. Asutay, Mehmet. 2013. "Islamic Moral Economy as the Foundation of Islamic Finance." ss. 55-68. *Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. Cheltenham: Edward Elgar içinde.

ve piyasaların tüm tüccarlar için serbest olması, fiyatların açık işlemlerle belirlenmesi ve ürünlerin denetime açık olması gerektiği yönündeki hükümleri yer alır. İstifçilik, ticarette tekelcilik, aşırı ücretlendirme ve yanlış ya da yanıltıcı reklam yasaklanmıştır. Bu kararlar, kaynakların ve ticaretin eşitlik ve adâlete dayalı olarak adil dağılımını sağlar. İşçi haklarına vurgusu “işçinin ücretini teri kurumadan veriniz” *hadis*inde ifade edilmektedir.³⁹ Altın ve gümüşün bir değişim aracı olarak kullanılması, şeffaflığı sağlamaya yönelik tedbirlere, dijitalleştirilmiş para ve mevcut kısmî rezervli bankacılık sisteminden daha fazla uygundur. İslami ekonomik öğretilerin savurganlığa karşı tavrı müsrifliği, savurganlığı ve doğrusal (lineer) üretim esas alan modeller yerine ekonomik döngüsellığı tercih eder.

KARŞILIKLI İSTİŞÂRE İLE YÖNETİM

4.25. İnsanların temel haklarından biri, refahlarını etkileyen tüm konularda onlara danışmaktır (şûrâ).⁴⁰ Her bir erkek ve kadın, yeryüzünde bir *halife* olarak, kıyamet gününde

³⁹ İbn Mâce, Rühûn, 4. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=3&SAYFA=242&SRC=i%C5%9F%C3%A7i> (Erişim tarihi: 20.06. 2022)

⁴⁰ İslâm hukuku, başkalarının bilinçli bir görüş oluşturmak için tüm gerçeklere sahip olmayabileceği durumlarda, yönetim makamlarının çeşitli uzmanlık alanlarındaki uzmanlara (ehlü'l-hall ve'l-akd) danışması gerektiğini kabul eder. Bununla birlikte, bunun herhangi bir topluluğun veya insan grubunun dışlanmasına yol açmamasını sağlamak için güvenceler alınması gerekir. İnsanlar ne kadar vicdanlı olurlarsa olsunlar, kendi ihtiyaçlarını ve çıkarlarını ve iş arkadaşlarının ihtiyaçlarını ve çıkarlarını, diğer insanların ve diğer sosyal grupların rekabet hâlindeki ihtiyaçlarını ve çıkarlarını bilebileceklerinden çok daha iyi bilirler; bu nedenle, ahlâkî güdüler bile ortak iyiye karşı çalışabilir. Tüm insan gruplarının ve tüm bireylerin, özellikle de en savunmasız olanların güçlendirilmeye ihtiyaç duymasının bir nedeni de budur. Bkz. Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 29.

hayatlarında yaptıklarından dolayı tek başına hesap vereceklerdir. Bu muazzam sorumluluk beraberinde, planlama ve karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılma özgürlüğünü gerektirir.⁴¹

Kur'ân, "*işlerini karşılıklı istişâre ile yürütenlerin*" (42:38) Allah'tan daha iyi ve daha kalıcı bir ödül alacaklarını vaat eder. Tüm sosyal ve etnik gruplardan insanlara ayırım yapılmaksızın danışılmalı; en zayıflar hakları tam olarak güvence altına alınıncaya kadar en güçlü, en güçlüler de kanunlara tam olarak uyuncaya kadar en zayıf olarak kabul edilmelidir.⁴² Halife Ali b. Ebî Tâlib, "*Erdemli olan barışa kavuşuncaya ve kötülerin (zulmünden) korununcaya kadar zayıfın hakkı güçlüden alınacaktır*" der.⁴³ Mısır'daki valisi Muhammed b. Ebî Bekir'e, "Onlara eşit muamele et ki büyükler senden kendi lehlerine bir adâletsizlik beklemesin, küçükler de senin onlara karşı adâletinden ümit kesmesinler" tavsiyesinde bulundu.⁴⁴

⁴¹ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 30-31: Totaliter yönetim en kötü yönlerinden biri, insanların yeryüzündeki halife rollerini terk etmelerine yol açması ve onları tam olarak insan olmaktan daha az bir şeye indirgemesidir.

⁴² Ebû 'Ubeyd el-Kâsım ibn Sellâm, Kitâbu'l-Envâl: bâb hakkı'l-imâm 'alâ'r-ra'îyye ve hakkı'r-ra'îyye 'alâ'l-imâm; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning," 45. Erkeklerin yanı sıra kadınlar da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) biat ettiler. Halife Ömer ibn el-Hattâb'ın ölümü üzerine, halefini seçmek üzere görevlendirdiği heyet, sadece ilim ehline ve kabile liderlerine değil, aynı zamanda evlerindeki kadınlar, okullardaki gençler ve ziyarete gelen yolcular da dahil olmak üzere sıradan insanlara danışmak için acele etti. Bkz. İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye: hilâfet Osman, nşr. Abdülhamîd Hindâvî (Sidon; Beyrut: el-Maktabatü'l-Asriyye, 2001) 5:373. Bkz. Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 30.

⁴³ *Nec' al-Balâga*, Hutbe no, 40). (Türkçesi Er-Radi, Eş-Şerif, ed. Hz. Ali, *Nehcü'l Belağa*, Hz. Ali'nin Konuşmaları Mektupları ve Hikmetli Sözleri. Çeviren Adnan Demircan. Beyan Yayınları, 2009).

⁴⁴ *Nac'u al-Balaga*, Mektup 27, Muhammed b. Ebu Bekir'e talimatlar.

4.26. Dünyadaki tüm ülkelerin yöneticilerini ve özellikle de Müslüman ülkelerin liderlerini, güçsüzleri güçlendirmek ve çıkarları söz konusu olan insanların karar alma süreçlerine etkin katılımını sağlamak için gereken tedbirlere öncelik vermeye çağrıda bulunuyoruz. Böylece bu insanların zekâ ve tecrübelerinden daha çok faydalanabilecek; böylece ırksal, etnik, cinsel, dinî veya diğer ayrımcılık biçimleriyle ayrımcılığa maruz kalmayacaklardır.⁴⁵

⁴⁵ Eşitlikçi ve etkili istişâre, kadınların yanı sıra erkeklerin, kırsal kesimde yaşayanların yanı sıra şehirlerde yaşayanların, okuma yazma bilmeyenlerin yanı sıra okuma yazma bilenlerin de adli ve idari süreçlerde yer almasını gerektirir. Böylece görüşleriyle katkıda bulunabilir ve çevreye verilen zararın giderilmesini talep edebilirler. Halkın bilgiye erişimini gerektirir, böylece insanlar bilgi temelli aydınlanmış kararlar verebilirler. Çevre mevzuatının uygulanması ve yürütülmesinden sorumlu kurumların eylemlerinden ve eylemsizliklerinden sorumlu tutulmasını gerektirir. Yerel toplulukların geçim kaynaklarının bağlı olduğu kaynaklarla ilgilenibilmelerinin sağlanmasını gerektirir.

5.

Yeryüzünü Korumak için İlkeler ve Uygulamalar

DİNİN AMAÇLARI (MAKÂSIDÜ'Ş-ŞERÎA)

5.1. Bir Gemi Olarak Dünya. Son yıllarda bazı yazarlar, gezegenimiz dünyayı, değerli yüküyle güneşin etrafında yol alan, kaderleri birbirine bağlı ve bağımlı canlı türlerini taşıyan Hz. Nuh'un gemisi olarak tasavvur ettiler. Hz. Peygamber de arkadaşlarına karşılıklı bağımlılıktan doğan sorumlulukları göstermek için bir gemi meselini kullanmıştı:

“Allah'ın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlâl eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer; bunlardan bir kısmı geminin alt tarafında, bir kısmı da üst tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır.

Alt kattakiler (su ihtiyaçlarını karşılamak için) üsttekilerin yanına giderler. (Bir süre sonra), '(Sudan) nasibimizi almak için (geminin altından) bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek.' derler. Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur."¹

Kissada geçen yolcu, tabiatın arzulanırları ürünleri elde etmek için sabırsızlanarak Dünya'nın hayatı destekleme kapasitesini önemli ölçüde azaltan günümüz insanının davranış ve tutumunu örneklemektedir. Bu bölümün konusu olan çevre mevzûatı, politikası ve aktivizmi, ellerimizin dizginlenebileceği araçlar arasındadır.

5.2. İslâmî değerlerin ayırt edici bir yönü, yaratılmış varlıkların, insanların ve diğer varlıkların haklarının güvence altına alınmasına yaptığı vurgudur. İslâm'ın genel olarak bir hukuk dini olduğu ifade edilmesinin sebebi de budur.² Esa-

¹ Buhârî, Şirket, 6. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=3&SAYFA=97&SRC=gemi> [Erişim: 20.06. 2022]

² Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 2-3: Ancak "İslâm hukuku" fikri, özellikle seküler toplumlardan gelen insanlar için kafa karıştırıcı olabilir. Dünyanın birçok yerinde hukuk, medenî toplumun işleyişi ve bireysel özgürlüklerin savunulması için gerekli olsa bile, oldukça kuru ve en iyi ihtimalle biraz sevimsiz olarak kabul edilir. Neredeyse gerekli bir kötülük olarak görülür. Sonuçta, bir kişi neden bir avukat arar? Belki bir dava açmak ya da bir davaya karşı kendini savunmak için; en az vergiyi nasıl ödeyeceğini öğrenmek için; ya da bir iş sözleşmesinde, boşanmada ya da benzerlerinde en uygun şartları sağlamak için. İnancın mânevî ve ahlâkî değerlerinden ne kadar da uzak! Ancak İslâm medeniyeti bağlamında Kanun veya şeriat tamamen farklı algılanır. Bir kişinin bir müftüye veya İslâm hukuku uzmanına başvurmasının en yaygın sebebi, belirli bir durumda en ahlaki, en doğru hareket tarzının ne olduğunu, tüm varlıkların Rabbini en çok memnun eden ve en kesin şekilde ebedî mânevî mutluluğa götüren davranışın ne olduğunu sormaktır.

sen Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'in *sünnetinden*³ türetilen İslâm'ın ahlâkî yasası, kelimenin tam anlamıyla “yol, suya giden yol, hayatın kaynağı” anlamına gelen şeriat olarak bilinir.⁴ Amacı, tüm varlıkların Rahmân ve Rahîm olan Rabbinin iradesini nasıl yerine getirebileceklerinin haritasını çıkarmak; hayatı- bireysel ve müşterek olarak - en ahlâkî ve etik şekilde nasıl yaşayacağımızı göstermektir. Aslında, ahlâk ilmi ile hukuk ilmi özünde bir ve aynıdır.⁵ Faaliyetlerimiz beş kademeli bir ölçeğe (mîzân) göre değerlendirilir: Bir davranış; zorunlu (farz), tavsiye edilen (müstehap), izin verilen (caiz), sakıncalı (mekruh) veya yasaklanmış (haram)

³ Kur'ân ve sünnet, genel olarak şeriat olarak bilinen İslâm hukuku ve ahlâkının temelini oluşturur. İslâm medeniyeti büyüdüğüçe, ilim camiası ortaya çıkan meseleleri ele almak için icmâ kavramını ve çeşitli akıl yürütme usullerini (içtihat) uygulamaya koymuştur. Çoğu hukuk ekolünde birincil yöntem kıyas yoluyla çıkarımdır. Bununla birlikte, çeşitli hukuk ekollerinde, kıyasî hükümler yerini daha güçlü veya daha temel değerlerden türeyen ve onlara tercih edilen (istihsân) düşüncelere bırakabilir. Uygun bir emsalin bulunmadığı durumlarda ise doğrudan Kur'ân ve sünnet metinlerine bağlı olmayan ve onlardan kıyasî akıl yürütme yoluyla çıkarılmayan sınırsız faydalar olan kamu yararı (el-mesâlihü'l-mürsele) temelinde hükümler verilebilmektedir. İctihadın diğer yöntemleri arasında, dıştan meşrû araçların gayri meşrû amaçlar için bahane olarak kullanılmasının engellenebildiği *sadd adh-dharâ'i* ve şeriatın amaçlarına uygun olduklarında örfi uygulamaların ve tanımların ('âdah ve 'urf) yasal güç kazanabildiği *istishâb al-'urf as-sâlih* yer alır. Bkz. Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 6-7.

⁴ Etimolojik olarak şeriat, hayatın kaynağı olan suya giden geniş bir yol ya da patika anlamına gelmektedir. Suya giden yol anlamına gelen şeriat teriminin sembolik çağrışımında tüm hayat biçimlerinin önemi ve değeri imâ edilmektedir (bkz. 'Izzi Dien, Environmental Dimensions of Islam, 101). Şeriat aynı zamanda ölüm ve âhiret ile de ilgilidir çünkü insanlar iki dünya arasında seyahat eden yolculardır ve âhiretteki mânevîmutluluğa giden en emin yolu bulmak için başvurdukları yol haritası şeriattır. (bkz. 'Izzi Dien, Environmental Dimensions of Islam, 79) Ayrıca bkz., Asutay, a.g.e.

⁵ Llewellyn “Islamic Environmental Law”, 2-3.

olabilir.⁶ Dolayısıyla şeriat sadece yasaklayıcı ve emredici değil, aynı zamanda olması “gerekenin” ahlâkî haritasını çizen kural koyucudur: Mahkemelerin yetki alanına giren temel hukukî zorunluluklara ek olarak, sadece bireysel ve toplumsal vicdan tarafından uygulanabilecek ideal davranış ölçütlerini ortaya koyar. Mahkemelerin başarısız olduğu ya da İslâmî mahkemelerin bulunmadığı durumlarda bile şeriat, inananların her zaman yönelmesi gereken kuralları belirler.⁷

5.3. Farklı zaman ve mekânlarda değişen şartlara esnek bir şekilde uygulanan şeriat ilkeleri, iş birliği yapmayı ve sorumlu davranış sağlamayı amaçlayan bir dizi temel kurallar sağlar. İslâm, su hukuku ile ilgili olarak gözlemlendiği gibi yerel topluluklar genellikle şer’î hükümleri hükümet müdahalesine başvurmadan uygulurlar. Bu da sadece insanların buna inanmasını ve kuralları yorumlamayı öğrenenlerin hakemliğini kabul etmeye hazır olmalarını gerektirir. Şeriat, bin yıldan fazla bir süredir kazanılan tecrübelerin damıtılmasıyla ve “açık ve adil muameleye yaptığı vurguyla herhangi bir İslâm toplumunun sorunlarına çözüm bulabileceği ‘doğru bir yol’ sağlamıştır.”⁸ Şeriat; çevreyle ilgili değerler, ilkeler,

⁶ Şeriat, dinî ibadetler ve tamamen ahlâkî meselelerin yanı sıra anayasa ve uluslararası hukuk, aile hukuku, ceza hukuku, sözleşmeler hukuku, mülkiyet hukuku ve hatta çevre hukuku gibi modern dünyanın bildiği çeşitli hukuk alanları da dahil olmak üzere insanın tüm davranışlarını kuşatır. Her bir davranış, yalnızca mevcut dünyanın maddî alanında değil, aynı zamanda âhiretin mânevî alanında da ne kadar iyilik ve zarara yol açabileceğini belirlemek için incelenir. Bkz: Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 3. Ayrıca bkz: Asutay, a.g.e.

⁷ Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 3.

⁸ J. C. Wilkinson, “Islamic Water Law with special Reference to Oasis Settlement,” *Journal of Arid Environments* (Londra) 1 (1978): 95. Metinde alıntılanan ifade şöyle devam etmektedir: “Bu nedenle Büyük Sahra’dan Orta Asya’ya kadar geniş bir yelpazede kurak ve yarı kurak ortamlarda yaşayan birbirinden yalıtılmış toplumlar, herhangi bir merkezî hükümet müdahalesi olmaksızın”

hükümler ve çevreci araç ve politikalarla doludur. Bu bilgi birikimi İslâm çevre hukuku (*fikh-ı bîa*) olarak tanınmaya başlanmış ve dünyanın çeşitli yerlerinde yeniden canlandırılmasına öncülük edilmektedir.⁹

5.4. Dinin Nihâî Amaçları.¹⁰ İslâm hukukunun temel ilkelelerinden biri, “işlerin amaçları (*makâsîd*) ışığında değerlendirilmesidir. *Din*’in nihâî amacı, Allah’ın yaratıklarının (*mesâlih-i halk veya masâlih-i ibâd*) refah ve iyiliğini teşvik etmektir.¹¹ Müslüman hukukçular, genel olarak insan toplumunun işleme ve gelişmesi için en az beş temel ön şartın¹² korunması gerektiği konusunda hemfikirdir.

zın ekonomik hayatlarının temelini düzenleyen bir kanunu tanımakta ve uygulamaktadır.»

⁹ Bkz.: Mawil Izzî Dien, *The Environmental Dimensions of Islam* (Cambridge: The Lutterworth Press, 2000) and Othman Llewellyn, “The Basis for a Discipline of Islamic Environmental Law.” *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, edited by Richard C. Foltz et al. (Cambridge, Mass.: Center for the Study of World Religions, Harvard Divinity School, 2003).

¹⁰ İslâm hukukunun nihâî amaçları olan makâsîd-ı şerîa, İslâm hukuku (usûl-i fıkıh) içinde ve bazı açılardan onun üzerinde yer alan kendine özgü bir bilgi dalıdır. Makâsîdın önemi çağdaş Müslüman hukukçular tarafından giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Makâsîdü’ş-şerîa hakkında bilgi için bkz. Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah as Philosophy of Islamic Law: A Systems Approach* (Washington, DC: International Institute of Islamic Thought, 2008) ve Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah: A Beginner’s Guide* (Washington, DC: Uluslararası İslâm Düşüncesi Enstitüsü, 2008).

¹¹ Allah’ın yarattıklarının refahı hem şu andaki refahımızı hem de âhiretteki nihâî refahımızı kapsar. Zira insanlara kendilerine maddî fayda sağlayan her şeyi yapmalarına izin verilmez. Aynı zamanda tüm yaratılışın refahını da kapsar (mesâlih-i halki kâffe). Hiçbir tür veya nesil değerlendirme dışı bırakılamaz. Yaptıklarımızdan kaynaklanan zerre ağırlığındaki iyilik ve zerre ağırlığındaki zarar Kıyamet Günü’nde tartılacaktır (99:7-8); ayrıca 45:15, 53:31, vb.) Bkz. Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 7-8; “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning,” 27-28; Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 17, 20, 30.

¹² Şeriatın insan dışındaki türler için bu gereklilikleri ne ölçüde

Birincisi; toplumun üzerine inşâ edildiği inançların, ahlâkî değerlerin ve ahlâkın temeli olan *dindir*.

Hayat (*nefs*) ikinci ön şarttır; hayatı güvence altına almadan hiçbir toplum işleyemez. Üçüncüsü; bir toplumun gelecek *nesilleri*, neslinin güvenli aile ilişkileri içinde doğup büyü-tülmesi sağlanarak korunmalıdır.

Dördüncüsü; *akıl* hem bireysel hem de toplu olarak rasyo-nel davranışı sağlamak için korunmalıdır.

Beşincisi; bireylerin geçimlerini güvence altına almalarını sağlamak için mülkiyet haklarına (*mâl*) ihtiyaç vardır.

Bu gereklilikler, gelecek nesiller söz konusu olduğunda açıkça -din, hayat, akıl ve mülkiyet söz konusu olduğunda ise dolaylı olarak- hem şimdiki hem de gelecek nesillerin refahı için geçerlidir.

koruduğuna dikkat etmek gerekir. Kur'ân'da Allah şöyle buyurur: "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır." (6:38). Tüm türler, Rablerini yüceltmeye, ona kulluk ve ibadet etmeye katılmış olarak kabul edilir. Şeriat yalnızca türleri değil, aynı zamanda tek tek hayvanların hayatlarını da ahlaksızca yok edilmekten korur. İslâmî değerler aynı şekilde biyoçeşitliliğin korunmasını da teşvik eder. Hayvanların nesli, evcil hayvanların mevsiminde üremelerine izin verilmesi gerektiği hükmü ve birçok fakihin cerrahi kısırlaştırmaya karşı duruşu ile korunmaktadır. Hayvanların akıl sağlığı ve psikolojik refahı, onları sıkışık veya uygun olmayan koşullarda hapsetmenin yasaklanması ve vahşi hayvanların esaret altında tutulmasına getirilen sınırlamaların yanı sıra, annesinin gözü önünde yavru bir hayvanın kesilmesinin yasaklanması ve hayvanlar arasında eğlence amaçlı dövüşler düzenlenmesinin yasaklanmasıyla da gözetilir. Hayvanlar, mülkiyet hakkına sahip olmamakla birlikte, yeterli bakım hakları güvence altına alınmıştır. Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 8. Sarra Tlili, *Animals in the Qur'an. Animals in the Qur'an* (Cambridge Studies in Islamic Civilization) içinde. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

FAYDALAR VE ZARARLAR

5.5. İslâm hukukunda tüm ameller, sonuçlarına göre faydalar (*mesâlih*) ve zararlar (*mefâsîd*) açısından değerlendirilir.¹³ Benzer hükümlerin kapsamlı tahlili yoluyla geçmişteki hukukçular, belirli hukukî sorunların çözümünde kılavuz görevi gören metodolojik hukuk ilkelerini (*kavâid usûliyyeh el-fıkhiyyah*) formüle etmişlerdir.¹⁴ Bunlar, gelişmekte olan İslâmî çevre hukuku biliminde temel bir unsurdur. Müslüman hukukçular ve kanun koyucular her zaman tüm yaratılmış varlıkların ortak iyiliğini hedeflemeli, tümünün ortak menfaatlerini uyumlaştırmaya ve gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Ancak tüm menfaatlerin karşılanması mümkün olmadığı durumlarda, evrensel ortak fayda, önceliklendirme kurallarına uyulmasını gerektirir. On dördüncü yüzyıl hukukçusu İbn Teymiyye, bu temel ilkeyi şu şekilde ifade

¹³ Mesâlih terimi; iyi, faydalı, sıhhatli, sağlıklı ve doğru olanı tanımlayan *s-l-h* kökünden; mefâsîd terimi ise fesat ve yıkımı tanımlayan *f-s-d* kökünden türetilmiştir. Yeryüzünde sorumlu hilâfeti somutlaştıran ve yeryüzünü miras almakla ödüllendirilen iyi işler ile bunun zıddı olan ve azapla ödüllendirilen yeryüzündeki fesat, yıkım kavramları aynıdır (bkz. bu Antlaşma'nın 2.18-2.19 bölümleri). Mesâlih ve mefâsîd kavramları, seküler fayda ve mâliyet fikirleriyle pek çok ortak noktaları olmakla beraber birebir aynı değildir.

¹⁴ Bu metodolojik hukukî kurallar, sırasıyla fayda ve zararları ölçme ve öncelikleri belirleme, 'ilmü'l-muvâzene ve 'ilmü'l-evleviyât ilimlerinin merkezinde yer alır. Bunların gelişimine öncülük eden hukukçulardan üçü; Sübkî, Suyûtî ve İbn Nüceym'dir. Bkz. Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübkî (ö. 771 H.); el-Eşbâh ve'n-Nezâir; Celâleddin Abdurrahman es-Süyûtî (ö. 911 H.), el-Eşbâh ve'n-Nezâir; Zeynü'l-Âbidîn ibn Nüceym (ö. 970 H.), el-Eşbâh ve'n-Nezâir; Mecelletü Ahkâmî'l-Adlîyye; Subhi Mahmassânî, *Felasfetü't-Teşrî fi'l-İslâm: The Philosophy of Jurisprudence in Islam*, trc. Farhat J. Ziadeh (Leiden: E. J. Brill, 1961), 149-159. Bu hukukî kuralların çevre sorunlarına uygulanması konusunda bkz. Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 13, 18-23 ve S. Waqar Ahmed Husaini, *Islamic Environmental Systems Engineering* (Londra: Macmillan, 1980), 76-79.

etmiştir:

Gerekli olan, tüm faydaları güvence altına almak ve tamamlamak, tüm zararları ortadan kaldırmak veya en azından asgariye indirmektir. Uzlaşmaz oldukları kanıtlanırsa daha az olanı dışlayarak daha büyük iyiliği korumak ve daha küçük olanı kabul ederek daha büyük zararı ortadan kaldırmaktır. Hukukun gereği budur.¹⁵

Aşağıdaki paragraflar, hukukçuların en fazla sayıda kişinin refahını, ilgili çeşitli menfaatlerin aciliyetini ve önemini, fayda veya zararın kesinliği veya ihtimalini ve etkilenenlerin menfaatlerini yardım almadan güvence altına alma kabiliyetini değerlendirdiği kuralları özetlemektedir:

- **Genel ve bireysel refah.** Genel menfaatler,¹⁶ uzlaştıramadıklarında, bireylerin ve belirli grupların menfaatlerinin önüne geçer. İslâm hukukunun ilkeleri arasında şunlar yer alır: “Genel menfaatin özel menfaatlere kıyasla korunmasına öncelik verilir.” ve “Genel refahın bireysel refaha göre önceliği vardır.” Bu temel kuraldan da “Kamuya yönelik genel bir zararı önlemek için özel bir zarar kabul edilir” kuralı türetilmiştir.¹⁷ Ancak kamu yararı adı-

¹⁵ Taqī ad-Dīn Ahmad ibn ‘Abd al-Halīm ibn Taymīyah (d. 728 H. / 1328 G.), *As-Siyāsāt ash-Shar‘īyah: al-bāb ath-thānī: al-amwāl, al-fasl al-khāmis: az-zulm al-wāqī’ min al-wilāt wa ‘r-ra’īyah*; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 20. (Türkçesi: Siyasetu Şeriyye (Şeri Siyaset), İTİSAM Yay., 2022, İstanbul.)

¹⁶ Genel kamu yararı, çoğu zaman özel ve yerel çıkarlarla karıştırılmaktadır. Yerel topluma küresel toplum karşısında öncelik verilmemelidir. Bkz.: Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 144.

¹⁷ Ash-Shātībī, *Al-I’tisām: al-bāb ath-thāmin fī ‘l-farq bayn al-bida’ wa ‘l-masālih al-mursalāh wa ‘l-İstihsān*; As-Suyūti, ‘Uthmān ibn Fūdī (d. 1817 G.), *Bayān Wujūb al-Hijrah ‘alā ‘l-‘Ibād*, ed. ve tercüme . F. H. El-Masri (Khartoum: Khartoum University Press; New York: Oxford University Press, 1978), Arapça metin, s. 82, İngilizce tercüme: s. 104; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 20.

na bireysel haklar inkâr edilemez.¹⁸

- **Büyük ve küçük ihtiyaçlar.** Yararlar ve zararlar önem ve aciliyetlerine göre değerlendirilirler.¹⁹ Eğer bunlar daha az acil ihtiyaçlar ya da iyileştirmelerle çatışıyorsa temel ihtiyaçlara; eğer bunlar iyileştirmelerle çatışıyorsa daha az acil ihtiyaçlara öncelik verilir. İlgili hukuk kuralları şunlardır: “İki kötülükten daha azı seçilir.”, “Ağır zarar daha hafif hasarla giderilir.” ve “Karşılaşılan zararlardan biri kaçınılmazsa, daha az zarar verenin işlenmesiyle daha çok zarar önlenir.”
- **Ehem, mühime tercih edilir.** Mühim bir işi, daha az mühim olanın önüne almaktır. ‘*Ehemmi mühimme tercih*’, daha önemliyi az önemliye; daha lüzumluğu daha az lüzumlu olana; yine, iki kötüden daha az kötüyü, iki iyiden daha iyi olanı tercih etmektir. Başka bir deyişle birbirini dışlayan yükümlülükler veya yasaklar ya da bir yükümlülük ve bir yasak arasında seçim yapmak zorunda kaldığında, daha önemli olan daha az önemli olana göre öncelik kazanır.²⁰
- **Gerçek ve tahmînî menfaatler.** Benzer öneme sahip tahmînî veya muhtemel menfaatlerle çatışma durumunda

¹⁸ Kamunun ortak çıkarını sağlamak ve korumak amacıyla özel bir çıkarı feda etmek, en aşırı özgürlükçü ideolojiler hariç, her toplum ve hukuk sistemi tarafından şu veya bu şekilde kabul edilmektedir. Sorun, kamu yararı adına bireysel hakların gölgede bırakılmaması için ayrıntıların belirlenmesi ve sınırların tanımlanmasında yatmaktadır.

¹⁹ Dini, hayatı, nesli, akli ve malı korumak için vazgeçilmez olan zaruretler (zarûriyyât); sonra yerine getirilmediği takdirde gerçek sıkıntı ve zorluğa yol açacak olan ihtiyaçlar (hâcîyyât) ve son olarak ahlâkın mükemmelleştirilmesini ve hayatın iyileştirilmesini içeren tamamlayıcı faydalar veya incelikler (tahsîniyyât) vardır.

²⁰ Bu, önceliklerin korunmasını temin eder. Zira bunların terk edilmesinde kamu refahı için temel olana zarar verilmesi ya da küçümsenmesi yatar. Hatta seçimin kendisi yanlış olduğundan, daha az önemli olanı seçmek hareketi geçersiz kılabilir.

gerçek veya bilinen menfaatler tercih edilir; kesin olan mâliyet ve faydalara da belirsiz mâliyet ve faydalardan daha fazla ağırlık verilir.

- **Güçlülerin ve güçsüzlerin menfaatleri.** Çeşitli grupların kendi refahlarını güvence altına alma yeteneklerine önem verilir. “Zarar görmenin önlenmesinde yoksullar zenginlere göre daha önceliklidir” ve “Yoksulların refahı, zenginlerin refahına göre önceliklidir”, “Hukuk ilkelerine göre dezavantajlı ve daha az nüfuzlu grupların korunması zorunludur.»²¹
- **Zararları önlemek.** Bu kurallarının uygulanmasında zararın meydana gelmeden önce önlenmesi veya en aza indirilmesi zorunludur. Bir hasarın tamamen ortadan kaldırılamadığı durumlarda, “*Hasar mümkün olduğu ölçüde giderilir.*” Menfaatlerin güvence altına alınması, benzer veya daha büyük boyutta kaçınılmaz zararlara yol açtığında, “*Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır*” (Zararı önlemek, menfaat elde etmekten önce gelir) hukukî kuralı uygulanır.²² Burada, ihtiyat ilkesinin benimsenmesi için güçlü bir gerekçe, yani geri dönüşü olmayan veya ciddi zarar riski içeren faaliyetlerden kaçınılması gerektiği yer almaktadır.

²¹ ‘Izz ad-Din ibn ‘Abd as-Salâm, *Qawâ'id al-Ahkâm fi Masâlih al-Anâm: fasl fi tanfidh tasarrufât al-bughâh wa a'immat al-jür limâ wâfaq al-haqq li-darurat al-'âmmah*. Also see Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 21.

²² Bu kural doğrultusunda, çevre standartlarını karşılamayan bir fabrika kapatılabilir, maden çıkarma izinleri reddedilebilir veya çevreye duyarlı yerlerde yapılaşma engellenebilir. Bkz: Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 21; Husaini, *Islamic Environmental Systems Engineering*, 80-81, Majallah, madde 30' a atf.

DOĞRULAR VE YANLIŞLAR

5.6. Türlerin Yok Edilmesi. Yukarıda belirtildiği gibi (paragraf 2.5) Allah, her şeyi doğru ve hak üzere (*bi'l-hakk*) yaratmıştır. Bundan dolayı da tüm yaratılmışların hakları vardır.

“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar...”
(44:38-39)

Hiçbir şey boş yere yaratılmamıştır; her şey hak ile yaratılmıştır. Bu nedenle hiç kimseye haksızca davranmamalı ve hak etmediği sürece hiç kimsenin canını almamalıyız. Ancak insanlar, tek tek can almakta haklı olabilirlerse de Allah'ın yaratıklarından herhangi bir türü yeryüzünden silmeye;²³ bir ilâhî işareti ortadan kaldırmaya, Allah'ı yüceltme tarzını susturmaya, böyle bir yüceltme, ibadet ve kulluk tarzını bünyesinde barındıran bir topluluğu yok etmeye, yeryüzündeki hayatın dokusundaki eşsiz ve yeri doldurulamaz bir unsuru tahrip etmeye hakkımız yoktur. *Ekokırım*, bizimki de dâhil olmak üzere tüm ekosistemlerin, tür topluluklarının yok edilmesidir. Bu suçun büyüklüğü en iyi şekilde soykırımın yani etnik kökenlerin ve kültürlerin yok edilmesinin dehşeti göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. Yaratılışa karşı işlenen suçlar insanlığa karşı işlenen suçlara kıyasla daha az vahim değildir.²⁴ Yeryüzündeki bu tür bir yozlaşma henüz ulusal ve uluslararası mevzûatta tanınmamış, dava konusu edilmemiş ve cezalandırılmamıştır.²⁵

²³ Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 6, 10, 23-24, 29; Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 3-4, 36; Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 98. Nasr, *Islam and the Environmental Crisis*, 95-96.

²⁴ Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.”

²⁵ Llewellyn, age, (Kötü niyetin yokluğu, tıpkı soykırım ve benzeri zulümler için bir mazeret olarak kabul edilmediği gibi *ekokırım* için de kovuşturmaya karşı bir savunma olarak kabul edilmemelidir.

5.7. Hayvan Refahı ve Hayvan Hakları. Hayvanların hakları, (*hukuku'l-bahâim ve'l-hayevân*) *hak-ı ibâd*ın kategorilerinden biri olarak, Allah'ın kullarının yani insan ve hayvanların haklarından sayılmıştır.²⁶ Bu haklar çok sayıda *hadiste* detaylandırılmıştır ve Müslüman hukukçuların kararlarında özetlenmiştir. Hukukçular tarafından dile getirilen hakların çoğu evcil hayvanlara ve yabani türlerin tutsak bireylerine uygulanırken, birkaçı vahşi hayvanların avlanmasına ilişkindir. Etik yükümlülüklerimiz, doğal olarak refahı en çok eylemlerimize bağlı olan canlılar için geçerlidir. Geçmişte, vahşi yaşam popülasyonların çoğu, insanların davranışlarından günümüzde olduğundan çok daha az etkilenmişti. Şimdi, refahları ve hayatta kalmaları giderek artan bir şekilde, bazen tamamen insanların davranışlarına bağlıdır.²⁷

Kur'ân'da, yaratılan tüm varlıkların ve ilmin değeri ilan edilmişken, herhangi bir Müslümanın cehalet savunması da kesinlikle kabul edilmemelidir.)

²⁶ 'Izz ad-Dîn ibn 'Abd as-Salâm, *Qawâ'id al-Ahkâm fi Masâlih al-Anâm: al-qism ath-thâlith min aqsâm ad-darb ath-thâni min jalb al-masâlih wa dar' al-mafâsid*; (Türkçesi; *Hükmün Delilleri*, çev: Zübeyir Çetin, İtisam Yayınları, 2022, İstanbul); Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning," 27-30; Othman A. Llewellyn, rejoinder in *Journal of Research in Islamic Economics* (Jeddah) 3, no. 1 (1985): 90; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 11, 35.

²⁷ Yabani hayvanları vahşi doğadan çıkarıp kontrolümüz altına aldığımızda, Allah'ın kendi başına buyruk yaratıkları olarak bütünlüklerini azaltırız; ayrıca onların iyi olmalarından doğrudan sorumlu hâle geliriz. Onlara gelişmeleri, en azından yaşamaya değer bir hayat sürmeleri için gerekli şartları sağlamakla yükümlüyük: beslenme, su, rahat bir yaşam, kendi türleriyle birlikte sosyal bir hayat; gerektiğinde veteriner bakımı ve birçok hukukçuya göre çiftleşme ve üreme hakkı. Bkz: Llewellyn, "Reverence and Utmost Good." Halife Ali bin Ebû Tâlib kızına şöyle demişti: «Bu kuşlar konuşamaz, bu yüzden onları beslemeye özen göster! Eğer bunu yapamazsan, o zaman onları serbest bırakmalısın ki yeryüzünde dolaşarak yiyeceklerini bulabilsinler.» Cafer Hüseyin, *Seerah Ameer al-Mo'mineen* (Ensariyan Yayınları, 2006), 707. Ja'far Husayn, *Seerah Ameer al-Mo'mineen* (Ansariyan Publications, 2006), 707.

Bundan dolayı hayvan haklarının kanun gücüyle korunması gerekmektedir – yalnızca *muhtesib* makamı (iyiliği güvence altına almak ve kötülüğü önlemekle görevli müfettiş – bkz. paragraf 5.32) aracılığıyla değil ama aynı zamanda hukuk mahkemeleri tarafından hukukçuların çoğunluğunun görüşlerine göre korunmaları gerekmektedir.²⁸

Hayvanların bu hakları güvence altına alınırsa endüstriyel tarım ve balıkçılık uygulamaları üzerindeki etkisi devrim niteliğinde olacaktır. Vahşi yaşam ticaretinin yürütülme şekillerinde, biyolojik ve tıbbî araştırmalarda, mezbahaların, hayvan çiftlikleri ve pazarlarının, hayvanat bahçelerinin ve evcil hayvan dükkanlarının tasarım ve yönetiminde büyük değişiklikler gerekecektir. Müslüman hukukçular, canlı varlıkların kullanımı ve istismarı ile ilgili olarak şeriatın etkilerine yakından bakmak ve yanlışları düzeltmek için cesur

²⁸ Çağdaş Batı hukukunda olduğu gibi Hanefî hukuk ekolünde de hâkim olan görüş, hayvanların mahkemede temsil edilmesinin mümkün olmadığını, zira hayvanların ekinlere benzediğini savunurken Muvaffakeddin ibn Kudâme (ö. 620 H.) Sünnî ekollerin çoğunluğuna paralel olarak hayvanların gerçekte kölelere benzediğini ve haklarının mahkemeler tarafından korunması gerektiğini savunur. Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî: kitâbu'n-nefse: fasl ve men maleke bahîme...* 1972 yılında Christopher Stone, şirketler, denizdeki gemiler ve belediyeler gibi çeşitli cansız nesnelere gibi doğal nesnelere de Birleşik Devletler hukukunda yasal temsil hakkına sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bkz: Christopher D. Stone, *Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects* (New York: Avon Books, 1975). Ayrıca bakınız Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 39. Bagader, vd *Environmental Protection in Islam*, 39, İdarî makamlar, hayvanlara kötü muamele edildiğinde onları korumak için müdahale etmek, kanunsuz yöntemlerle veya kanunsuz amaçlarla öldürülmelerini yasaklamak ve onları zulümden ve ahlâksızca yok edilmekten korumakla yükümlüdür. Bir hayvanın sahibi ona kötü davranır veya yeterli bakımını (nafaka: yiyecek, su, barınak ve benzeri) sağlamazsa, yetkili makamlar hayvanın ihtiyaçlarını karşılaması için onu zorlamak zorundadır.

tavırlar almak zorunda kalacaklardır.²⁹

YİYECEĞİMİZİ HASAT ETMEK: HELÂL VE TAYYİB

5.8. İnançımızın temel ahlâkî değerlerindeki bu temellendirme ışığında, yediğimiz yiyeceklere bir göz atalım. Şu iki Kur'ân âyetini düşünelim:

“Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.” (5:88)

“İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandıktan sonra iman ve iyi amelde sebatır) Allah iyi ve güzel yapanları sever.” (5:93)

Metnin *helâl* olmayan gıdaların tüketimine ilişkin özel hukukî anlamını hiçbir şekilde yadsımadan, burada tamamen iyi olmayan- *tayyib* olmayan - gıdalara ve aslında genel olarak gıda tüketimine ilişkin daha geniş bir anlam görebiliriz. Gıda tüketicileri ve gıda üreticileri olarak, acı ve yıkımı en aza indirmekle ahlâken yükümlüyüz.³⁰ Gıda tüketmek- ister hayvan ister bitki olsun, hayatımızı inşâ etmek için canlılardan faydalanmak- hiç de azımsanacak bir şey değildir. Çiftçilik ve hayvancılık, balıkçılık ve avcılıkla ilişkili olarak hissedebilen ve hissedemeyen hayat türlerindeki kayıpları hesaba kattığımızda, hayatlarımızın kaçınılmaz olarak hissedebilen hayat da dâhil olmak üzere korkunç miktarda ha-

²⁹ Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 40; Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.”

³⁰ Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 38; Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.”

yatın ölümünü içerdiği gerçeğinden kaçamayız.³¹ Onlardan kazandığımız gücü kullanarak onlardan aldığımızdan daha fazlasını geri vermek, onlara karşı ahlâkî borcumuzdur.³²

Keserken ve yemek yerken, şükran belirtisi olarak Allah'ın adını anar ve son derece iyi işlerle şükredersek, ölümlerine anlam verebiliriz. O zaman kesim işi artık bir saygısızlık eylemi değil, bir kurban sunusu olacaktır.³³ Anamlı bir şekil

³¹ Yalnızca katledilen ve avlanan hayvanları değil, aynı zamanda onların üzerinde veya içinde yaşayan parazitleri, balıkçılıktan kaynaklanan yan avları, yaşayabilir bir ürün yetiştirmek için öldürülmesi gereken tüm böcek, kuş ve memeli zararlıları, toprak sürülürken veya çiğnenirken ezilen topraktaki tüm küçük ve mikroskobik canlıları, kullandığımız biyolojik kontrollerden ve kimyasallardan etkilenen tüm canlıları dikkate almalıyız... Llewellyn, "Reverence and Utmost Good."; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 38.

³² Hayat ağında ilâhî olarak belirlenmiş rolleri olan parazit organizmaları küçümsemek istemiyoruz; ancak parazitliğin insanoglunun rolünü tanımlamaması gerektiğine inanıyoruz.

³³ Bkz.: Llewellyn, "Letter to Aishah"; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 38; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good." "Gündelik ekmeğimiz ve gücümüzü aldığımız ve bedenimizi inşa ettiğimiz et, sayısız hayatlara mal oluyor. Onların öldürülmesini nasıl telafi edeceğiz? Eğer bu gücü aldığımızdan daha fazlasını geri vermek için kullanmazsak, o zaman kendimiz parazitlerden başka neyiz? Ama keserken ve yerken Allah'ın adını minnetle anar ve güzelliği inşa ederek, hakikati öğreterek, toprağa yeni bir hayat getirerek ya da O'nun yolunda çabalayarak şükranlarımızı sunarsak, onların hayatlarını daha fazla hayata dönüştürebilir, ölümlerine anlam katabilir ve onları kutsallaştırabiliriz. O zaman aynı katliam eylemi artık bir saygısızlık eylemi değil, bir kurban sunusu olacaktır." Yaşam ve ölüm döngülerine ahlâkî bir şekilde katılmak, gözlerimizi kapatmamamızı gerektirir. Gaflet-dikkatsizlik, umursamazlık, ihmalkârlık - övgüye değer bir nitelik değildir. Bitkilerin ve hayvanların hasadı en iyi şekilde yetenekli meslek sahipleri tarafından gerçekleştirilebilir. Ancak, tecrübe açısından, yediğimiz etin tüm sorumluluğunu, onu yetiştirerek ve bakımını yaparak, kendimiz keserek veya avlayarak, kendi ekinlerimizi ekerek ve bakımını yaparak veya kendi ellerimizle vahşi hayattan toplayarak üstlenmek daha asil bir davranış olabilir mi?

de, paragraf 3.3'te alıntılanan, "Allah her şeyde en hayırlısını eyley." şeklindeki en yüksek hayır *hadis-i şerif*, genellikle hayır ile ilişkilendirilmeyen bir alanda, yani can almakla ilgili somut bir örnekle devam eder. Ancak bu alan, hayrın eksik olduğunda en çok tehlikede olan alandır.³⁴

Allah, her şeye en yüksek iyiliği, güzelliği ve mükemmelliği (*ihsânı*) emretmiştir. O hâlde, öldürürseniz, öldürmeyi en hayırlı şekilde yapın ve boğazlarsanız, boğazlamayı en hayırlı şekilde yapın: her biriniz kılıcını bilesin ve boğazlanana kolaylık versin.³⁵

5.9. Bazı çiftçilik, hayvancılık ve avcılık türleri, diğerlerine göre çok daha fazla hayatın israfına sebep olur. Dünya'daki hayatın dokusuna çok daha fazla zarar verir.³⁶ Bazı çiftçilik, hayvancılık ve avcılık türleri, diğer türlere kıyasla hayatı çok daha fazla israf etmekte ve yeryüzündeki canlı dokusunu çok daha fazla tahrip etmektedir. Bunların arasında en yıkıcı ve en savurgan olanları toprağı, havayı ve suyu zehirleyen, doğal bitki çeşitliliğinin yerini steril monokültürlere bırakan endüstriyel çiftlikler, kümes hayvanları çiftlikleri, besi çiftlikleri, mezbahalar ve mandıralar gibi endüstriyel

³⁴ Llewellyn, "Reverence and Utmost Good". Bu Hadis-i Şerifin daha derin bir yorumu için bkz.: Patrick Bensen, "The Meaning of Ihsan: Excellence in All Things" <https://beyondhalal.org/meaning-of-ihsan/> ve Friedlander, Nuri. 2020. "Sharpen Your Blade and Put Your Animal at Ease": Islamic Ethics and Rituals of Killing Non-Human Animals. Doctoral dissertation, Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences, pp. 5-7. <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37365851>

³⁵ Müslim, Sayd ve Zebaih, 57. Ebû Dâvûd, Edâhî 12. (at-Tirmidhi 1409. Vol. 3, Book 14, Hadith 1409. <https://sunnah.com/tirmidhi:1409>. [Erişim: 22.07.2022])

³⁶ Avcılar olarak asil ya da alçak, bitki tüketicileri olarak da asil ya da alçak olabiliriz. Bu, hayvanlar yerine bitkileri yemeyi ya da yetiştirmeyi seçmek gibi basit bir mesele değildir. Ekin yetiştirmenin de en az çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesi ve hasat edilmesi kadar acı, can kaybı ve çevresel etki açısından mâliyetli olabileceğini kabul etmeliyiz. Llewellyn, "Reverence and Utmost Good."

hayvancılık tesisleridir. Bunun yanı sıra, deniz dibini kazıyan devasa ağlara sahip trol tekneleri ve gelişen kıyı ve tatlı su ekosistemlerinin yerini iltihaplı kirlilik kaynaklarına bırakan *akuakültür* sistemleri de endüstriyel balıkçılıktır. Günümüzde uygulandığı şekliyle endüstriyel tarım, belki de yeryüzündeki canlı çeşitliliğini ortadan kaldıran en büyük faktör ve küresel iklim değişikliğinin en ciddi etkenidir.³⁷ Bu, Dünya’da yozlaşmaya, yıkıma, bozulmaya ve saygısızlığa neden olan yeryüzünde bozgunculuğun (*ifsâd fi’l-ard*) özü değil midir?

5.10. Avcılık ve Balıkçılık. Kur’ân, yiyecek ve benzeri geçerli ihtiyaçlar için avlanmaya ve balık tutmaya izin verir. Ancak İslâm hukuku, Allah’ın yarattıklarının zalimce veya savurganca kullanılmasını yasaklar. Yeryüzünde bozgunculuğa ve kaynakların *isrâfına* izin vermez. Bir canlı türünü ekosistemden yok etmekle tehdit eden herhangi bir faaliyet, Dünya’daki yozlaşmadır (*fesaddır*). Meşrû ihtiyacın ötesine geçen her türlü öldürme, gereksiz bir aşırılıktır.

İslâmî öğreti, amaçsız muameleye, zulme veya önlenemez acıların verilmesine de asla izin vermez. Hz. Muhammed (s.a.v.) “bir canlıyı hedef alan” kimseyi kınamıştır.³⁸ Bunu anlatmak için şöyle uyarıda bulunmuştur: “*Hiçbir kişi yoktur ki bir serçeyi yahut ondan daha büyük bir canlıyı haksız yere öldürsün de Yüce Allah ona bunun hesabını sormasın!*” buyurmuş ve sebepsiz yere öldürülen serçe gibi hayvanların âhirette, “*Yâ Rabbi! Falan beni, herhangi bir fayda elde etmek için değil, boş yere öldürdü!*” diyerek öldüren kişi aleyhinde davacı olacağını bildirmiştir.³⁹ İslâm hukuku-

³⁷ Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.” Tüm endüstriyel çiftliklerin ve balıkçılığın kaçınılmaz olarak İslâmî etik öğretilere aykırı olduğunu iddia etmemekle birlikte, şu anda uygulandığı şekliyle çoğunun böyle olduğunu düşünüyoruz.

³⁸ Buhârî, Zebâih, 25; Müslim, Sayd, 59.

³⁹ Nesâî, Sayd, 34.

nun bir kaidesine göre “eğlence için avlanmak dışında avlanmak caizdir.”⁴⁰ Bireyler olarak eğlence için anlamsızca avlanmaktan vazgeçmeliyiz ve toplum olarak bunu önlemek için gerekli önlemleri almalıyız.⁴¹

5.11. Haşereler ve istilacı yabancı türler. Hayvanların ve bitkilerin öldürülmesi; hayatımızın, sağlığımızın, ekin ve mallarımızın *korunması* için meşrûdur. Biyolojik çeşitliliğe yönelik büyük bir tehdit, istilacı yabancı türlerdir. Dünya’daki canlı topluluklarının iyiliği için ekosistemleri veya yerli türleri tehdit etmesi muhtemel egzotik türlerin kendi ekosistemleri dışına girmelerini önlemek ve hasarı azaltmak için bu tür türleri kontrol etmek veya istila ettikleri ekosistemden ortadan kaldırılmaları gerekmektedir.⁴² Ancak *ifsâd* ve *isrâf*dan kaçınmak için, en az yıkıcı ve en verimli olan araçları ve yöntemleri kullanmalıyız.⁴³

⁴⁰ İbn Hacer, Fethu’l-bârî, IX, 602; Miras Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1983, XII, 10; Canan, *Kütüb-i Sitte*, VI, 310-11.

⁴¹ Bu büyük ölçüde avcının niyetiyle ilgili bir konudur ve düzenlenmesi kolay değildir. Avcının iz sürme ve takip etme becerilerinden aldığı meşrû zevk ya da kovalamacanın heyecanı hangi noktada spor için öldürmeye dönüşür? Bkz. Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 40; Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.” Özdemir, “Muhammed”.

⁴² Ekosistemler durağan değildir ve Dünya’nın herhangi bir yerindeki her tür bir zamanlar orada bulunmuyordu. Ancak tabiatta, ekosistemlerin uyum sağlayabilmesi için geçişler normalde uzun süreler boyunca kademeli olarak gerçekleşir. İnsanoğlunun faaliyetlerinin yol açtığı türlerin yeryüzüne yerleşmesi, Dünya’nın biyolojik çeşitliliğinde önemli bir azalmaya yol açtı. Her yeni türün girişini engellemek ne mümkün ne de arzu edilen bir durum değildir. Yerli ürün ve hayvanları tercih etmek için birçok iyi neden olmasına rağmen, yeni türler ve evcil hayvanlar hayatta kalmamız için gerekli olabilir. Bkz. Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 37; Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.”

⁴³ Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.” Pestisitler esasen Dünya’daki yozlaşmayla bağlantılı olup, zehir olarak en zehirli kirleticiler arasında yer almaktadır. İstenmeyen sonuçları arasında, tarım işçilerinin ve yerel toplulukların sayısız bireysel

Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.v.) Mina'daki bir mağarada bazı sahabeleriyle birlikteyken aralarında ölümcül zehri olan bir engerek yılan belirdi. Onu öldürmelerini emretti. Ama yılan onlardan kaçmaya başlayınca da onlara peşinden gitmemelerini söyledi. Bunun yerine, "Allah, sizi onun şerrinden kurtardığı gibi, onu da sizin şerrinizden kurtardı" dedi.⁴⁴ Hayatlarımızı, hayvanlarımızı ve ekinlerimizi korumanın gereksiz öldürmelere, hatta Allah'ın yaratıklarının herhangi bir türünün tamamen yok edilmesine yol açmamasını sağlamak için bu kısıtlama ilkesini düzenlemelere dönüştürmemiz gerekiyor.⁴⁵

5.12. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar. Genetik mühendisliği beraberinde bir dizi ahlâkî ve pratik problemi de getirmektedir. Genetik müdahale, bu durumda çevresel felakete yol açabilecek "Allah'ın yaratışını değiştiren" şeytanî bir şey olarak kesinlikle yasaklanmalı mı? Yoksa genetik müdahale hastalıkları iyileştirmek ve ekinlerimizin kurak-

hayatlarına getirdiği ölüm ve hastalıklar vardır; hedeflenmeyen türlere ve Dünya'daki hayatın dokusuna getirdiği anlatılmamış yıkımdan bahsetmeye gerek bile yok. Kullanımlarının amaçlanan sonuçları bile kötülükten pek arınmış değil. Böcek öldürücüler, herbisitler ve diğer pestisitlerden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır; bunlardan kaçınılamıyorsa biyolojik olarak parçalanabilen maddeler ve dar spektrumlu toksinler daha yıkıcı alternatiflerinden daha iyidir. Bu tür zehirlerin kullanımının kaçınılmaz olduğunu düşündüğümüzde, onları itidalli bir şekilde kullanalım ve tüm varlıkların Rabbinden af dileyelim. Ayrıca bkz. Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 12, 37.

⁴⁴ Buhârî, Cezâü's-Sayd, 7; Müslim, Selâm, 137.

⁴⁵ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 12, 37; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good." Örneğin, Entegre Zararlı Yönetim planları- kültürel kontrollere (ürün çeşitlendirmesi ve rotasyonu ve zararlıların yoğun olduğu dönemlerden kaçınmak için ekim ve hasat zamanlaması gibi), dayanıklı veya toleranslı çeşitler, uygun biyolojik kontrollere ve seçici ve kalıcı olmayan kimyasal kontrollere bir kombinasyonunu kullanan - gereksiz öldürmeyi yasaklayan İslâm ahlâkî ilkeleri tarafından kesinlikle zorunlu kılınmıştır.

liğa ve hastalıklara karşı direncini artırarak açlığı önlemek için meşrû yollar mı sunuyor? Unutmayalım ki, kötülüklerin çoğu, getirdikleri faydalara göre gerekçelendirilirken sarhoşluk ve kumar gibi, zararları iyiden daha büyükse, *din* bunların yasaklanmasını gerektirir.⁴⁶ Öte yandan, genetik mühendisliğine belirli sınırlar dahilinde izin veriliyorsa bu sınırlar nasıl belirlenecek?⁴⁷

HAYAT KAYNAKLARINI KORUMAK

5.13. Müslümanların geçmişte kullandıkları ve bugün doğal dünya ile bozulmuş ilişkimizin bir sonucu olarak neredeyse kaybolmuş olan koruma uygulamalarından öğreneceğimiz çok şey dersler olduğunun artık yaygın bir şekilde farkına varılmıştır. Aşağıda özetlendiği üzere, *Haremeyn*, *himâ*, *harîm* bölgeleri ve vakıf gibi kurumlar, dünyanın, topraklarının ve sularının ve barındırdıkları canlı türlerinin korunması için bir temel teşkil etmektedir.

5.14. Haremeyn. İslâm öğretisinde, Mekke ve Medine'yi çevreleyen ve kuşatan iki dokunulmaz kutsal alan olan *Haremeyn-i Şerîfeyn*, Dünyadaki ilk koruma altına alınan alanlardır. ("İki harem" anlamına gelen kelime, Osmanlı yazılı belgelerinde daha çok *Haremeyn-i şerîfeyn* şeklinde geçer) Her biri insan, yaban hayatı ve doğal bitki örtüsü için dokunulmaz bir sığınaktır.⁴⁸ Bunların içinde yerli bitkilerin yok edilmesi ve vahşi hayvanların öldürülmesi veya yaralanması -hatta rahatsız edilmesi- yasaktır.⁴⁹ Mek-

⁴⁶ Seyyid Hüseyin Nasr'la şahsî görüşme. (Harvard Üniversite-si'nde Mayıs 1998 tarihinde yapılan İslam ve Ekoloji konulu konferans sırasında.), Kur'an'a atıfla, 2:219.

⁴⁷ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 37-38.

⁴⁸ Haram terimi Arapça *h-r-m* kökünden gelmektedir ve kutsal, mübarek, mukaddes, yasak, dokunulmaz veya dokunulmaz bir yer, kısacası bir mabed anlamına gelmektedir.

⁴⁹ Öldürme ve yaralama yasağı yabani hayvanlar ve bitkilerle ilgili

ke halkının bir bütün olarak İslâm'ı kabul ettiği gün, Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'nin mukaddes bölgesiyle ilgili olarak;

“Allah'ın kıyamet gününe kadar kendisine verdiği kutsallık nedeniyle kutsaldır. Dikenli bitkileri kesilmeyecek, av hayvanları rahatsız edilmeyecek, içinde kaybolan eşyayı ancak ilan edenler toplayacak, yeşil çayırlıkları kesilmeyecektir.”⁵⁰

Peygamber Efendimiz, Medine'yi çevreleyen dağlar ve lav kaplı araziler⁵¹ arasında benzer bir sığınak kurmuş ve şöyle

olup, kesilebilen ve hasat edilebilen evcil hayvanlar veya ekili ürünlerle ilgili değildir. (İsrâf ve zulüm her durumda yasaklanmıştır). Yaklaşık 570 km² yüzölçümüne sahip olan Mekke haremî en geniş yerinde doğudan batıya yaklaşık yirmi iki kilometre, kuzeyden güneye ise yirmi beş kilometre uzanır. Bir milyondan fazla nüfusa sahip Mekke şehrinin yanı sıra, Wadi 'Uranah'daki bazı geçici sulak alanları ve en ünlüleri Sevr Dağı ve Hira Dağı (Cebel-i Nur olarak da bilinir) olan nispeten bozulmamış granitik dağ zirvelerini içerir. Haram, 157 tür çiçekli bitki, en az 172 tür kuş, 20 tür sürüngen, 2 tür amfibi ve aralarında Arap kurdu, çizgili hyaena, hamadryas babunu, bal porsuğu ve kaya sırtlanının da bulunduğu 13 tür memeli hayvan dâhil olmak üzere dikkate değer bir yerli yaban hayatı çeşitliliği barındırmaktadır. Bkz: Llewellyn ve Altısat, “Haraman ve Hima”. Ayrıca bakınız Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 19-20 ve Bagader, vd *Environmental Protection in Islam*, 26.

⁵⁰ Buhârî ve Müslim. Bu hadis-i şerif, Hz. Peygamber'in Harem'deki yeşil otların kesilmemesini emretmesi üzerine, amcası ve sahâbî Abbâs'ın Arapça'da *izhir* (الإذخر) denilen, şifalı, güzel kokulu ve böcekleri kovan *Cymbopogon schoenanthus* adlı limon otuna ilişkin bir muafiyet talebinde bulunduğunu çünkü insanların bu otu; evleri, mezarları ve bazı nakillerde demircileri veya kuyumcuları için kullandıklarını anlatır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu istisnayı kabul etti.

⁵¹ Medine Haremî, yaklaşık 230 km²lik bir alana sahiptir ve şehrin güneybatısındaki Ayr Dağı ile kuzeydoğusundaki Sevr Dağı arasındaki toprakları kaplamaktadır. Son yıllarda ağırlıklı olarak kentsel bir alan haline gelmiş olsa da hâlâ çok çeşitli yerleşik ve göçmen kuşları barındıran hurma bahçelerini desteklemekte ve yerli Akasya ağırlıklı bitki topluluklarına sahip bazı kayalık çı-

buyurmuştur:

*“İbrahim, Mekke’yi mabed ilan etti ve ben de iki lav yolu arasında kalan Medine’yi mabed ilan ettim; ağaçları kesilmeyecek, yaban hayatı avlanmayacak.”*⁵²

Sahabesi Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “Ben Medine’de şehir içinde ceylanların yayılıp otlandığını bile görsem onları rahatsız etmezdim; (Hz. Peygamber) Medine çevresini de on iki millik (yirmi iki km’lik) bir alanı⁵³ koruluk (*himâ*) yaptı.”⁵⁴

5.15. İki Kutsal Alanın korunması için planlama. Yukarıda belirtildiği gibi dokunulmaz iki kutsal alan içerisinde, yerli bitkilerin tahrip edilmesi ve yabancı hayvanların öldürülmesi ve yaralanması -hatta rahatsız edilmesi- kesinlikle yasaktır. Doğal bitki örtüsü ve yaban hayatının zarar görmesini engellemek, bunların yaşam alanlarını korumadan mümkün değildir. Bize göre bu durum, Mekke ve Medine’nin kutsal bölgelerinde yapılacak tüm planlama, tasarım ve inşaatların olağanüstü bir hassasiyet ve özenle gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır.⁵⁵ Bu tamamen uygulanabilseydi, Ha-

kıntılar barındırmaktadır. Bunların en büyüğü, Allah’ın rahmeti ve barışı üzerine olsun Hz. Peygamber’in “Uhud bizi seven bir dağdır, biz de onu seviyoruz” dediği engebeli bir kırmızı riyolit dağı olan Uhud’dur. Yakın zamanda Medine Haremünde kaydedilen omurgalı yaban hayatı türleri arasında Arap kurdu, kızıl tilki, kaya sırtlanı, çöl kirpisi, Mısır meyve yarasası, Arap kurbağası ve çok çeşitli kuş ve sürüngenler bulunmaktadır. Bkz. Llewellyn ve Altlat, “The Haraman and the Hima” (baskıda).

⁵² Müslim. Bkz.: Bagader vd Environmental Protection in Islam, 26.

⁵³ Arapça mil kendisinden türetilen uluslararası deniz mili ile neredeyse aynıdır ki bu da bahsedilen yirmi iki kilometrelik alana tekabül etmektedir.

⁵⁴ Müslim, Hac, 445 vd.; Ebû Dâvûd, Menâsik, 90 vd., ra. 2018 vd.; Taberâni, XI, 335, ra. 11928. Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 26.

⁵⁵ Llewellyn and Altlat, “The Haraman and the Hima” (baskıda); ayrıca bkz.: Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 19-20; Bagader, vd, *Environmental Protection in Islam*, 26.

remeyn-i Şerîfeyn, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmanın modelleri, biyo-bölgesel entegre kentsel ve kırsal çevre planlamasında en iyi uygulamaların örnekleri hâline gelecekti. Bu iki bölge her yıl milyonlarca hacı tarafından *hac* ve *umre* için ziyaret edilmektedir. İnsanlık ve tabiat arasındaki uyumun somutlaşmış örnekleri ve yeryüzündeki insan sorumluluğunun ifadeleri (İslâm öğretisindeki *hilafet* kavramı) olarak en yüksek çevre mükemmellik standartlarını göstererek, çevre bilincini tüm İslâm dünyasına yayma potansiyeline sahiptirler. Tersinden bakarsak yeryüzündeki bu en kutsal iki mekânın bozulması ve istismar edilmesi hâlinde, Müslüman ülkelere gezegenin geri kalanını yağmalamalarının yanlış olmadığı mesajı verilmiş olacaktır.⁵⁶

5.16. Himâ. İslâm hukukunda *himâ*⁵⁷ kelimesi “korunan alan/koruluk” anlamına gelir. *Hima*lar İslâm öncesi Arabistan’da vardı. Bununla beraber, şu anki hâliyle *himâ*, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından konan ve bu sayede korumanın temel araçlarından biri hâline gelen kurallara uyar. “Allah ve Elçisi’nden başka hiçbir kimsenin ayrıcalığı yoktur” diye ilan ederek İslâm öncesi, hükümdarların ve kabile reislerinin münhasıran kullanımı için özel ayrıcalıklar uygulamasını ortadan kaldırdı. Bir *himânın* en geniş anlamda sadece kamu yararı için kurulabileceğine hükmetti.⁵⁸

Llewellyn and Altasat, “The Haraman and the Hima” (baskıda); ayrıca bkz.: Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 19-20.

⁵⁶ Llewellyn ve Altasat, (baskıda); ayrıca bkz.: Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 2003.

⁵⁷ *Himâ* kelimesi, Arapça *h-m-y* kökünden gelir ve korunma, savunma, örtü, barınak, kalkan, muhafaza etme ve birini ya da bir şeyi koruma anlamlarına gelir. Bazen “hema” olarak çevrilir. Ancak “himâ” Arap Yarımadası lehçelerindeki telaffuzunu daha iyi ifade eder ve hem klasik hem de modern standart Arapçanın transliterasyonları ile uyumludur. Her ikisinde de “e” harfi kullanılmaz, çünkü temsil ettiği sesli harf Arap dilinde mevcut değildir.

⁵⁸ Abū Yūsuf (d. 182 H. / 798 G.), *Kitāb al-Kharāj: fasl fi 'l-kala' wa 'l-murūj*; Ibn Qudāmah, *Al-Mughnī: kitāb ihyā' al-mawāt: fasl fi*

5.17. Hz. Peygamber iki *himâ* tesisi etti: Birincisi, yaygın olarak *Himâ eş-Şecer* (Ağaç Himâsı)⁵⁹ olarak bilinen himâdır ve Medine'yi çevreler. *Harem* ve çevresindeki *himâ* için, hem *Harem*'in içindeki doğal hayatın avlanmasının hem de içindeki yeşilliklerinin kesilmesinin yasak olduğu ve *Harem*'i çevreleyen himânın içindeki ağaçların ve odunsu çalıların kesilmesinin yasak olduğu koruma bölgeleridir.⁶⁰ Yerli

l-himâ; (Türkçesi: Kitabü'l-Haraç, çev.: Ali Özek, AlBaraka Yayınları, 2022, İstanbul) Bkz.: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 22; Llewellyn and Altlat, "The Haraman and the Hima" (baskıda). Himâ konusunda daha fazla bilgi için bkz.: John Grainger and Othman Llewellyn, "Sustainable Use: Lessons from a Cultural Tradition in Saudi Arabia," *Parks: The International Journal for Protected Area Managers* (Gland, Switzerland) 4, no. 3 (1994); Hala Kilani, Assad Serhal, ve Othman Llewellyn, *Al-Hima: A Way of Life* (Amman, Jordan: IUCN West Asia Regional Office and Beirut, Lebanon: SPNL, 2007); Lutfullah Gari, "A History of the Hima Conservation System," *Environment and History* 12(3) (2006), 213-228. [DOI:10.3197/096734006776680236]; Mohammed A. Eben Saleh, "Land Management Systems in the Highlands of the Southwestern Saudi Arabia: Indigenous vs. State Experiences" (Riyadh, Saudi Arabia: King Saud University, 1997); ve Hala Kilani, *Al-Hima: A Way of Being* (London: University College of London, Master's thesis, 2009).

⁵⁹ Hima ash-Shajar hakkında bkz.: Abdullah M. Al-Shanqiti, *Ahima' al-Madinah al-Munawwarah: Hima ash-Shajar, Hima an-Naqi', Hima ar-Rabadhah* (Al-Madinah: Almahmoudia Press, 2013), 21-99 ve Llewellyn and Altlat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).

⁶⁰ Himâ eş-Şecer, çevresindeki 230 km²'lik Medine Haremi ile birlikte yaklaşık 1.300 km²'lik bir alan oluşturmakta olup, Mekke Hareminin iki katından daha büyüktür. Hima eş-Şecer, engebeli volkanik lav arazisini, volkanik ve granitik tepeleri ve dağ zirvelerini, iyi bitkilendirilmiş kanyonları ve geçici sulak alanları kapsayan, biyolojik çeşitliliğe sahip ve doğal bir yeşil kuşaktır. Tiyyam Dağı ve bitişiğindeki Vadi el-Hanak'ın ekosistemleri nispeten bozulmamışken, Cebel el-Malsa' ve Harrat Rahat'ın güneydoğu kesimlerindeki bitişik volkanik konileri, engebeli lav alanları tarafından aşırı otlatmadan korunarak oldukça doğal bir durumda kalmıştır. Hima eş-Şecer; bitkiler, kuşlar, memeliler, sürüngenler, amfibiler ve omurgasızlar için bir sığınak olarak Medine Haremini önemli ölçüde güçlendirmekte ve barındırdığı biyolojik çeşitli-

bitki örtüsünün biyolojik çeşitliliğini ve bunlarla ilişkili faunayı korumak için etkin bir şekilde belirlediği *Ağaç Hima*-sının aksine, Medine'nin yaklaşık 90 kilometre güneyinde Müslümanların süvari atlarını otlatmak için (sürdürülebilir ve yenileyici) çok daha küçük *Himā an-Nakī'yi* tesis etti ve kullanıma açtı.⁶¹ Medine'nin 160 kilometre doğusunda bulunan *Himā ar-Rabadhah*,⁶² yerel halka zarar vermeyecek şekilde yönetileceğini halife Ömer b. el-Hattāb belirledi. *Himā*'nın yöneticisine şöyle talimat verdi:

"Kendine iyi bak ey Huneyy!

İnsanları kanadının altına al!

Mazlumun duasına dikkat et çünkü duası kabul olur.

Develerine ve koyunlarına bel bağlayanları bırak içeriye girsinler ama İbn Avf ve İbn Affan'ın hayvanlarını geri çevirin çünkü onlar, eğer hayvanları telef olsa dahi palmiyeleri ve tarlalarına güvenebilirler; Fakir ise, eğer hayvanları telef olursa, 'Ey Müminlerin Emiri...' diye ağlayarak bana gelir.

*Onlara otlatmak için arazi bulmak, onlara altın ya da gümüş harcamaktan daha kolaydır. Muhakkak ki orası, cahiliye döneminde uğruna savaştıkları ve üzerinde İslām'a girdikleri memleketleridir.*⁶³

lik yelpazesi bakımından Mekke Haremine benzetmektedir. Bkz: Llewellyn ve Altlat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).

⁶¹ Halifeler Ömer ibn el-Hattab ve Osman ibn Affan da süvarilerin develerini burada otlatmıştı. Zamanla Himā en-Nakī', daha fazla sayıda hayvanın otlatılabilmesi için daha da genişletildi; devlet kurumlarından oluşan bir komite tarafından yerleştirilen sınır işaretleri, yaklaşık 90 km²'lik bir alan olan himā'nın en geniş sınırlarını belirlemektedir (Bkz. Al-Shanqiti, Ahma' al-Madinah, 101-185). Bölge bol miktarda akıntı alır ve yağmurların ardından geçici otsu bitki örtüsüyle yeşillenir. Bakınız Llewellyn ve Altlat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).

⁶² Llewellyn ve Altlat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).

⁶³ Abū Yūsuf, *Kitāb al-Kharāj: fasl fi 'l-kala' wa 'l-murūj*; Ibn Qudāmah,

5.18. Bu üç tarihi *himâ*, İslâm hukukçularının İslâm hukukunda korunan alanlara ilişkin hükümleri çıkardıkları başlıca emsallerdir. İlk halifelerin *himâ* ile ilgili politikaları, kurum için ek bir mevzûat kaynağı hâline geldi.⁶⁴ Hukukî görüşler, bir *himâ'nın* geçerli olabilmesi için aşağıdaki koşulları karşılaması gerektiğini şart koşan 15. yüzyıl Mısırlı hukukçu Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî tarafından iyi bir şekilde temsil edilmekte ve özetlenmektedir:⁶⁵

Al-Mughnî: kitâb ihyâ' al-mawât: fasl fi 'l-himâ. Hima er-Rabah, halife Osman ibn Affân tarafından genişletilmiş ve sahabe Ebû Zerr el-Gifârî hayatının son dönemini Er-Rabah'ta geçirmişti. Daha sonraki hükümdarlar döneminde Himâ er-Rabah yaklaşık 4.000 kilometrekarelik bir alanı kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Bkz. Al-Shanqiti, Ahmâ' al-Madînah, 187-313)

⁶⁴ Hazreti Peygamber ve ilk halifelerin zamanını takip eden yüzyıllar boyunca, Emeviler, Abbasiler ve Osmanlılar, Eşref ve Al Sa'ud gibi daha sonraki hükümetler himâları kurdu ve idare etti. Bazı himalar doğrudan merkezî hükümetler tarafından belirlenmiş ve yönetilmiş; ancak çoğu köyler ve kabileler tarafından idare edilmiştir. Yöneticiler genellikle himâları kurmaları ve yönetmeleri için kabile liderlerine yetki veriyordu. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar, Arap Yarımadası'nın güneybatı dağlarındaki neredeyse her köy bir veya daha fazla himâ ile ilişkiliydi. Diğer himâlar, kuzey ve orta bölgelerde dağınık olarak bulunurdu. Himâ'lar 10 ila 1.000 hektar arasında değişmektedir. Himâların çoğu küçük olmakla birlikte, birlikte yerel topluluklar tarafından etkin bir şekilde korunan ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılan geniş bir arazi alanı oluşturuyorlardı (Eben-Saleh, age, s.; Gari, age, ss.214-228); Kilani, age, ss.). Ancak son yıllarda arazinin kamulaştırılması, nüfus artışı ve değişen arazi kullanımları nedeniyle bu himâların çoğu kayboldu. Belki bir düzine himâ, geleneksel yöneticileri tarafından etkin bir şekilde korunmaya devam edilmektedir. Himâ, bireylerin otlatma, hasat ve arıcılık hakkı gibi intifa haklarından yararlandığı kamu arazilerinin korunması ve yönetilmesi için önemli bir kültürel örnektir. Bu durum özellikle özel arazi mülkiyetinin az olduğu ve arazilerin çoğunun ortak otlatmaya verildiği ülkelerde önemlidir (Grainger ve Llewellyn, "Sustainable Use," s.; Kilani, vd., Al-Hima s.; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", s. 22-26; Llewellyn ve Atlasat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).

⁶⁵ Jalâl ad-Dîn 'Abd ar-Rahmân As-Suyûtî (1445-1505 G.) alıntılan-

- Meşrû yönetim otoritesi; “devlet başkanı” tarafından oluşturulmalıdır;
- Allah yolunda yani kamu yararı, ortak iyi ile ilgili amaçlar için kurulmalıdır;
- Yerel halkı aşırı derecede zor durumda bırakmamalı; onları geçimleri için vazgeçilmez olan kaynaklardan yoksun edilmemelidir;
- Zarardan çok gerçek fayda gerçekleştirmeyi hedeflemelidir; eğer bunu gerçekleştiremezse, yönetimi değiştirilmelidir.

Bu dört şart, korunan alanlarda eşitlik konusundaki mevcut düşünceyle uyumludur.

5.19. *Himâ*, İslâm hukukunda vahşi hayat alanları ve barındırdıkları canlı çeşitliliğini korumak için en önemli kültürel örnek olmasına rağmen, İslâm ve dünyadaki diğer medeniyetlerde toplumların yüzyıllar, hatta bin yıllar boyunca hayatta kalmalarının bağlı olduğu yerel tabii ekosistemleri korumak ve muhafaza etmek için geliştirdiği birçok benzer koruma uygulamasından biridir.⁶⁶ Bu tür geleneksel koruma uygulamalarının örnekleri, Endonezya’daki *adat* sistemi⁶⁷ içindeki Minangkabau *nagari* rezervleri, Kuzey Afrika’nın *adali* ve Umman’ın *hawtablarıdır*. Geleneksel koruma uygulamalarını yeniden canlandırma çabasında,

dığı yer: ‘Uthmân ibn Fûdi, d. 1817; Himâ, 19. yüzyılda Sokoto Halifeliği tarafından bugün Nijerya’nın kuzeyinde uygulanan başlıca şeriat uygulamalarından biridir.

⁶⁶ M. K. Suleiman, vd, *International Workshop: Towards an Implementation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans*, <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementation-strategy-for-the-hu...> [Erişim: 12.08.2022]

⁶⁷ Endonezya’daki Adat örfi hukuk sistemi, İslâm hukuku ve ah-lâkının amaçlarıyla uyumlu kültürel emsaller anlamına gelen Arapça ‘âdât terimiyle adlandırılmaktadır. Bkz. son not 139.

geleneksel uygulamaların ve teknolojilerin başarısının, bu geleneklerin taşıyıcısı ve uygulayıcısı olan yerel toplulukların geçimlerinin bağlı olduğu hayat kaynaklarının bakımına eşit bir şekilde katılmalarını sağlayan düzenlemelerin varlığına bağlı olduğu unutulmamalıdır.⁶⁸

5.20. İslâm ülkelerindeki koruma ajanslarını, sivil toplum kuruluşlarını, koruma savunucularını, inanç temelli grupları ve yerel toplulukları himaların ve benzer geleneksel koruma alanlarının, *lubuk larangan* ve *hutan larangan* (Endonezya'da sulak ve ağaçlık koruma bölgesi), *agdal* (Fa'sta korunan bahçe ve ağaçlık alan), Suudi Arabistan'da *al-havtah* millî parkı ve benzerleri gibi etkin bir şekilde yönetilen diğer koruma alanlarının değerini tanımaya ve bu uygulamalarda miras kalan kültürel bilginin kümülatif olarak bulunduğu geleneksel yöneticileri bunları yönetmeye devam etmeleri için güçlendirmeye çağırıyoruz. Ayrıca Müslüman ve diğer ülkelerdeki bu tür kurumları, grupları ve toplulukları, himâ'nın ahlâkî ilkelerini somutlaştıran, biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetleri için özel öneme sahip alanları koruyan, ekolojik olarak temsil edici, iyi bağlantılı olan, daha geniş peyzaj ve deniz manzaralarına entegre olan, etkili ve adil bir şekilde yönetilen koruma alanları ve diğer etkili alan temelli koruma önlemleri oluşturmaya çağırıyoruz.⁶⁹

5.21. Yabani Hayat Alanları ve Yaban-Hayatının Değeri.

İslâm ülkelerinde ve dünyanın diğer tüm ülkelerinde, korunan alanlara yönelik mevzuat, politika ve planlamalar-

⁶⁸ Llewellyn, "Islamic Environmental Law"; ayrıca bkz.: Aishah Abdallah, "A Process to Establish Traditional Himas as Community Conserved Areas: Essential Skills Required," M. K. Suleiman, et al. (Eds), *Human Integrated Management Approach* içinde.

⁶⁹ Llewellyn ve Altlasat, "The Haraman and the Hima" (baskıda); Aichi Hedefleri gibi ilgili uluslararası belgelere de atıfta bulunmalı ve bunlara bağlantılar sağlamalıdır.

da, “medeniyetin” saldırısı altında hızla yok olan vahşi doğanın ya da doğal alanların değerine çok daha fazla önem verildiğini görmek istiyoruz.⁷⁰ Tüm yaratılmış varlıkların Yaradan’ı yücelten benzersiz âyetler ve işaretler olduğu; her birinin hak ve doğruluk için yaratıldığı öğretisiyle dolu Müslüman ahlâkçıların, Dünya’nın geriye kalan yaban hayatı alanlarını korumaya çabalamada en önde olmalarını beklememiz gerekmez mi? Ne de olsa İslâm kültürlerinde, tabiatın mânevî gerçeği temsil eden güçlü bir geleneği vardır: Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberlerle (a.s.) Rablerinin huzuruna çıkmak için ıssız çöl ve dağ tepelerine sığındılar; ilâhî vahyin hakikati ve hikmeti ile geri döndüler.⁷¹

5.22. *Harîm* Bölgeleri: Çevre İrtifakları ve Yeşil Kuşaklar. İslâmî koruma uygulamaları mirasında, kamu hizmetleri ve doğal kaynakların bozulmasını önlemek için içinde yapılaşmanın yasaklandığı veya sınırlandırıldığı *harîm* adı

⁷⁰ İslâm ülkelerindeki bu kadar az sayıda lider ve düşünürün Dünya’nın yok olmakta olan bakir alanları için kayda değer bir endişe göstermesini son derece rahatsız edici buluyoruz. Belki de kendileri bakir ve vahşi tabiatla baş başa kalma tecrübesini yaşamamış ve neleri kaçırdıklarını bilmiyorlar. Belki de Dünya’ya bakma ve onunla ilgilenme hevesleriyle, Dünya’daki sorumlu halifeler olarak insanların Dünya’yı yönetme konusunda kendilerine güvenebileceğini hayal ediyorlar. İnsanların Dünya’yı yönetme girişimlerinin tam da onun yozlaşmasına (fesâd, ifsâd) yol açtığını ve bir parçası olduğumuz canlı topluluklarının yok olmasıyla tehdit ettiğini göremiyorlar mı? (Bkz. Jack Turner, *The Abstract Wild*). Ku’rân’da bize söylendiği gibi, eğer yaratılış Allah’ın âyetlerinin ve sıfatlarının bir tecellisi, Allah’ın yüceliğinin bir tezahürü ve tüm mevcudatın Rabbine ibadet ediyor ve O’nu övüyorsa; eğer yeryüzünde bozgunculuk o kadar büyük bir kötülükse ve Allah’ın cezası o kadar korkunçsa, her ne pahasına olursa olsun bundan kaçınmak gerekir. Bu durumda, el değmemiş bakir tabiatın değeri büyük olmalı ve hızla azalan kalıntılarının korunması yüksek bir öncelik olmalıdır. Bkz: Aishah Abdallah, “Wildlands and Wildlife.”

⁷¹ Aishah Abdallah, “Wildlands and Wildlife.”

verilen bozulmamış bölgeler bulunmaktadır. Denizler ve göller, nehirler, akarsular ve kaynaklar gibi tabii veya kuyu, sarnıç, yüzey ve yeraltı kanalları gibi sunî su kaynaklarının da İslâm hukukunda dokunulmaz bölgeleri vardır. Bu *harîmler* irtifaklara benzer; su kaynaklarının bozulmasını önlemek, yönetimini kolaylaştırmak, sıkıntı ve tehlikeleri önlemek için uygulanır.⁷² Bazı hukukçulara göre her yerleşim yerinin içindeki arazinin yapılaştırma ile edinme hakkının sınırlandırılmış olduğu yeşil kuşağı andıran bir *harime* sahip olması gerekir. Bu belediye müşterek arazileri, yem, yakacak ve benzerleri gibi ihtiyaçlarını karşılamak ve bu arazilerin sakinlerinin refahına en elverişli şekilde kullanılmasını ve geliştirilmesini kolaylaştırmak için yerleşim halkı tarafından yönetilmelidir.⁷³

5.23. Vakıflar: Hayırsever Bağışlar. *Vakıflar*, Allah için ebediyen tahsis edilen hayır kurumlardır. İslâm medeniyetinde bireylerin kamu yararına vasiyet edebilecekleri en önemli kurumdur.⁷⁴ Vakıf kurumu, Hz. Ömer'in, Hay-

⁷² *Harîm* alanlar için bkz. Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 26-27; Llewellyn, "Conservation in Islamic Law", s. 51-52; Abû Yûsuf, *Kitâb al-Kharâj*; Ibn Qudâmâh, *Al-Mughnî: kitâb ihyâ' al-mawât: fasl fi ahkâm al-miyâh*; 'Uthmân ibn Fûdî, *Bayân Wujuh al-Hijrah 'alâ 'l-'Ibâd*, Arabça metin; s. 40-41, İngilizce çeviri: s. 72-73.

⁷³ Fıkıh kaynaklarında -fıkıh ekolüne göre değişmekle birlikte- bir nehir için harîm, nehrin her iki yakasındaki genişliğinin yarısını kapsayabilir; bir kuyu için, yerel koşullara bağlı olarak değişmekle birlikte, kuyunun merkezinden itibaren kırk arşınlık bir yarıçap; bir kaynak için ise yerel şartlara bağlı olarak değişiklikler vardır. Bkz. örneğin İbn Kudâme, el-Muğnî: kitâbu ihyâ' l-mevât: fasl ve mâ karube mine'l-âmir ve ta'allaka bi-mesâlihî... Kamu yararına olduğu düşünülen gölge sağlayan bir ağaç harîmin bir parçası olabilir.

⁷⁴ Tarih boyunca hayırsever bağışların rolü çok büyük olmuş; Müslüman dünyasında camiler, okullar, hastaneler ve diğer kamu işleri için birincil finansman kaynağını vakıflar oluşturmuştur. Hükümetler kamusal refahın finansmanında birincil sorumluluğu üstlendikten sonraki dönemde bile özellikle mali varlıkları aile

ber'de edindiği bir araziye ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e sormasıyla ortaya çıktı. Hz. Peygamber, araziye vakfedip ürününü sadaka olarak vermesini tavsiye etti. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, babasının bu malı, sadaka olarak verdiğini bildirerek şöyle demiştir: "O arazinin satılmaması, hediye edilmemesi veya miras bırakılmaması ve hasadın fakirlere, akrabalara, kölelerin serbest bırakılması-na, Allah yolunda, yolculara ve misafirlere tahsis edildiğini söylemiştir."⁷⁵

5.24. Vakıf, genellikle bağışçı tarafından öngörülen hayırsever amaçlar için ebediyen tahsis edilmiş arazi veya binalardan oluşan bir emânettir. Aynı zamanda bir finansal tröst, bir işletme veya bir işletmenin gelirlerinden bir pay olabilir. *Rawmah* kuyusunu satın alan ve kullanımını halka açan Osman ibn Affan örneğini izleyerek kuyular ve sarnıçlar genellikle kamu yararına bağışlanır.⁷⁶ Kuşların beslenmesi ve evcil hayvanların bakımı için uzun zamandır vakıflar olmasına rağmen, vakıf bir koruma aracı olarak neredeyse

nafakasına daha az bağlı olan kadınların katkıları da dâhil olmak üzere hayırsever katkılar göz ardı edilebilmektedir. Bugün vakıf kurumları pek çok Müslüman ülkede büyük ölçüde yönetim makamları tarafından idare ediliyor. Oysa başlangıçta durum böyle değildi.

⁷⁵ Bagader, vd, *Environmental Protection in Islam*, 27.

⁷⁶ Bagader, vd *Environmental Protection in Islam*, 27; Llewellyn, "Conservation in Islamic Law", 52-53. Fıkıh kaynaklarında -fıkıh ekolüne göre değişmekle birlikte- bir nehir için harım, nehrin her iki yakasındaki genişliğinin yarısını kapsayabilir; bir kuyu için, yerel koşullara bağlı olarak değişmekle birlikte, kuyunun merkezinden itibaren kırk arşınlık bir yarıçap; bir kaynak için ise yerel şartlara bağlı olarak değişiklikler vardır. Bkz. örneğin İbn Kudâme, el-Muğni: kitâbu ihyâi'l-mevât: fasl ve mâ karube mine'l-âmir ve ta'allaka bi-mesâlihî... Kamu yararına olduğu düşünülen gölge sağlayan bir ağaç harimin bir parçası olabilir. [Arşın, Türkiye'de metrenin resmen kabulüne kadar kullanılan uzunluk ölçüsü birimi ve aletidir. Kullanıldıkları yerlere ve uzunluklara göre arşın: Metre hesabıyla çarşı arşını 68 cm; bina ve mimar arşını ortalama 75.774 cm'dir. (ç.n.)]

hiç kullanılmamış durumda.

Bir vakıf, ekolojik ve mera araştırması, yaban hayatı yayılımı ve yeniden yerleştirme, yaşam alanı geliştirme, bir köy korusu, mera veya çevre eğitimi ve sosyal tesisi gibi hayır amaçlı amaçlar için bir arazi vakfı şeklini alabilir. Alternatif olarak bu tür araştırmaları ve yeniden girişleri finanse etmek, koruma amacıyla arazi elde etmek veya korunan alanlar içinde veya dışında yaşam alanlarının restorasyonu ve iyileştirmesini finanse etmek için kullanılabilir. *Vakıf* sisteminin değeri, on ikinci yüzyılın büyük Suriye hükümdarı Nüreddin Mahmud Zengi'nin Şam'da yaşanan hayvanların bakımı için yirminci yüzyılın ortasına kadar işlevini sürdüren bir vakıf kurmasından anlaşılabilir.

5.25. Dünyanın birçok ülkesinde, hayırsever katkılar, ekolojik koruma için önemli maddî ve malî destek kaynaklarıdır. Daha yoksul ülkelerde hükümetler çevre korumanın mâliyetlerinin tümünü karşılayamaz. Doğrusu karşılımları da gerekmemelidir. Kişiler özel katkılarla yeryüzündeki *halifelik* yükümlüklerini icra edebilir ve faydalı gördükleri projeleri destekleyebilirler. İslâm ülkelerini -ve aslında tüm ülkeleri- Dünya'nın ve onun canlı topluluklarının bakımı için *vakıf* ve benzeri bağışların, emânetlerin ve hediyelerin kullanılmasını teşvik etmeye çağırıyoruz.

5.26. Uluslararası İş Birliği ve Çatışma. *Siyer*'in (İslâmî devlet idaresi) genel ilkeleri, hiçbir ulusun diğerini geçim araçlarından yoksun bırakma hakkına sahip olmadığını ve bir ülkede gerçekleştirilen kalkınmanın başka bir ülkenin tabii çevresine zarar veya bozulmaya yol açmaması gerektiğini kabul eder.⁷⁷ Uluslar ve liderleri, haksızlığa uğradık-

⁷⁷ Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 11, 31. Dünya üzerindeki canlı hayatını destekleyen tabii unsurlar ve süreçler, insanoğlunun dayattığı siyasî sınırları tanımamaktadır. Bu durum özellikle göçmen türler, uluslararası nehir havzaları, deniz ekosistemleri, küresel ısınma ve asit yağmurları da dahil olmak

larında aynı şekilde misilleme yapma eğilimini reddetmelidirler. Zira Hz. Peygamber, “*Hiçbir zarar veya zararlarla misilleme olmayacak*” demiştir.⁷⁸ O bize şunu da öğretti: “*Hiçbiriniz; ‘Ben insanlarla beraberim, eğer insanlar iyilik yaparlarsa ben de iyilik yaparım, kötü davranırlarsa ben de kötü davranırım’ diyen şahsiyetsiz kimselerden olmasın! Aksine insanlar iyilik yaparlarsa iyilik yapmak, kötü davranırlarsa haksızlık etmemek için nefsinizi terbiye edin.*”⁷⁹

Müslüman hukuk âlimleri, askerî bir taktik olarak çevre yıkımını yasakladılar.⁸⁰ Dahası Allah’ın yaratıklarının dokunulmazlığının (*hurmah*) savaş tarafından geçersiz kılınmayacağına hükmettiler.⁸¹ Modern savaşta yaygın olarak

üzere hava kirliliği konularında açıkça görülmektedir. Çevre üzerindeki etkiler ve paylaşılan doğal kaynakların kullanımı konusundaki uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için anlaşmazlıkların çözümüne yönelik yenilikçi yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Daha da vahim olanı, doğal çevreyi ve dünyadaki hayat kaynaklarını askeri eylemlerin neden olduğu ciddi veya onarılamaz zararlardan koruma ihtiyacıdır. Bkz.: Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 40-41.

⁷⁸ İmâm Mâlik, Al-Muwatta, Book 43, Number 43.23.15c. https://www.iium.edu.my/deed/hadith/malik/043_mmt.html [Erişim: 22.07.2022]

⁷⁹ Tirmizî, Birr, 63, *Mişkatül- Mesabih*, hadis no. 5129.

⁸⁰ Muvatta’da anlatıldığı üzere, halife Ebû Bekir, komutanları Zeyd b. Sâbit ve Ebû Süfyân’a şu öğütte bulunmuştur “Size on şeyi emrediyorum: Bir çocuğu, bir kadını veya yaşlı ve güçsüz bir kimseyi öldürmeyin; meyve veren ağaçları kesmeyin ve ekili/yerleşik arazileri harap etmeyin; yemek dışında bir koyunu veya deveyi öldürmeyin; arıları boğmayın/yakmayın ganimetten çalmayın ve korkak olmayın.” (Muvatta’ 965). Ayrıca bkz. el-Karadâvî, s. 149; Gomâ, *el-Bî’ah ve’l-Hifâz ‘aleyhâ*, s. 78-79.

⁸¹ Müslüman hukukçular, Allah’ın yarattıklarının dokunulmazlığının (hurmet) savaşta bile geçerli olduğuna hükmetmişlerdir: “Hz. Peygamber’in, Allah’ın selâmı ve bereketi onun üzerine olsun, arıların öldürülmesini yasakladığı ve ele geçirilen herhangi bir hayvanın öldürülmesini yasakladığı sabittir... bu bir bozgunculuktur, bu nedenle Allah’ın ‘yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çabalayan insanlar vardır.

kullanılan yakıp yıkma taktikleri, bu tür kısıtlamaların antitezi ve ekin ve bereketin yok edilmesinin somutlaşmış hâlidir. İslâm ülkelerindeki ve yeryüzündeki tüm ülkelerdeki hükûmetleri ve hukukçuları, dünyayı yakıp yıkma taktiklerini; nükleer ve diğer kitle imha silahlarının kullanımını kesin bir dille kınamaya, hükûmetlerinin bunlardan vazgeçmesi için çaba göstermeye ve bunların ortadan kaldırılması için birlikte çalışmaya çağırıyoruz.

DİNİ AHLÂK TEMELLİ POLİTİKALAR

5.27. *Dinî Siyaset: Yönetim Makamlarının Sorumluluğu.*

Müslüman hukukçular, yönetim makamlarının sorumluluğunu “Yönetici tarafından tebaanın işlerinin idaresi onların refahına uygun olmalıdır” ilkesiyle tanımlar.⁸² Artan insan etkisi ile birlikte, doğal süreçlerin sağlam bir şekilde anlaşılmasına ve değişik kullanımlara göre farklı yerlerin doğal uygunluklarına ve kısıtlamalarına dayanan öngörüyle planlamaya giderek büyüyen bir ihtiyaç vardır. Kalkınma planlamaları, tabiata verilen zararı ve tabii kaynakların tükenmesini en aza indirmek için her zaman çevreye olan etkilerini değerlendirilmesini içermelidir.⁸³ Yönetim ma-

Allah bozgunculuğu sevmez’ (2:205). Dahası, onlar hayat sahibi hayvanlardır. Bu yüzden onları öldürmek helal değildir... Ve çünkü hayvan olarak dokunulmazdırlar; kadınlar ve çocuklar gibidirler.” İbn Kudâme, el-Muğni: kitâbu’l-cihâd: mes’ele: kâle ve lâ yugrik en-nahl; Bkz: Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, s. 11; Samarraï, “Environmental Protection and Islam”, s. 39. Alıntılanan Kur’ân ayetinde geçen *el-harth ve’n-nasl* kelimeleri sadece otlakları ve sürüleri değil, genel olarak flora ve faunayı da kapsayacak şekilde anlaşılabilir. Tlili, a.g.e.

⁸² *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, madde: 58; Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, s. 19.

⁸³ Bu, sel riski taşıyan bölgelerde bina ve yerleşim yasağında ortaya konan emsalle uyumludur; uygun olmayan arazi kullanımı uygulamalarına ve faaliyetlerine, doğası gereği veya potansiyel ola-

kamlarının, planlarından etkilenen insanlarla istişâre (şûrâ) içinde hareket etme yükümlülüğü de vardır. Yerel düzeyde, bu en iyi şekilde kilit paydaşların veya onların temsilcilerinin yer aldığı katılımcı planlama ve iş birliğine dayalı yönetim yoluyla gerçekleştirilebilir.

5.28. Ekolojik Planlama: Tabiat ile Tasarım. İslâm ülkelerindeki ve dünyadaki politika yapıcıları, planlamacıları ve tasarımcıları, âlemlerin Rabbinin fitrî yaratılışı yönlendirdiği tabiat kanunlarına ve yapılara uygun olarak planlama ve tasarlama vizyonunu benimsemeye çağırıyoruz. Bu kanunları ve yapıları kapsayan ilâhî âyetlere ve fitratına uygun olarak; ona ne hükmederek ne de onlardan gafil olarak hareket edilmelidir. Herhangi bir yeri oluşturan yaşamın fitrî unsurlarını ve topluluklarını ilâhî iradenin ifadeleri olarak anlıyoruz.

Tabiatla uyum içinde çalışmak, âlemlerin Rabbine adanmış hizmette en yüksek iyiliği ve güzelliği arayan herhangi bir çaba için vazgeçilmezdir. Dünya'ya karşı bu tür bir duyarlılık soyut olarak çok az şey ifade eder; bundan dolayı her yerin kendine özgü gerçeklerine dayandırılması gerekir.⁸⁴ Amaç, o yerin zenginlikleri ve sınırlamaları içinde

rak hayat için tehlikeli olan alanlarda izin verilmemeli veya tabii süreçlerin bozulmasına karşı savunmasız olan bölgelerde bunlara izin verilmemelidir. Bkz: İbn Kudâme, el-Muğni: kitâbu ihyâ'îl-mevât: fasl ve mâ nadibe 'anhû'l-mâ' mine'l-cezâ'ir... Bagader ve diğerleri, *Environmental Protection in Islam*, 24, 31; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning," 44-46. Çevre planlamasına kapsamlı bir yaklaşım biyo-bölgesel planlama olarak bilinir; bkz.: *the Global Biodiversity Strategy* (n. p., WRI, IUCN, UNEP, 1992), s. 97-100.

⁸⁴ Bu temellendirme, *Biyobölgecilik* olarak bilinen sürdürülebilir yaşam ve yönetim vizyonu ve stratejisinde gerçekleştirilebilir. İdarî birimlerin yeryüzü şekilleri, su havzaları ve biyotik toplulukların sınırlarıyla ve bu varlıkların şekillendirdiği ve bunlara adapte olan kültürlerle tanımlanması gerektiğini ileri sürer. Tabiatla tasarım ve *biyobölgesel* planlama metodolojilerinde, *biyobölgeler*

gelişmek, yerel gıdaların tüketimini, yerel malzemelerin kullanımını, yerel bitkilerin yetiştirilmesini ve yerel vahşi hayatın korunmasını teşvik etmektedir.

5.29. Ekolojik Tasarım: İslâm Bahçe Tasarımı Geleneği. İslâmî bahçe geleneği, dünyanın dört bir yanındaki Müslüman toplulukların tabiatla tasarım yapmaları için kozmolojik, estetik ve ahlâkî bir çerçeve sağlayabilir. Bu geleneğin kökleri, suyun kıt ve değerli olduğu kurak ve yarı kurak topraklardaki vahalarda, meyve bahçelerinde ve tarım teraslarında *filahan*ın mirasında yatmaktadır. Hem klasik hem de yerel uygulamalarında, kökleri gıda yetiştirmeye dayanan bir gelenektir: Özünde meyve ve otlar, çiftlik hayvanları için yem, kuşlar için yuva, güvercinlikler ve arı kovanları ve herkes için su ile yaşamı sürdürür. Bu güzel olduğu kadar faydalıdır da.⁸⁵

(ekolojik bölgeler olarak da adlandırılır) bir yerin jeolojisi, topografyası, iklimi, hidrolojisi, toprakları, bitki toplulukları ve yaban hayatı gibi doğal faktörlerin haritalanması ve üst üste çakıştırılmasıyla tanımlanır ve haritalar her bir arazi kullanımı için doğal olarak uygun olan ve olmayan alanları bulmak için üst üste çakıştırılır. Ekolojik planlama ve tasarıma ilişkin klasik referanslar arasında şunlar yer almaktadır Ian L. McHarg, *Design with Nature* (New York: John Wiley & Sons, 1967); Kirkpatrick Sale, *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*, Athens, GA: U. of Georgia Press, 2000; Bill Mollison, *Permakültür: Bir Tasarımcının El Kitabı*, Tyalgum, Avustralya: Tagari Yayınları.

⁸⁵ Kavramsal olarak İslâmî bahçe geleneği, “suyun sembolik ve fiziksel olarak yaşam kaynağı olarak gösterildiği” geometrik sulama desenlerine odaklanarak tabiattaki ilâhî olarak düzenlenmiş desenleri temsil eder. Bu geometri, bitki büyümesinin yaygın özgürlüğüyle iç içe geçer ve üst üste bindirilir ve kurak topraklara özgü kalın veya pürüzlü kaya şekilleriyle karşılaştığı yerlerde kayalar baskın çıkar. Estetik açıdan, yeryüzü bahçelerinin ve özellikle de Kur’ân’da tasvir edilen temsili cennet bahçelerinin Kur’ân’daki tasvirlerini yansıtır. İslâmî bahçeler tüm duyulara hitap eden bir güzellik, bereket ve bolluğun en üst düzeyde yoğunlaşması ile doludur. Llewellyn, “Shari’ah-Values Pertaining to Landscape Planning and Design,” 1983. Ayrıca bkz: Safei El-Deen Hamed, *Paradise on Earth: Historical Gardens of the Arid*

Bu aynı zamanda, en yüksek iyiliği ve güzelliği, yeryüzünde bir cenneti yani İhsan'ı elde etmek için bilinçli bir çabayı temsil eder. Dahası insanın, yeryüzüne bakma sorumluluğunun bir ifadesidir. Tabiatın en üst düzeyde gelişmesini sağlarken biz insanlar da tabiatın en üst düzeyde istifade ederiz ve *dimin* temel hedefi olan herkesin en üst düzeyde iyiliğine yönelik bir takvâ, mütekabiliyet ve müşterek yaşama ilişkisi gerçekleşir. Toprağa daha fazla canlılık kazandırmak için tabiatı güzelleştirmekten daha asil bir bahçecilik türü olabilir mi? Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleriyle "Kim ölü bir araziyi diriltirse ona sevap vardır, şayet ondan insanlar veya hayvanlar istifade ederse bu bir sadakadır."⁸⁶

İYİLİĞİ TAVSİYE ETMEK VE KÖTÜLÜKTEN VAZGEÇİRMEK/EMİR Bİ'L-MA'RÛF NEHİY ANİ'L-MÜNKER

5.30. Hisbe. İslâmî öğretinin ayırt edici bir yönü, tüm bireylerin, gücü yettiği ölçüde iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmakla sorumlu olmalarıdır. Buradaki "*emr*", emir anlamına gelir. Erkek, kadın tüm inananlara sorumluluklarını hatırlatır:

"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü menden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." (3:104; ayrıca bkz.: 3:110, 114; 9:71, ve 22:41)

Hız. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve

Middle East, Arid Lands Newsletter No. 36 Fall/Winter 1994. <https://cals.arizona.edu/OALS/ALN/aln36/Hamed.html> [Erişim tarihi: 12.08.2022]

⁸⁶ Ibn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, el-Musannafu fi'l-ehâdisi ve'-âsâr, (tahk.: Kemal Yusuf el-Hût) Riyad, 1409. c.IV, s. 487.

nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir.”⁸⁷

5.31. İyiliği tavsiye etme ve kötülükten vazgeçirmek, İslâm hukukunda *hisbe* olarak bilinir. Ahlâkî öğretiler yaptırımlarla desteklenmelidir. Zira pozitif teşvik ve yaptırım olmaksızın vicdana yapılan çağrılar, asil ahlâkî duygularına kendine hâkim olarak karşılık verenleri, en adi ve bencil arzularının üzerine çıkamayan, adâlet sınırlarını aşan ve başkalarının haklarını istedikleri gibi ihlâl edenlere karşı daha zayıf bir duruma düşürür. Bu nedenle hukukun gücü ve siyasî otorite, adâlet ve hakkaniyetin sağlanması için vazgeçilmezdir.⁸⁸ Hz. Osman, “Allah’ın *sultan* (hükümrân otorite) olarak engellediği kötülükler, Kur’ân aracılığıyla engellediğinden daha fazladır.” demiştir.⁸⁹

5.32. Muhtesib. Bireysel ve toplumsal vicdanın yetersiz kaldığı durumlarda toplumun haklarını koruma yetkisine sahip en önemli kurumlardan biri de *hisbeyi* uygulamakla görevli *muhtesib*likdir. *Muhtesib*; pazarlar, yollar, binalar, su yolları, *himalar* ve benzerlerinin müfettişi olarak yetkileriyle ilgili İslâm hukukunun hükümlerine tamamen aşına olması gereken bir hukukçuydu. Çevrenin korunması ve muhafazasına ilişkin sorumlulukların çoğu, örneğin güvenlik ve hijyene ilişkin yönetmelik ve standartların uygu-

⁸⁷ Müslim, İmân, 78.

⁸⁸ Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, s. 30; Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, s. 29.

⁸⁹ İbnü’l-Kâsım tarafından İmâm Mâlik’ten rivayet edilmiştir. Bkz. Yûsuf b. Abdullah b. Abdülber, *Tecridü’t-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-Esânîd*, 1:118; Osman b. Fûdî, *Beyân Vücûbî’l-Hicreti ‘alâ’l-İbâd*, Arapça metin, s. 143, İngilizce çeviri, s. 163. Hukukçular hükümetin gerekli olduğunu çünkü doğruyu emretme ve yanlış yasaklama temel yükümlülüğünün güç ve otorite olmadan yerine getirilemeyeceğini savunmuşlardır. Bkz. İbn Teymiyye, *Es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye*. Ayrıca bkz: *Erwin I. J. Rosenthal, Political Thought in Medieval Islam (Cambridge: Cambridge University Press, 1958), 51-61; Husaini, Islamic Environmental Systems Engineering, 92.*

lanması, kirletici maddelerin uzaklaştırılması; tehlikelerin ve rahatsızlıkların ortadan kaldırılması; himâların (koruluk ve millî parkların) ihlâl ve izinsiz girişten korunması ve hayvan haklarının korunması *muhtesib*'in hukukî yetkisi altına giriyordu.

Muhtesib, halkın refahını sağlamak için dinî hükümlerle birlikte yerel gelenek ve uygulamalara (örf ve *âdet*) dayanarak, amaçlarını ve değerlerini ihlâl etmeyen *dinî hükümler* temelinde anında hükümler vermek, zararları değerlendirmek; para cezaları ve diğer cezaları vermek için geniş takdir yetkisine sahipti.⁹⁰ İslâmî resmî mahkemelere ek olarak görev yapan *muhtesib*, derhal uygulanabilirlik avantajına sahipti.⁹¹ Hz. Ömer tarafından atanan ilk muhtesibin, Eş-Şifâ binti Abdullah olarak bilinen kadın olduğu söylenir.⁹²

⁹⁰ Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 21; Hisbe and muhtesibe ilgili olarak bkz.: Tâj ad-Dîn As-Subkî, *Mu'îd an-Ni'am wa Mubîd an-Niqam*, 'Abd ar-Rahmân ibn Nâsir Ash-Shayzarî (d. 589 H. / 1193 G.), *Nihâyat ar-Rutbah fî Talab al-Hisbah*, and *Diyyâ' ad-Dîn Muhammad ibn Muhammad ibn Al-Ukhûwah* (d. 729 H. / 1329 G.), *Ma'âlim al-Qurbah fî Ahkâm al-Hisbah*. Büyük şehirlerde, muhtesibe ilgili alanlarda uzman bir kadro yardımcı olmaktadır. Kamu refahını sağlamak için gerekli tedbirleri alma konusunda geniş bir takdir yetkisine sahipti. Bazı hukukçular, muhtesibin içtihat konusunda bir hâkimden beklenenin ötesinde uzmanlığa sahip olması gerektiğini savunuyordu.

⁹¹ Abû'l Hassan al-Mâwardî (Translation by Assadullah Yate), *Al-Ahkam As Sultaniyyah: The Laws of Islamic Governance* (London: Ta-Ha, 1996), s. 337-362.

⁹² Tıp alanındaki uzmanlığı nedeniyle daha çok Eş-Şifâ olarak bilinen Leylâ bint Abdüllâh, Hazreti Peygamber'in en eğitimli sahabelerinden biriydi. Aralarında Ömer ibn el-Hattâb'ın kızı olan eşi Hafsa'nın da bulunduğu diğerlerine okuma yazma öğretmişti. Hisbe sorumluluğunun ona yüklenmesi ihtilâftır. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî (1372-1449 G. / 773-852 H.), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*.

5.33. Bireysel düzeyde, her erkek ve kadın kendi davranışlarından sorumludur ve aydınlanmış bir vicdana göre ailesini, komşularını ve genel olarak toplumu etkilemek zorundadır. Sosyal vicdan son derece güçlüdür ve etkili bir şekilde çalıştığında, yönetim makamlarının müdahalesine duyulan ihtiyacın çoğunu ortadan kaldırır. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Güçlü mü’min, zayıf mü’minden daha hayırlıdır ve Allah katında daha çok sevilir.” buyurmuştur.⁹³ Her erkek ve kadın yeryüzünde bir *halifedir* ve Kıyamet Günü kendi hayatıyla yaptıklarından dolayı tek başına yargılanacaktır.

5.34. Çevre Aktivizmi. Bireyin iyiliği teminat altına alma ve kötülüğü önleme yükümlülüğü, yönetim kurumları yetersizlik, beceriksizlik, cehalet, yolsuzluk veya kasıtlı baskı ve zorbalık yoluyla korkunç yanlışlara karşı duramadığında veya hatta bunlara olanak sağladığında daha büyük önem kazanır. Üstelik çevreyle ilgili tehditler giderek daha vahim bir hâl aldıkça daha da önem kazanır. Müslümanlara kendi haklarını ve başkalarının inanç, hayat, çocuk, akıl sağlığı ve mülkiyet haklarını savunmaları öğretilir. Bu, mümkün olan her durumda ikna yoluyla bunun başarısız olması halinde ise daha güçlü tedbirlerle sağlanmalıdır.

Şu anda tehlikede olan şey inanç özgürlüğünden ya da kişinin malını ve hatta canını savunmasından çok daha büyüktür. Zira yaklaşmakta olan çevre krizinin ciddiyeti insanlık tarihindeki diğer tüm krizleri gölgede bırakabilir. Toplanan deliller, insanlığın faaliyetlerinin *Kretase Dönemi*'nin sonunu getiren tufandan⁹⁴ bu yana görülmemiş

⁹³ Müslim, Kader 34. Ayrıca bk. İbni Mâce, Mukaddime 10.

⁹⁴ Daha sonraki dinazorlar ve pterozorlar ile çiçekli bitkilerin ortaya çıkışıyla dikkat çeken *Kretase Dönemi*, yaklaşık 145 ila 66 milyon yıl önce sürdü. Bu dönemin aniden sona ermesine, Dünya'daki canlı türlerinin yaklaşık yüzde 76'sının yok olduğu bir asteroid çarpmasının neden olduğu düşünülmektedir; bu, Dünya'daki

ölçekte bir kitlesel yok oluşa yol açtığına işaret ederken; kendimizin ve yeryüzündeki diğer canlı türlerinin maruz kaldığı yıkımın sonuçları, insanlık tarihi boyunca işlenen tüm savaş suçlarını, insanlığa karşı işlenen suçları ve soykırımları gölgede bırakabilir.⁹⁵

5.35. Bu şartlar altında bireylerin ve grupların ahlâkî sorumlulukları nelerdir? Harekete geçme, ahlâkî zirvesine Hz. Peygamber'e emredildiği gibi, kişinin kendi hayatını âlemlerin Rabbi'nin yoluna adanması ve Allah yolunda mücadele etmesiyle ulaşır: "*Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi Allah içindir*". (Kur'an 6/162) Müslümanlar, hayatlarını giderek artan bir şekilde, dünyadaki yozlaşmanın etkilerini ortadan kaldırmaya; güzel ve savunmasız canlı topluluklarının iyi oluşu için çabalama-ya adanmaktadır. Bu tür çabalarda, en nazik, en uyumlu yaklaşımlar, daha sert, daha güçlü yaklaşımlardan önce gelmelidir. Eğitim, fikri savunma ve diğer ikna yöntemleri, aklı başında her yetişkin Müslüman erkek ve kadına farzdır. Bu yaklaşımlar başarısız olursa ne yapılmalı? Sivil itaatsizlik gerekli olabilir, ancak mümkün olan en ahlâkî

karmaşık canlı tarihinin beşinci ve en son kitlesel yok oluşudur.

⁹⁵ Savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırımların dehşetini azaltıyormuş gibi görünen bu tür karşılaştırmalar yapmaktan hiç hoşlanmıyoruz. Kurbanların çektiği acılar hiçbir şekilde küçümsememelidir; bunlar son derece dehşet verici zulümlerdir (Dr. Farhana Mayer, kişisel iletişim). Hiçbir şekilde dehşeti azaltmak ya da kurbanların acılarını küçümsemek niyetinde değiliz. Yine de kitlesel bir yok oluşun neredeyse tüm omurgalı canlıları, omurgasızların ve bitkilerin büyük bir bölümünü ortadan kaldıracaklarını ve insanoğlunun daha önce hiç tanık olmadığı bir ölçekte hem insanlar hem de diğer canlılar üzerinde hayal bile edilemeyecek acılara yol açacağını belirtmek zorunda hissediyoruz. Uluslararası hukuk kurumları, haklı olarak savaş suçlarını, insanlığa karşı işlenen suçları ve soykırımları kınamış ve eksik de olsa dava açma ve yaptırım uygulama usulleri getirmiştir. Yine de böyle bir kurum kitlesel yok oluşa yol açmanın bir suç olduğunu kabul etmemiştir bile!

sivil itaatsizlik olmalıdır. Ya sivil itaatsizlik başarısız olursa?

Bir Müslüman'ın Allah yolundaki çabası en üst düzeyde iyilikle kuşatılmalıdır. Hz. Peygamber Allah'ın her şeyde en üst düzeyde iyiliği emrettiğini ve hiçbir zararın ve zararlar karşılık vermenin olmayacağını ifade buyurmuştur. Müslüman hukukçuların yanı sıra diğer inanç geleneklerinin ruhanî liderlerinin ve dünyanın her yerindeki bilge ve ahlâklı kişilerin ileri sürdüğü gibi, kişinin ötesine geçemeyeceği sınırlar vardır; ahlâkî olmayan araçlar ahlâkî amaçları güvence altına almak için meşrû gösterilemez. Hz. Peygamber'in “*Kıyamet kopar da sizden birinizin elinde bir hurma fidanı bulunursa, eğer helakten önce onu dikmeğe güç yetirebilecekse, onu diksin*” buyruğu, İslâm'ın felaketler karşısında dâhi olumlu tutumunu sergilemektedir.⁹⁶

⁹⁶ Ahmed ibn Hanbel, Hadis No. 12902; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, Hadis No: 479.

EK

Önümüzdeki Yol

Müslümanlar, günümüz dünya nüfusunun beşte birini oluşturduğuna göre küresel krizlerin çözümüne en azından beşte bir oranında katkıda bulunmalıyız. Aslında inancımızın bundan daha fazla katkıda bulunmamız gerektiğini düşündüren ayırt edici yönlerini görüyoruz:

- İncamızın kozmolojisi, göklerdeki ve yeryüzündeki her şeyin, âlemlerin Rabbinin yüceliği için birbirini desteklediğinin kabul edilmesine dayanır. İnsanoğlu, yeryüzünde iyi işler yapmak ve onu tahrip etmekten uzak durmakla sorumludur.
- İmanımızın gereği olan ahlâk ve değerler sistemi, "yaratandan dolayı, yaratılan her bir varlığa" her bir mahlûka iyi muamele etmeyi; tüm yaratılmışların Rabbine saygı duymayı, yaptığımız her şeyde en iyi ve güzeli yaparak; rahme-

ti her şeyi kuşatan Rabbimize bağlılığımızı ve Rahmân'ın lütfuna icabet etmeyi emreder.

- İnançımızın ekonomik değerleri, insanlığın ve diğer canlı varlıkların yaşam kaynaklarından sevinç duyarak, meyvelerinin adil ve hakkaniyetli paylaşımı için isrâftan vazgeçerek, fitrî sınırlarına hürmet ederek; hayırseverlik ve ekim için Dünya'nın ve sakinlerinin sömürülmesinden vazgeçerek tutumlu ölçülülükte tecessüm eder.
- İnançımızın hukuku ve ondan çıkarılan ilkeler ve uygulamalar, her şeyin haklarını ve refahını güvence altına almayı, iyiliği tesis etmeyi, zararı önlemeyi ve Dünya üzerinde insanın hizmetkârlığını gerçekleştirmeyi amaçlar.

En az iki şey başarımıza karşı tehdit oluşturuyor. Birincisi; açgözlülüğün, tembelliğin ya da küçüklüğün bizi değerlerimizin asaletinden saptırmasına izin vererek bu değerleri hayatlarımızda somutlaştırmakta başarısız olabiliriz. İkincisi ise sonu gelmeyen büyüme ve tüketimin hâkim olduğu ekonomik paradigmadır. Küreselleşmenin ekonomisini sadece birkaç kişi anlamakta ve sadece birkaç kişi bu ekonomiyi yönetmekte ve bundan fayda sağlamaktadır. Ancak bununla yüzleşmedeki başarısızlık küresel köyümüzün sonunu getirebilir.

Yaklaşan çevre krizinin ciddiyeti, insanlık tarihindeki diğer tüm krizleri gölgede bırakmakla tehdit ediyor. Etkileri; ırk, din, kültür ya da haritalara çizdiğimiz sınırlar arasında hiçbir ayırım yapmıyor. Bize, doğal dünyadaki her şeyin Rabbi ile geri dönülmez bir şekilde bağlantılı olduğumuzu hatırlatmalıdır. *“Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'a aittir. Allah her şeyi ihata eder.”* (4:126) Yukarıda belirtilen hususları göz önünde bulundurarak aşağıdaki taahhütlerde bulunuyoruz:

- Eğitimcileri, vahşi tabiattaki yaratılış hakkında bilgi edinmenin coşkusu hissederek yaşamaya; ardından vahşi tabiatı anlamaya, ona saygı duymaya ve ona özen

göstermeye zorlayacak şekilde vahşi tabiatla duygusal bir temas kurmaya teşvik etmek. (Bkz. paragraf 3.11)

- Tüm Müslüman kardeşlerimizi, özellikle de gençlere eğitim verenleri, Dünya'ya ve mahlûkâta bakma konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örneğini derinlemesine incelemeye ve kendi hayatlarında onun örneğini uygulamaya gayret etmeye teşvik etmek. (bkz. paragraf 3.23)
- Müslüman hukukçuları, ekonomistleri ve çevrecileri, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeyen ve tabiatın bütünlüğünü veya diğer türlerin hayatta kalmasını tehdit etmeyen tedbirler öngörmek için ülkelerinin yönetimleri ve yerel topluluklarla birlikte çalışmaya teşvik etmek. (Bkz. para. 4.7)
- Liderlere ve karar alıcılara, tüm sosyal ve etnik gruplardan, geleneksel topluluklardan ve yerli halklardan insanlara ayrımcılık yapılmaksızın danışılmasının; hakları tam olarak güvence altına alınana kadar en zayıf olanın en güçlü, kanunlara tam olarak uyana kadar da en güçlü olanın en zayıf olarak kabul edilmesinin esas olduğunu hatırlatmak. (Bkz. para. 4.26)
- Tüm ülkelerdeki koruma ajanslarını, sivil toplum kuruluşlarını, koruma savunucularını, inanç temelli grupları ve yerel toplulukları, Himâ'nın ahlâkî kurallarını somutlaştıran, biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetleri için özel öneme sahip alanları koruyan, ekolojik olarak temsil edici ve iyi bağlantılı ve daha geniş peyzaj ve deniz manzaralarına entegre olan, etkili ve adil bir şekilde yönetilen koruma alanları ve diğer etkili alan temelli koruma önlemleri oluşturmaya teşvik etmek. (Bkz. para. 5.20)
- Tüm dünyadaki İslâm toplumlarını, geçmişte örnek

koruma uygulamalarının oluşturulmasına öncülük etmiş olan vakıf sistemini yeniden canlandırmaya teşvik etmek. (Bkz. para. 5.24)

- İslâm ülkelerindeki tüm hükûmetleri ve hukukçuları, yeryüzündeki hayatı tahrip edici nükleer ve diğer kitle imhâ silahlarının kullanımını kesin bir dille kınamaya, hükûmetlerinin de bunlardan vazgeçmesi için çaba göstermeye ve bunların ortadan kaldırılması için diğer ülkelerle birlikte çalışmaya teşvik etmek. (Bkz. paragraf 5.26)
- İslâm ülkelerindeki ve tüm dünyadaki politika yapıcılarını, planlamacıları ve tasarımcıları, insanların tabîî dünya ile, yani Allah tarafından yaratılan kozmik al-Mîzân ile uyumlu bir şekilde planlama ve tasarım yapmaları gerektiği vizyonunu desteklemeye teşvik etmek. (Bkz. paragraf 5.28)

Ayrıca şunları da taahhüt ediyoruz:

- İslâmî bir perspektiften çevre değerlerini araştıran bir akademi kurmak,
- Al-Mîzân ilke ve tavsiyelerinin uygulanmasına öncülük edecek inanç temelli bir Sivil Toplum Kuruluşu oluşturmak,
- Şehirlerden, üniversitelerden, okullardan, kurumlardan, sivil toplumdaki vb. girişimler ve kampanyalarla bir **Mîzân Eylem On Yılı** hayata geçirmek,
- Genç inanç liderlerini çevre hareketlerine öncülük etmeye teşvik eden bir **Mîzân Gençlik Konseyi ve Zirvesi** oluşturmak,
- Örnek çevreci projelerle ilgili olarak **Mîzân Küresel Başarı Ödülü** oluşturmak,

- Girişimin tavsiyelerini ele alan yerel düzeydeki projeleri teşvik etmek için bir **Mîzân Güven Fonu** oluşturmak,
- Dünyanın dört bir yanındaki Müslümanları birbirine bağlamak; bilgi ve tecrübelerini paylaşmak için bir **Mîzân Ağı** oluşturmak,
- Çevre konusunda farkındalığı artırmaya ve Al-Mîzân etrafındaki eylemleri kutlamaya adanmış **Uluslararası Mîzân Günü** oluşturmak,
- Akademisyenleri, kurumları ve aktivistleri ilgili konuları tartışmak üzere bir araya getiren **Mîzân Küresel Konferanslarını** düzenlemek (iki yılda bir),
- **Al-Mîzân Camileri Girişimini** hayata geçirmek. Böylece katılımcı her camide İslâm ve çevre ile ilgili öğretilerin yürütüleceği anlamına gelecektir.

Bir Dua

Âlemlerin Rabbi'nden bize ve tüm insanlığa bir tür ve birey olarak Dünya'da sebebiyet verdiğimiz tahribatı düzeltmek, O'nun yarattıklarını bozmaktan vazgeçmek, doğru yola geri dönmek ve "*Rahmân'ın kulları yeryüzünde yumuşak huylu olarak yürüyenlerdir...*" (25:63) ilâhî buyruğunu aklımızda tutmak için bizlere rehberlik etmesini diliyoruz.

Âlemlerin Rabbi'nden bu güzel, ihtışamlı Dünya'ya ve üzerinde yaşayan herkese özen göstermemiz için bize yol göstermesini; hatırlamamıza, minnettarlık göstermemize ve bağlılığımızı en güzel hâle getirmemize yardımcı olmasını diliyoruz.¹

¹ Hz. Peygamber, günlük beş vakit namazdan sonra Rabbimizden istememizi tavsiye ettiği duaya bakalım: "*Allahum! Seni anmak, sana şükretmek ve sana güzelce kulluk etmekte bana yardım et!*" Ebû Dâvûd, Vitr 26; Nesâî, Sehv 60. Ayrıca bk. Tirmizî, Zühhd 30.

Teşekkürler

ÇEKİRDEK TAKIM

Dr. Iyad Abumoghli (Başkan). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) Faith for Earth Initiative Kurucusu ve Direktörü, Kenya.

Prof. Dr. İbrahim Özdemir. Üsküdar Üniversitesi Felsefe Profesörü, Çevre Ahlakı Forumu Direktörü.

Prof. Dr. Abdelmajid Tribak. ICESCO'da (İslâm Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) Baş Danışman, Fas.

Aishah Ali Abdallah. Wilderness lideri ve IUCN Eğitim ve İletişim Komisyonu üyesi, Suudi Arabistan.

Doç. Dr. Evren Tok. İnovasyon ve Toplumu Geliştirmeden Sorumlu Dekan Yardımcısı. College of Islamic Studies,

Hamad Bin Khalifa University, Katar.

Fatima Saleh Al-Khulaifi. Katar Kur'ân Botanik Bahçesi Müdürü.

Sidi Fazlun Khalid. İslâm Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı'nın (IFEES/EcoIslam) Kurucusu, İngiltere.

Kamran Shezad Kamran Shezad. İslâm Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı'nın (IFEES/EcoIslam) Eş Direktörü ve Bahu Trust'ın Sürdürülebilirlik Lideri, İngiltere.

Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn. IUCN Dünya Korunan Alanlar Komisyonu ve Dünya Çevre Hukuku Komisyonu Üyesi. Suudi Arabistan Krallığı Ulusal Yaban Hayatı Merkezinde Ekolojik Planlayıcı, Suudi Arabistan.

METNİ KALEME ALAN EKİP

Sidi Fazlun Khalid (Başkan ve Eş-yazar). İslâm Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı'nın (IFEES/EcoIslam) Kurucusu, İngiltere.

Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn (Eş-yazar). IUCN Dünya Korunan Alanlar Komisyonu ve Dünya Çevre Hukuku Komisyonu Üyesi. Suudi Arabistan Krallığı Ulusal Yaban Hayatı Merkezinde Ekolojik Planlayıcı, Suudi Arabistan.

Prof. Dr. Abdelmajid Tribak. ICESCO'da (İslâm Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) Baş Danışman, Fas.

Aishah Ali Abdallah. Wilderness lideri ve IUCN Eğitim ve İletişim Komisyonu üyesi, Suudi Arabistan.

Dr. Azizan Baharuddin. Malezya İslâm Düşüncesi Enstitüsü (IKIM) Genel Müdürü ve Universiti Kebangsaan Malaysia-Yayasan Sime Darby (UKM-YSD), İklim Değişikliği Başkanı, Malezya.

Doç. Dr. Evren Tok. İnovasyon ve Toplumu Geliştirmeden Sorumlu Dekan Yardımcısı. College of Islamic Studies, Hamad Bin Khalifa University, Katar.

Fatima Saleh Al-Khulaifi. Katar Kur'ân Botanik Bahçesi Müdürü.

Prof. Fachruddin Mangunjaya. Çevreci, yazar ve Universitas Nasional Yüksek Lisans Programında kıdemli öğretim görevlisi, İslâmî Araştırmalar Universitas Nasional Yönetim Kurulu Başkanı.

Prof. Dr. İbrahim Özdemir. Üsküdar Üniversitesi Felsefe Profesörü, Çevre Ahlakı Forumu Direktörü.

Şeyh Cafer Ladak. İslâm Hukuku Araştırmalar Öğretim Üyesi (Fıkıh).

Kamran Shezad. İslâm Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı'nın (IFEES/EcoIslam) Eş Direktörü ve Bahu Trust'ın Sürdürülebilirlik Lideri, İngiltere.

Prof. Odeh Al-Jayoussi. Bahreyn Arabian Gulf University'de İnovasyon ve Teknoloji Yönetimi profesörü ve bölüm başkanı.

İmam Saffet Catovic. Müslüman Toplum Organizatörü ve Çevre Lideri. Dünya Dinleri Parlamentosu Üyesi İklim Eylemi Görev Gücü ve Mütevelli Heyeti.

TÜRKÇE METNİN ÇEVİRİSİ VE DÜZENLENMESİ:

İbrahim Özdemir

Ali A. Açıkgenç

Abdullah Esin

Fatma Özten

METNİ OKUYAN, YORUM VE KATKI YAPANLAR

Doç.Dr. Md. Abu Sayem, Dünya Dinleri ve Kültür, University of Dhaka, Bangladeş.

Prof. Dr. Azizah Al-Hibri, Emekli, Hukuk Fakültesi, University of Richmond, ABD.

Azmaira Alibhai, Faith and Ecosystems Koordinatörü (Danışman), UNEP Faith for Earth Initiative, Kenya.

Prof. Dr. Wardah Alkatiri, Universitas Nahdlatul Ulama Surabaya / Amani Institute, Endonezya.

Dr. Hassane Bendahmane, Çevre politikaları ve sürdürülebilir kalkınmada çevre danışmanı.

Prof. Dr. Mohammad Khalil Elahee, The University of Mauritius.

Atallah FitzGibbon, Islamic Relief Worldwide, İngiltere.

Muhammed Nizaar Gardee, Danışman, Güney Afrika Alimler Birliği.

Karena Gore, J.D., Kurucu ve İcra Direktörü, Dünya Çevre Ahlakı Merkezi, Union Theological Seminary, ABD.

Mumtaz Hussain, Baş Editör, The Environ Monitor.

Prof. Dr. Mawil İzzi Dien, İslâmî Bilimler, University of London SOAS, İngiltere.

Prof. Dr. Samira Idlallene, Kadı İyad Üniversitesi, Çevre Hukuku Danışmanı, Marakeş. Fas.

Dr. David Solomon Jalajel, Prens Sultan Çevre, Su ve Çöl Araştırmaları Enstitüsü,

Kral Suud Üniversitesi, Suudi Arabistan.

Hajj Muhammad Amir Kpakpo Addo, Gana Müslüman

Konseyleri Federasyonu ve Gana Barış İçin Dinler Konferansı.

Dr. Ingrid Mattson, İslâmî Bilimler. London & Windsor Community İslâmî Araştırmalar Kürsüsü, İlahiyat Fakültesi, Huron At Western Üniversitesi, Kanada.

Farhana Mayer, Koordinatör, İslâmî Araştırmalar ve İnsan Bilimleri Yüksek Lisans Programı, İsmaili Araştırmaları Enstitüsü, Londra.

Patricia Musick, Çevre Sanatçısı ve Eğitimi.

Alesandra Safiyah Palange, University College London, Muslims Declare.

Mothiur Rahman kurucu üyesi, New Economy Law kurucusu, Muslims Declare üyesi.

Muhammad Tariqur Rahman, Islamic Circle of North America (ICNA)

Dr. Reza Shah-Kazemi, Uzman Araştırmacı. İsmaili Araştırmaları Enstitüsü, Londra.

Joyce d'Silva, Emekli Büyükelçi ve Çiftçilik Dünyasında Merhamet (Compassion in World Farming) Yönetim Kurulu eski Başkanı, İngiltere.

Dr. Sarra Tlili, Arap Dili ve Edebiyatı, University of Florida, ABD.

Risikatu Usman, Müslüman Kadınlar Derneği, Nijerya.

Rianne C ten Veen, Yeşil Yaratılış, Yeşil İnanç ve IFEEES (Green Creation, GreenFaith, and IFEEES). ABD.

Dr. Nafi Yalçın, Üsküdar Üniversitesi, Türkiye.

Dr. M. Anas Zarka, Danışman. The International Investor Co, Kuveyt.

Her ne kadar Mîzân'a bir Giriş yazmamayı tercih etmiş olsak da normalde ona ait olması gereken iki unsuru, yani klasik kaynaklara atıfta bulunmak için kullandığımız sistemin bir açıklamasını ve Kur'ân âyetlerinin çevirisine yaklaşımımızla ilgili bir notu ek olarak ekledik.

ARAPÇA KAYNAK MATERYALLERE REFERANS VERMEK İÇİN KULLANILAN SİSTEM

Bu sözleşmeyi hazırlarken karşılaştığımız zorluklardan biri; kullandığımız hadis, tefsir, fıkıh ve fıkıh usûlü kitapları gibi birincil Arapça kaynakların Mısır'dan Lübnan'a, Körfez Ülkelelerinden Irak'a, İran'dan Fas'a ve diğerlerine kadar birçok ülkede bulunan çok çeşitli yayınevleri tarafından basılmış olmasıdır. Bu kaynakların sayfa numaralandırması ve pek çok okuyucunun birden fazla ya da en fazla iki baskıya erişimi yoktur. Bu kaynakların birçoğu artık internette mevcut olsa da tamamı mevcut değildir. Bazı geleneksel akademisyenler bu kitapların yalnızca fiziksel kopyalarına güvenmeye devam ediyor. Bu nedenle, referanslarımızda belirli baskıların sayfa numaralarına atıfta bulunmak yerine, birincil kaynaklarımızın genellikle tüm baskılarda aynı olan bölüm başlıklarına atıfta bulunmayı tercih ettik. Bunun daha fazla yer kaplaması gibi bir dezavantajı var, ancak bunun İslam dünyasındaki akademisyen ve diğer okuyucuların referanslara daha kolay ulaşabilmesini sağlamanın faydasından daha ağır basmaktadır.

Bununla birlikte, bilgisayar ve internet erişimi olan okuyucuların bu kaynakları anında görebilmeleri için son notlarımızda bu kaynaklara güvenilir dijital referanslar ve Atıfta Bulunan Eserler ve Önerilen Okumalar altında PDF belgeleri gibi dijital versiyonlar eklemeye gayret ettik.

Yöntem Üzerine Kısa Bir Açıklama

KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TERCÜMESİNE YAKLAŞIMIMIZ

Bu belgede tek bir Kur'ân tercümesine bağlı kalmadık. Birçok iyi tercüme mevcut olmakla birlikte, her birinin kendine has zayıflıkları bulunmaktadır. Kendimizi tek bir tercümeyle sınırlamak bizi diğer tercümanların derin kavrayışlarından mahrum bırakacaktır.

Arapça metne mümkün olan en doğru şekilde yaklaşmaya çalışan her yazar gibi biz de her Kur'ân metnini kendi başına ele alıyor, en önemli çıkarımlarına ve elimizdeki konularla ilgili en uygun nüanslarına vurgu yaparak mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde aktarmaya çalışıyoruz. Bunu yaparken kütüphanelerimizde mevcut ve online olarak da erişimi mümkün

olan neredeyse tüm iyi bilinen ve yaygın kabul görmüş İngilizce tercümelelerden faydalandık.

Güvendiğimiz tercümele arasında en kapsamlı olanlar:

- **Muhammad Asad**, *The Message of the Qur'an* (1980).
- **Abdal Hakim Murad**, et al. *The Majestic Quran, an English Rendition of Its Meanings*, Starlatch Press, US; Revised edition (2002).
- **Muhammad Marmaduke Pickthall**, *The Meaning of the Glorious Koran* (1930).
- **Abdullah Yusuf Ali**, *The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary*, (1934).
- **J. Arberry**, *The Koran Interpreted: A Translation* (1955),
- **Syed Abdul Latif**, *Al-Quran - Rendered into English*, The Academy of Islamic Studies (1969/1993),
- **Muhammad Abdel-Haleem**, *The Qur'an*, Oxford World Classics, (2004).
- **Tarif Khalidi**. *The Qur'an: A New Translation*, Penguin Classics, (2008).
- **Mustafa Khattab**. *The Clear Quran*, Books of Signs Foundation, (2015)
- **Seyyed Hossein Nasr et al.** *The Study Qur'an. The Study Quran Translation*, (HarperOne: New York and San Francisco, 2015)

Islam Awakened web sitesini tercümele karşılaştırmak için çok çok faydalı olduğunu gördük.

<https://www.islamawakened.com/quran/>

Ayrıca, özellikle ilk dönem tefsirleri olmak üzere, geniş çapta saygı gören tefsirlerin birçoğundan da faydalandık. Taberi'nin ansiklopedik tefsiri ve Kurtubî'nin dengeli ve zarif tefsiri Ahkamu'l Kur'ân, Kur'ân hükümlerine yaptığı vurgu ile öne çıkmaktadır.

NOT: Türkçe âyet meâllerinde Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfının meâlleri esas alındı.

Yararlanılan Kaynaklar

KUR'ÂN'IN İNGİLİZCE TERCÜMELERİ:

Muhammad Asad, *The Message of the Qur'an* (1980).

Abdal Hakim Murad, et al. *The Majestic Quran, an English Rendition of Its Meanings*, Starlatch Press, US; Revised edition (2002).

Muhammad Marmaduke Pickthall, *The Meaning of the Glorious Koran* (1930).

Abdullah Yusuf Ali, *The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary*, (1934).

A. J. Arberry, *The Koran Interpreted: A Translation* (1955),

Syed Abdul Latif, *Al-Quran - Rendered into English*, The Academy of Islamic Studies (1969/1993),

Muhammad Abdel-Haleem, *The Qur'an*, Oxford World Classics, (2004).

Tarif Khalidi. *The Qur'an: A New Translation*, Penguin Classics, (2008).

Mustafa Khattab. *The Clear Quran*, Books of Signs Foundation, (2015)

Seyyed Hossein Nasr et al. *The Study Qur'an. The Study Quran Translation*, (HarperOne: New York and San Francisco, 2015)

A.R. Agwan, (Ed.), *Islam and the Environment*, (New Delhi, India: Institute of Objective Studies, 1997).

Abdal Hamid Fitzwilliam Hall, *An Introductory Survey of the Arabic Books of Filāha and Farming Almanacs*, (2010). <http://www.filaha.org/introduction.html>. (20.02.2022)._

Abdullah M. Al-Shanqiti, *Ahmad' al-Madinah al-Munawwarah: Hima ash-Shajar, Hima an-Naqi', Hima ar-Rabadhah* (Al-Madinah: Almahmoudia Press, 2013), 21-99.

Abū Dāwūd, <https://sunnah.com/abudawud>

Abū'l Hassan al-Māwardī (Translation by Assadullah Yate), *Al-Ahkam As Sultaniyyah: The Laws of Islamic Governance* (London: Ta-Ha, 1996).

Ahmad ibn Hanbal, <https://sunnah.com/ahmad>

Aishah Abdallah, "A Process to Establish Traditional Himas as Community Conserved Areas: Essential Skills Required," in M. K. Suleiman, et al. (Eds), *Human Integrated Management Approach*.

Al- 'Izz ad-Dīn ibn 'Abd as-Salām, *Qawā'id al-Abkām fi Masālih al-Anām*.

Ali Gomaa, *Al-Bi'ah wa'l-Hifāz 'alayhā min Manzūr Islāmī* (Cairo: Al-Wābil As-Sayyib, 2009).

Alphonse de. Lamartine, *Travels in the East, Including A Journey in The Holy Land*, vol. 2. Edinburgh: William and Robert Chambers, 1850, 160.

An-Nasā'ī, <https://sunnah.com/nasai>

At-Tirmidhī, <https://sunnah.com/tirmidhi>

Bill Mollison, *Permaculture: A Designer's Manual*, Tyalgum, Australia: Tagari Publications.

Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living (Gland, Switzerland: IUCN, UNEP, and WWF, 1991).

Christopher D. Stone, *Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects* (New York: Avon Books, 1975).

Clive Ponting, *A New Green History of the World: The Environment and Collapse of Great Civilizations* (London: Vintage Books, 2007).

David Orr, *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect* (Washington, DC: Island Press, 2004)

Edward William Lane, *An Account of the Manners and of the Customs of the Modern Egyptians*, edited by Jason Thompson. Cairo: American University in Cairo Press, 2003.

Erwin I. J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam* (Cambridge: Cambridge University Press, 1958), 51–61.

Fazlun Khalid, *Signs on the Earth: Islam, Modernity and the Climate Crisis* (Leicester, UK: Kube, 2019).

Graham Child and John Grainger, *A System Plan for Protected Areas for Wildlife Conservation and Sustainable Rural Development in Saudi Arabia* (Gland, Switzerland: National

Commission for Wildlife Conservation and Development and IUCN, 1990)

Hala Kilani, *Al-Hima: A Way of Being* (London: University College of London, Master's thesis, 2009).

Hala Kilani, Assad Serhal, and Othman Llewellyn, *Al-Hima: A Way of Life* (Amman, Jordan: IUCN West Asia Regional Office and Beirut, Lebanon: SPNL, 2007).

Ian L. McHarg, *Design with Nature* (New York: John Wiley & Sons, 1967).

Ibn Kathīr, *Al-Bidāyah wa 'n-Nihāyah: khilāfat 'Uthmān*, ed. 'Abd al-Hamīd Hindāwī (Sidon; Beirut: Al-Maktabat al-'Asrīyah, 2001).

Ibn Mājah, Sunan, <https://sunnah.com/ibnmajah>

Ibn Taymiyah, Ahmad. Kutub wa Rasa'il wa Fatwa, ed. Abdul-Rahman al-Najdi, 2nd ed. (Riyadh: Maktabah ibn Taymiyah, no date).

Ibrahim Ozdemir, "Towards an Understanding of Environmental Ethics from a Qur'anic Perspective," in Foltz, Denny and Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology*, 2003).

Ibrahim Ozdemir. "Muhammad", in *Encyclopedia of Religion and Nature*, ed. Bron Taylor and Jeffrey Kaplan (New York: Continuum, 2003), pp. 1124-1125.

Imam Bukhārī Sahīh al-Bukhārī, <https://sunnah.com/bukhari/43/5>

Imam Mālik, Muwatta, <https://sunnah.com/malik>

J. C. Wilkinson, "Islamic Water Law with special Reference to Oasis Settlement," *Journal of Arid Environments* (London) 1 (1978): 95.

Ja'far Husayn, *Seerah Ameer al-Mo'mineen* (Ansariyan Publica-

- tions, 2006).
- Jack Turner, *The Abstract Wild* (Tucson, AZ: U. of Arizona Press, 1996).
- Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah as Philosophy of Islamic Law: A Systems Approach* (Washington, DC: International Institute of Islamic Thought, 2008)
- Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah: A Beginner's Guide* (Washington, DC: International Institute of Islamic Thought, 2008).
- Joel Kurtzman, *The Death of Money: How the Electronic Economy Has Destabilized the World's Markets and Created Financial Chaos* (Toronto: Little Brown & Co., 1993)
- John Grainger and Othman Llewellyn, "Sustainable Use: Lessons from a Cultural Tradition in Saudi Arabia," *Parks: The International Journal for Protected Area Managers* (Gland, Switzerland) 4, no. 3 (1994).
- Kirkpatrick Sale, *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*, Athens, GA: U. of Georgia Press, 2000.
- Lutfullah Gari, "A History of the Hima Conservation System," *Environment and History* 12(3) (2006), 213-228. [DOI:10.3197/096734006776680236].
- Majallat al-Ahkām al-'Adliyah (the Ottoman Corpus of Judicial Rules, compiled on the basis of major Hanafi legal works and enacted in 1293 H. / 1876 G.) [http://legal.pipa.ps/files/server/ENG%20Ottoman%20Majalle%20\(Civil%20Law\).pdf](http://legal.pipa.ps/files/server/ENG%20Ottoman%20Majalle%20(Civil%20Law).pdf) (20.02.2022).
- M. K. Suleiman, et al, Towards an Implementation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans, <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementation->

[strategy-for-the-hu...](#) [Retrieved: 12.08.2022]

Walī ad-Dīn Muhammad ibn ‘Abd-Allāh Al-Khatīb at-Tabrīzī, *Mishkāt al-Masābih*. Date and publisher is missing

Mawil Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam* (Cambridge: The Lutterworth Press, 2000).

Mehmet Asutay, “Islamic Moral Economy as the Foundation of Islamic Finance.” . 2013, pp. 55–68.

Mohammed A. Eben Saleh, “Land Management Systems in the Highlands of the Southwestern Saudi Arabia: Indigenous vs. State Experiences” (Riyadh, Saudi Arabia: King Saud University, 1997).

Mohammed Rustom, *The Triumph of Mercy: Philosophy and Scripture in Mullā Ṣadrā*, SUNY Press, 2015.

Muhammad Asad, *The Road to Mecca*, (Gibraltar: Dar al-Andalus, 1980).

Muslim, <https://sunnah.com/muslim>

Nomanul Haq, “Islam and Ecology: Toward Retrieval and Reconstruction” in Foltz, Denny and Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology*, 2003).

Nuri Friedlander. “Sharpen Your Blade and Put Your Animal at Ease”: Islamic Ethics and Rituals of Killing Non-Human Animals. Doctoral dissertation, Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences, 2020. <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37365851> (20.02.2022).

OECD Environmental Outlook to 2050: *The Consequences of Inaction - Key Facts and Figures*. <https://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/oecdenvironmentaloutlookto2050theconsequencesofinaction-keyfactsandfigures.htm>. 12.08.2021.

- Othman Llewellyn, “Shari’ah-Values Pertaining to Landscape Planning and Design,” in *Islamic Architecture and Urbanism* (Dammam, Saudi Arabia: King Faisal University, 1983)
- Othman Llewellyn, “The Basis for a Discipline of Islamic Environmental Law.” *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, edited by Richard C. Foltz et al. (Cambridge, Mass.: Center for the Study of World Religions, Harvard Divinity School, 2003).
- Othman A. Llewellyn, “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning.” *Journal of Research in Islamic Economics* (Jeddah) 1, no. 2 (1984).
- Ibrahim Ozdemir, *Care for Creation: An Islamic Perspective* Viveraltrimenti, UK, (December 2022).
- Ibrahim Ozdemir, *The Ethical Dimension of Human Attitude Towards Nature*, 2nd edition, Insan Publications: Istanbul, 2008.
- Ibrahim Ozdemir, “The Concept of Al-Mizan (Balance) as a Framework for a New Ethics of Environment and Sustainability. An Islamic Perspective,” in “Creation - Transformation – Theology,” LIT Verlag Münster, Germany (Sept. 2022).
- Ibrahim Ozdemir, “Towards an Understanding of Environmental Ethic from A Qur’anic Perspective,” *Islam and Ecology*, ed. Richard Foltz (Harvard University Press, 2003), pp. 1-37.
- Ibrahim Ozdemir, “A New Ethics of Compassion to Animals: Said Nursi on the Rights of Flies,” *Journal of Islamic Ethics*, Brill. (2022). DOI: <https://doi.org/10.1163/24685542-12340083>
- Ibrahim Ozdemir, “A bestowed trust: The perception of nature and animals in Islam,” *The Ecological Citizen* Vol 3 No 1

2019. www.ecologicalcitizen.net

Ibrahim Ozdemir, “Muhammad Iqbal and Environmental Ethics,” *Acta Via Serica*, Vol. 2, No. 2, December 2017, pp. 87-110. <https://doi.org/10.22679/AVS.2017.2.2.89>

Patrick Bensen, “The Meaning of Ihsan: Excellence in All Things” <https://beyondhalal.org/meaning-of-ihsan/>

Reza Shah-Kazemi, “Seeing God Everywhere Qur’anic Perspectives on the Sanctity of Virgin Nature”, (Cambridge Central Mosque, 2019).

Ri’āyat al-Bi’ah fi Shari’ati ’l-Islām (Cairo: Dār ash-Shurūq, 2006).

Richard C Foltz, Frederick M Denny and Azizan Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology: A Bestowed Trust* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003).

Richard Leakey and Roger Lewin, *The Sixth Extinction: Biodiversity and its Survival* (London: Widenfeld and Nicolson, 1996).

Safei El-Deen Hamed, Paradise on Earth: Historical Gardens of the Arid Middle East, *Arid Lands Newsletter* No. 36 Fall/Winter 1994. <https://cals.arizona.edu/OALS/ALN/aln36/Hamed.html> Retrieved 12.08.2021

Safei-Eldin A. Hamed, “Capacity Building for Sustainable Development: The Dilemma of Islamisation of Environmental Institutions,” in Foltz, Denny and Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology*, 2003).

Said Nursi, *The Supreme Sign* (trans. Hamid Algar), Berkeley, California, 1979.

Samarrai, “Environmental Protection and Islam,” *Journal of the Faculty of Arts and Humanities*, King Abdulaziz University (Jeddah) 5 (1985).

Sarra Tlili, *Animals in the Qur'an*. (Cambridge Studies in Islamic Civilization). Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Seyyed Hossein Nasr, "Islam, the Contemporary Islamic World, and the Environmental Crisis." In *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, edited by Richard C. Foltz, Frederick M. Denny and Azizan Baharuddin, 85-105. Cambridge, Mass.: Harvard University Center for the Study of World Religions [Harvard Divinity School] with Harvard University Press, 2003.

Seyyed Hossein Nasr. *Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man*. London: Unwin, 1990.

Seyyed Hossein Nasr., *The Need for a Sacred Science*. Albany: State University of New York Press, 1993.

Sayed Ali Reza. Imam Ali Bin Abi-Taalib's Sermons, Letters & Sayings as Compiled by Sayyid Shareef Ar-Razi in Nahjol-Balaagha, Peak of Eloquence (PDF). Translated by World Organization for Islamic Services. 1987.

Subhi Mahmassani, *Falsafat al-Tashrī' fī al-Islām: The Philosophy of Jurisprudence in Islam*, tr. Farhat J. Ziadeh (Leiden: E. J. Brill, 1961).

Taqī ad-Dīn Ahmad ibn 'Abd al-Halīm ibn Taymīyah, *As-Siyāsah ash-Shar'īyah: al-bāb ath-thānī: al-amwāl, al-fasl al-khāmis: az-zulm al-wāqī' min al-wilāt wa 'r-ra'īyah*. Date and publisher is missing

the *Global Biodiversity Strategy* (n. p., WRI, IUCN, UNEP, 1992), 97-100.

Umar Faruq Abd-Allah, "Mercy: The Stamp of Creation" (Nawawi Foundation, 2004).

UNESCO, Tbilisi Declaration, 1978.

Valentino Cattelan, Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. Cheltenham: Edward Elgar.

World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice. *BioScience*, Volume 67, Issue 12, 1 December 2017, Pages 1026–1028. American Institute of Biological Sciences, 13.11.17. HTML <https://academic.oup.com/bioscience/article/67/12/1026/4605229>. Accessed January 2018.

WEB SİTELERİ:

<https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> Retrieved 12.08.2021

<https://inequality.org/facts/global-inequality/> Retrieved 12.08.2021

<https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people> Retrieved 12.08.2021

<http://www.bbc.co.uk/education/guides/z3bbb9q/revision/6>. 12.08.2021

<https://public.wmo.int/en/media/press-release/greenhouse-gas-concentrations-surge-new-record>. 12.08.2021

<https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> 12.08.2021

https://library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=21778#.X7YSIS-l3s2 Retrieved 12.08.2021

<https://unfccc.int/news/climate-change-is-an-increasing-threat-to-africa> Retrieved 12.08.2021

<https://www.wri.org/blog/2020/02/greenhouse-gas-emissions-by-country-sector> Retrieved 12.08.2021

<https://www.theguardian.com/news/2018/mar/12/what-is-biodiversity-and-why-does-it-matter-to-us> Retrieved 12.08.2021

<https://www.cbd.int/gbo/gbo5/publication/gbo-5-en.pdf>. 12.08.2021

https://www.jstor.org/stable/26392968?seq=1#metadata_info_tab_contents. 12.08.2021

<https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sgspeech-the-state-of-planet.pdf> Retrieved 12.08.2021

İSLÂM AHLÂKI VE İSLÂM ÇEVRE AHLÂKI

Khaled Abou El Fadl, *The Search for Beauty in Islam: A Conference of the Books*. (2006). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Khaled Abou El Fadl, *Reasoning with God: Reclaiming Shari'ah in the Modern Age*. (2014). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

A. A., Bagader, A. T. E., El-Sabbagh, M.A., Al-Glayand, & M. Y. I. Samarrai, in collaboration with Othman A. Llewellyn, *Environmental Protection in Islam*, 2nd rev. ed., IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 20 Rev (1994). (Gland, Switzerland: IUCN). (In Arabic, English, and French).

Syed Nomanul Haq, (with T. Peters and M. Iqbal) *God, Life, and the Cosmos: Theistic Perspectives*, (2002). Aldershot: Ashgate, 2002.

Mawil Y. Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam*. (2000). Cambridge, UK: Lutterworth.

Odeh Rashed Al-Jayyousi, *Islam and Sustainable Develop-*

ment: New Worldviews. (2016). London & New York: Routledge.

Fazlun M. Khalid, “Islam and the Environment”. In T. Munn (Ed.-in-Chief), *Encyclopedia of Global Environmental Change*, (Vol. 5: Social and economic dimensions of global environmental change), (2002). Chichester, UK: John Wiley & Sons.

Fazlun M. Khalid, *Signs on the Earth: Islam, Modernity, and the Climate Crisis.* (2019). Markfield, UK: Kube Publishing.

Azizah Al-Hibri, *The Islamic Worldview: Islamic Jurisprudence – An American Muslim Perspective.* (2015). American Bar Association.

Sarra Tlili, *Animals in the Qur’an.* (Cambridge Studies in Islamic Civilization). (2012) Cambridge: Cambridge University Press.

Musa Furber, *Rights and Duties Pertaining to Kept Animals.* (2016). Tabah Foundation. English and Arabic.

Nawal H. Ammar, Islam and Deep Ecology. In *Deep Ecology and World Religions: New Essays on Sacred Ground*, Eds. D. L. Barnhill and R. S. Gottlieb. (2001). Albany, NY: State University of New York Press. 193-211.

Nadeem Haque, *Animals in Islam: Masri’s Book and Scholarly Reflections on His Work.* 2022. Lantern Publishing & Media (2022).

Seyyed Hossein Nasr, *The Need for a Sacred Science.* (1993). Albany, NY: State University of New York Press.

Ali Ahmad and Carl Bruch, “Maintaining Mizan : protecting biodiversity in Muslim communities” Environmental Law Institute, [Washington, D.C.], 2000.

Mustafa Abu-Sway, "Towards an Islamic Jurisprudence of the Environment" in *Islam: the Environment and Health* (Islamic Medical Association of South Africa: Qualbert, 1999).

Safei-Eldin A. Hamed, Capacity Building for Sustainable Development: The Dilemma of Islamization of Environmental Institutions. In R. Foltz, et al. (Eds.). *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*. (2003). Cambridge, MA: Harvard Divinity School Center for the Study of World Religions.

Safei El-Deen Hamed, Paradise on Earth: Historical Gardens of the Arid Middle East, *Arid Lands Newsletter* No. 36 Fall/Winter 1994.

Ibrahim Ozdemir, *The Ethical Dimension of Human Attitude towards Nature: A Muslim Perspective*. (2008). Istanbul, Turkey: Insan Publications.

GENEL ÇEVRE AHLÂKI, FELSEFESİ VE HAYVANCILIK

J. Baird Callicott, *Thinking like a Planet: The Land Ethic and the Earth Ethic* (2013). Oxford, UK: Oxford University Press.

Erazim V. Kohak, *The Green Halo: A Bird's-eye View of Ecological Ethics*. (2000). Chicago, IL: Open Court / Carus.

Aldo Leopold, *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*. (1949/1989). New York, NY: Oxford University Press.

Ian L. McHarg, *Design With Nature: 25th anniversary ed.* (1992). New York: J. Wiley & Sons.

Bill Mollison, *Permaculture: A Designer's Manual*. (1988). Tyalgum, Australia: Tagari.

- David W. Orr, *Earth in Mind: On Education, Environment and the Human Prospect*. (2004). Washington, D.C.: Island Press.
- Tom Regan, *The Case for Animal Rights*. (1983). Berkeley, CA: University of California Press.
- Bernard E. Rollin, *Animal Rights and Human Morality* (3rd ed.). (2006). Amherst, NY: Prometheus Books.
- Holmes Rolston, III, *Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World*. (1988). Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Holmes Rolston, III, *Genes, Genesis, and God*. (1999) Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Holmes Rolston, III, *Conserving Natural Value*. (1994). New York, NY: Columbia University Press.
- Kirkpatrick Sale, *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*, (2000). Athens, GA: U. of Georgia Press.
- Albert Schweitzer, *Albert Schweitzer: An Anthology*. Ed. C. Joy. (1947). New York, NY: Harper.
- Peter Singer, *Animal Liberation* (4th ed.). (2009). New York, NY: Harper Collins.
- Paul W. Taylor, *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*. (1986). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jack Turner, *The Abstract Wild*. (1996). Tucson, AZ: University of Arizona Press.

ÇEVRE VE İSLÂM'LA İLGİLİ ÖNERİLEN ARAPÇA OKUMALAR

Ri'āyat al-Bī'ah fi Sharī'ati 'l-Islām (Türkçesi: İslam'da Çevre Bilinci, Nida Yayıncılık, 2018); Şeriatında Çevreye Bakım) (2006). Kahire, Mısır: Dâr ash-Shurûq. İslam kelimâ, ahlakı, tasavvufu, fikhî, fıkıh usûlü ve makâsıd-ı şer'iyenin çevre ile ilgili olanlarına kapsamlı bir genel bakış.

Al-Bī'ah wa'l-Hifāz 'alayhā min Manzūr Islāmī (Ali Gomaa, İslami Perspektiften Çevre ve Korunması) (2009). Kahire, Mısır: Al-Wābil As-Sayyib. Çevre ile ilgili İslam teolojisi ve fıkıhının temelini oluşturan metafizik ve felsefi kavramlara odaklanan bir inceleme.

Revolution and American Indians: "Marxism is as Alien to My Culture as Capitalism" by Russel Means: Küresel çevre krizine yol açan Avrupa-merkezci uygarlığın bir eleştirisi.

The Land Ethic, from *A Sand County Almanac and Sketches Here and There* by Aldo Leopold: Ekolojik etiği ifade eden klasik bir eser. (Türkçesi: Bir Kum Yöresi Almanacağı Ve Oradan Buradan Eskizler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları)

Challenges in Environmental Ethics by Holmes Rolston III. From Zimmerman, M. E., Callicott, J. B., Warren, K. J., Klaver, I., and Clark, J., (Eds.).

Environmental Philosophy: From Animal Rights to Radical Ecology (4th ed.). (2005). Upper Saddle River, NJ: Pearson.: Çağdaş çevre ahlakının en önde gelen isimlerinden birinin doğada değer teorisi, yaklaşımları İbrahimi geleneklerle de örtüşüyor.

The Abstract Wild: A Rant and Wildness and the Defense of Nature from *The Abstract Wild* by Jack Turner. (1996). Tucson, AZ: University of Arizona Press.: Koruma ajans-

larının vahşi alanları artık vahşi olmadıkları noktaya kadar yönetme biçimine karşı etkili bir meydan okuma.

Anahtar Terimler Sözlüğü

ALLAH

Kâinatı yaratan ve idare eden en yüce varlık.

Allah kelimesinin etimolojisi üzerinde İslâm bilginleri, Arap dili uzmanları ve müsteşrikler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bununla birlikte onun çeşitli köklerden türemiş olabileceğini söyleyenler de vardır. Bu ikinci grubun görüşleri şöyle özetlenebilir:

a) İlâh kelimesinden türemiş olup başına harf-i ta'rif getirilmiş, bir taraftan **el-ilâh** şeklinde dildeki yerini almışken diğer taraftan kullanım sırasında dile kolaylık sağlamak maksadıyla asıl kelimenin hemzesi kaldırılmış, lâmlar birleştirilmiş ve azamet ifade eden kalın bir ses verilerek **Allah** tarzında okunmuştur. İlâh kelimesi ise “kulluk etmek” manasındaki **elehe-**

ye'lehu veya “hayret ve şaşkınlık içinde kalmak, gönülden bağlanıp sığınmak” anlamındaki **elihe-ye'lehu** ve **velihe-yevlehu** kökünden ism-i mef'ûl mânasında bir masdar olup “tapınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan” manalarını ifade eder. Ancak ilâh, hak mâbud için olduğu gibi bâtil tanrılar için de kullanılmıştır.

b) “Gizlenmek, duyu idrakinin fevkinde olmak” anlamındaki **lâhe-yelihu** kökünden **leyh** → **lâh** kelimesinden türemiş olup “duyu idrakinin ötesinde bulunan” demektir. Lâh kelimesinin başına harf-i ta'rif getirilerek lâmlar birleştirilmiş ve Allah kelimesi elde edilmiştir. Allah kelimesi İslâmî naslarda bu tarifi özetlediği bir kavram hâline gelmiş, gerçek mâbudun ve tek yaratıcının özel ismi olmuştur. Bu sebeple O'ndan başka herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiş (bk. Meryem 19/65), gerek Arap dilinde gerekse bu lafzı kullanan diğer Müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir çoğul şekli de oluşmamıştır. (*TDV İslâm Ansiklopedisi*) “Allah” ismi Allah'ın en güzel isimlerinin en önde gelenidir. Çünkü her biri belirli bir ilâhî sığıfata odaklanan diğer isimlerin aksine, “Allah” ismi her şeyi kapsar ve yücedir.

ÂYET/ÂYÂT

(Bkz. parag:2.8, dn: 39, 40)

“Âyet” kelimesi, çoğulu âyât “işaret, bir mûcize, hârikulâde, saheser veya bir eser” anlamına gelir. “Bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alâmet” tir. Buna bağlı olarak “açık alâmet, delil, ibret, işaret” gibi anlamlarda da gelir.

İslâmî öğretilerde, yaratılan her bir varlık fizik ötesine işaret eden hârikulâde bir işarettir. Kendisini Yaratana, O'nun bilgeliğine ve merhametine işaret eder. Her bir şey keşfedilmeyi

bekleyen anlamlar ve öğrenilecek derslerle dolu birer işaretlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'deki surelerin belli bölümlerinden her biri, benzerlerini meydana getirme imkânı bulunmaması açısından, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna belge teşkil ettiği veya bir ifadeyi diğerinden ayırdığı yahut da harfler topluluğundan oluştuğu için âyet diye adlandırılmıştır. Kur'ân'da tekil ve çoğul şeklinde 382 defa geçer.

Müslüman âlimler, Allah'ın elçileri olan peygamberler aracılığıyla insanlığa bildirilen yazılı metinlerin vahiyleri ile Allah'ın tabiattaki vahiyleri arasındaki paralellikleri vurgulamışlardır. Bunların her biri işaretlerden, âyetlerden oluşan vahiylerdir ve aynı kaynaktan gelir. İlâhî vahiy, tabiattaki işaretleri ve ilâhî olanın anlamlarını açıklığa kavuştururken yazılı metinlerdeki âyetler de yaratılıştaki işaretleri anlamamız için bize rehberlik eder.

ÇİFTÇİLİK (FİLÂHAH)

(Bkz. parag: 4.17, 5.29; dn: 135, 136)

İslâm medeniyetinin çiftçilik mirası genel olarak “ekim” ve buna bağlı olarak “tarım, çiftçilik, hayvancılık” anlamına gelen Arapça *filâhab* kelimesiyle bilinir. *Fellâh*, “yetiştirici, toprağı işleyen, köylü, çiftçi”, “yarmak, ikiye ayırmak” ve özellikle “toprağı sürmek, sürmek, işlemek” anlamına gelen *f-l-h* kökünün fiil formundan türetilmiştir. Ancak aynı zamanda “gelişmek, başarılı olmak, talihli veya mutlu olmak” anlamına da gelir. (Bkz: Fitzwilliam Hall, Filâha.) Dolayısıyla Arap dilinde hayvancılık, refah (bu dünyada ve öbür dünyada) ve ibadet birbiriyle yakından ilişkilidir. İslâmî bahçe geleneği, suyun kıt ve değerli olduğu kurak ve yarı kurak topraklardaki vahalarda, meyve bahçelerinde ve tarım teraslarında filahanın mirasına dayanmaktadır.

EMÂNET/EL-EMÂNAH

(Bkz. parag: 2.18, 2.19, 2.22)

Arapça *a-m-n* kökünden türeyen ve “sadık, güvenilir, emin olmanın yanı sıra emniyet ve güvenlik” anlamına gelen emanet kelimesi, güvenilirlik ve emanetçilik anlamına gelir.

Emanet, Kur’ân öğretisine göre Allah’ın göklere, yere ve dağlara teklif ettiği ancak onların korkup yüklenmek istemedikleri, insanların ise akılsızca yüklendikleri emanettir. (33:72)

Emanet genellikle kişinin inançları, niyetleri ve eylemleri ve bunların sonuçları için Allah’a karşı ahlâkî hesap verme sorumluluğunun (taklîf) üstlenilmesi olarak anlaşılır. Bu da sorumluluğun ödül ve ceza ile sonuçlanması anlamına gelir. *Hilâfet fi’l-ard*, yeryüzünde sorumluluk ve hesap verebilirlik kavramıyla yakından ilişkilidir (aşağıya bakınız) ve bu kavram gibi emanet de yeryüzünde bozgunculuk, yıkım ve harabiyet meydana getirmenin (ifsâd fi’l-ard) karşısında durur.

EMİR Bİ’L-MA’RÛF/İYİLİĞİ EMRETMEK

(Bkz. parag: 4.17, 5.30-5.33; dn: 248)

Otorite anlamına gelen Arapça *a-m-r* kökünden türetilen emr kelimesi “emretmek, talimat vermek ve etkilemek” anlamına gelir ve güç, otorite ve etki ile ilgilidir. **Ma’rûf** kelimesi, tecrübe ile bilmek, tanımak, onaylamak ve doğru ve iyi olarak kabul etmek anlamına gelen Arapça *a-r-f* kökünden türetilmiştir. İyi, doğru ve şerefli olduğu bilinen şey anlamına gelir. Dolayısıyla el-emr bi’l-ma’rûf, iyi ve doğru olduğu bilinen şeyi emretmek ve tesis etmek anlamına gelir. İslâmî öğretinin ayırt edici bir yönü hem erkek hem de kadın tüm bireylerin, güçlerinin yettiği ölçüde iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma

sorumluluğuyla yükümlü kılınmış olmalarıdır. (3:104; ayrıca bkz. 3:110, 114; 9:71 ve 22:41) İyiliği tesis etme ve kötülükten alıkoyma yükümlülüğü, İslâm hukuku ve ahlâkında *hisbe* olarak da bilinir (aşağıya bakınız).

FIKIH

(Bkz. parag: 5.3, 5.5; dn: 169, 232)

Anlama ve kavrama anlamına gelen Arapça *f-q-h* kökünden türetilen fıkıh, hukuk ve ahlâk bilimi, insanın şeriatı anlama çabası için kullanılan bir terimdir (aşağıya bakınız). Ayrıca *fikhul-bi'ah* - çevre hukuku ve ahlâkı ve *fikhul-umrân* - kalkınma hukuku ve ahlâkı gibi hukuk ve ahlâk dalları için de kullanılır.

“Fıkhın kökleri, fıkhın usûlü” anlamına gelen usûl-i fıkıh terimi, metinlerin incelenmesinden hüküm çıkarmanın kaynaklarını ve yöntemlerini ve çeşitli hukukî akıl yürütme yöntemlerini kapsayan icthâd, hukuk teorisi ve hukuk metodolojisi anlamına gelir.

FITRAT

(Bkz. parag: 2.14, 5.28; dn: 185)

Arapça *f-t-r* kökünden türeyen ve “yarmak, çatlakmak, bölmek, parçalamak, ortaya çıkarmak ve var etmek” anlamlarına gelen fitrat kelimesi, bir şeyin veya bir kişinin aslî kalıbı veya doğal eğilimi anlamına gelir. Kur’ân bize insanoğlunun tabii yaratılışın aslî kalıbı (fitrat) içinde yaratıldığını ve fitrî eğilimimizin (fitrat) bu kalıp tarafından belirlendiğini söyler. İnsanlara kendi fitratlarını veya doğal yaratılışın fitratını değiştirmemeleri veya bozmamaları emredilmiştir. Kur’ân, “Allah’ın yaratışının değiştirilmeyeceğini” (30:30) öğretmekte ve Allah’ın yaratışını değiştirmenin (bozmak veya saptırmak

anlamında) şeytanî -kötülüğün özü- olduğunu bize bildirir. Kur'ân'da şeytan, "Allah'ın yaratışını değiştirsinler diye onlara emredeceğim" (4:119) diye ilan eder.

HAKK / HUKÛK

(Bkz. parag: 2.5, 2.18, 2.20, 5.6, 5.7; dn: 32, 64, 156, 187)

Arapça *hakk* kelimesi, aynı anda hem hakikat hem gerçeklik hem hak hem hukuk anlamına gelen *h-k-k* kökünden türetilmiş olup, hakikat, gerçeklik ve hakkı ifade eder. Bu kelimeden, haklar (hukûk) olarak ifade edilen, yaratılmış her bir varlığa karşı borçlu olduğumuz haklar anlamı çıkar. İslâmî öğretiye göre her varlık, hakikat (hak) sayesinde vardır ve tabiatı gereği hak sahibidir. Bundan dolayı insanlar, her varlığa saygı göstermeli ve hakkını teslim etmelidir; her varlığın da buna göre hakkı vardır. Çeşitli yaratıkların Allah tarafından kendilerine verilen haklarını ellerinden alamayız. Bakınız S. H. Nasr, *Islam, the Contemporary World, and the Environmental Crisis*, s. 97. İslâmî öğretilerde Allah, her şeyi hak ve hakikat üzere (bi'l-hakk) yaratmış olup, yaratılan tüm varlıkların hakları vardır (44:38-39). Hayvanların hakları (hukûku'l-bahâim ve'l-hayevân), Allah'ın kullarının, örneğin insanların ve hayvanların hakları olan (hukûku'l-ibâd) kategorilerinden biri olarak yer alır. Bu haklar, çok sayıda hadiste ayrıntılı olarak açıklanmış ve Müslüman hukukçular tarafından verilen hükümlerde özetlenmiştir.

HALÎFE/ YERYÜZÜNDE HALÎFE OLMAK

(Bkz. parag: 2.17-2.23, 3.9, 4.25, 5.15, 5.25, 5.29, 5.33; dn: 83, 155, 172)

Yeryüzünde hilâfet (hilâfet fi'l-ard) kavramı, Kur'ân öğreti-

sinde insanoğlunun hem yeryüzündeki rolünün hem de özellikle sorumluluk ve hesap verebilirliğinin anlaşılmasında merkezî bir öneme sahiptir:

Rabbin meleklerle “Ben yeryüzünde bir halîfe var edeceğim” demişti; melekler ise “Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz, Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz” dediler; Allah “Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim” dedi. (2:30)

O hâlde **halîfe** nedir?

Bu kelimenin birbirinden farklı yorumları oldukça çekişmeli ve şiddetli bir şekilde tartışılmaktadır. Bu nedenle bu sözleşmeyi hazırlarken *halîfe fi'l-ard*’ın anlamını Kur’ân âyetleri ve Nebevî hadislerdeki kullanımının sınırları içinde anlamaya ve bu sınırların dışına çıkmamaya çalıştık.

Halîfe kelimesi, *h-l-f* kökünden türemiş olup “sonra gelen, takip eden, başarılı olan, sonra kalan veya vefat eden veya mevcut olmayan bir başkasının yerine geçen” anlamına gelir; aynı zamanda, Hz. Peygamber’in “Ey Allah’ım, Sen ailem üzerinde halîfesin” duasında olduğu gibi başkası adına hareket etmek anlamına da gelebilir. Bu kökün ikinci bir anlamı; yetiştirmek, büyütme, geliştirmek ve gelişmesine neden olmaktır. Bir başka anlamı ise bir kurala, emre veya söze karşı gelmek, ihlâl etmek veya çiğnemektir. (Meleklerin önsezisi ışığında önemli bir çağrışım)

Hilâfet, âlemlerin Rahmân ve Rahîm olan Rabbi tarafından bireysel olarak insanlara ve toplu olarak insanlığa verilen ahlâkî bir görevdir. Bu, özellikle Kur’ân’ın 6:133, 7:129, 11:57 ve 24:55 âyetlerinde geçen *istihlâf* kelimesinin ilgili formunda açıkça görülmektedir. Yeryüzünde gerçekleşir, yeryüzüyle bir ilişkiyi imâ eder ve bir bireyden diğerine, bir nesilden diğerine ve bir halktan diğerine miras kalır.

Her şeyin Rabbinin yaptıklarımızı sınıdığı bir sınav ve denemedir (ibtılâ). Doğru ve yanlışın bilgisiyle ve harekete geçme ve yaratılmış varlıkları ve dünyanın kendisini iyi veya kötü yönde etkileme gücüyle bağlantılıdır zira yetenek, sorumluluk gerektirir ve halifenin gücünün derecesine göre kapsamı değişir. Yine de en yüksek yetki dereceleri bile insan eylemleriyle ilgili olarak dünyaya hükmetmeyi veya onu yönetmeyi değil; adil bir şekilde hüküm vermeyi gerektirir.

Âlemlerin Rahmân ve Rahîm Rabbi ve Sürdürücüsü, hüküm gününün Efendisidir ve halîfeyi iman etme ve iyi işler yoluyla yeryüzündeki tüm yaratılmışlara, insanlara, canlı varlıklara, cansız varlıklara ve hatta yeryüzünün kendisine karşı adanmış hizmetten sorumlu tutar. Allah, yeryüzünü iyi ve sağlıklı kılmıştır ve bunun korunmasında halîfeyi sorumlu tutar. Meleklerin insanların yapmasından korktukları kötü fiiller olan yeryüzünde bozgunculuk, yıkım ve harabiyete (fesâd) yol açmaya karşı özellikle insanları uyarır; yeryüzünde fesâd çıkarıcıları, onları ortadan kaldırıp yerlerine halifenin ahlâkî yetkisini alacak başka halklar getirmekle uyarır. Dolayısıyla yeryüzünde hilâfet, yeryüzünde bozgunculuktan kaçınmayı, onu önlemeyi ve iyi ameller yoluyla yeryüzünün islâhını korumayı gerektirir. Böylece biz insanlar, yeryüzünü miras almaya devam edebiliriz. Bu, ahlâkî sorumluluğun ilâhî ahdi veya emâneti olan el-emânet ile yakından ilişkilidir (yukarıya bakınız).

Buna göre hilâfet, kişinin kendisine emânet edilen bir şeye dikkatli ve sorumlu bir şekilde davranmasıdır. Halîfe, kendisine emânet edilen ve bu emânetin dikkatli ve sorumlu bir şekilde yerine getirilmesinden sorumlu tutulan kişidir.

Halîfe unvanının İslâm ümmetinin siyasî liderleri tarafından benimsenmesinin ardından bu kavram, halifenin yeryüzünde Allah'ı temsil ettiği fikriyle karmaşık hâle gelmiş olsa da özgün anlamları arasında bu da bulunmamaktadır. Bu bağlamda Kur'an'ın hiçbir yerinde Allah'ın halifesinden söz edilmedi-

ğini belirtmek önemlidir. Halifenin, Allah'ın yeryüzüne hâkim olmakla veya onu yönetmekle görevlendirdiği vekili, naibi veya yardımcısı olduğu düşüncesi, kavramın yanlış ve tehlikeli bir okumasıdır. Kâhya ve kâhyalık kavramları halife ve hilâfetin anlamlarına çok daha yakındır; zira bu terimler Arapçanın doğasında var olan sorumluluk duygusunu ifade ederler. Bununla birlikte 'kâhyalık', olmayan bir ev sahibini temsil etme ve mülkünü yönetme çağrışımlarıyla yüklüken hilâfet, büyük ölçüde Allah'ın yeryüzünü düzene koyduğu ve bayındır hâle getirdiği tabii süreçlere müdahaleden kaçınma ve bunları önleme yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle özgünlük, doğruluk ve açıklık için kâhya ve kâhyalık kelimelerini kullanmayı bıraktık ve *hilâfet fi'l-ard* kelimesini yeryüzündeki sorumluluk, hesap verebilirlik veya vekillik; *halîfe fi'l-ard* kelimesini ise yeryüzünün emânet edildiği, sorumlu kılınan veya sorumlu tutulan kişi olarak tercüme ettik. Dr. Sarra Tlili ve Dr. David Solomon Jalajel'e halife kavramının yorumlanması konusundaki eleştirileri ve tavsiyeleri için teşekkür ederiz.

HAREM

(Bkz. parag: 3.18, 5.13, 5.14, 5.17; dn: 70, 207-210, 219)

Harem terimi Arapça *h-r-m* kökünden türetilmiş olup “yasak, haram, kutsal, mukaddes, dokunulmaz olan veya dokunulmayan” anlamına gelir. Ayrıca kutsal, mukaddes, kutsa, dokunulmaz olan veya dokunulamayan bir yeri, kısacası bir mabedi ifade eder.

İslâmî öğretilerde, Mekke ve Medine'yi çevreleyen ve kuşatan iki dokunulmaz mabed olan *Haremeyn-i Şerîfeyn*, yeryüzündeki ilk korunan alanlardır. Bunların her biri; insanlar, yaban hayatı ve doğal bitki örtüsü için dokunulmaz bir sığınaktır. Buralarda yerli bitkilerin yok edilmesi ve yabanî hayvanların öldürülmesi, yaralanması ve rahatsız edilmesi yasaktır.

HİMÂ

(Bkz. parag: 3.22, 5.13, 5.14, 5.16-5.20, 5.32, dn: 216-220, 222-224)

Himâ, kelimesi Arapça *h-m-y* kökünden türemiştir ve “koruma, savunma, siper, barınak, kalkan, muhafaza etme ve birini ya da bir şeyi koruma” anlamlarına gelir. Bazen “hema” olarak çevrilmiştir, ancak “himâ”, Arap Yarımadası lehçelerindeki telaffuzunu daha iyi yansıtmaktadır; hem klasik hem de modern standart Arapçanın harf çevirileriyle uyumludur. Her ikisinde de “e” harfi kullanılmaz çünkü temsil ettiği sesli harf, Arap dilinde mevcut değildir.

HİSBE

(Bkz. parag: 4.17, 5.30-5.33; dn: 249, 251)

İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilât. İslâmî öğretinin ayırt edici bir yönü, tüm bireylerin güçlerinin yettiği ölçüde iyiliği emretmek ve kötülükten vazgeçirmekten sorumlu olmalarıdır. (3:104; ayrıca bkz. 3:110, 114; 9:71 ve 22:41) İyiliği emretme ve kötülükten vazgeçirme yükümlülüğü İslâm hukukunda hisbe olarak bilinir.

Arapça *h-s-b* kökünden türetilen bu terim “muhasabe, hesap, hesaplama, tahmin, takdir ve değer biçme anlamlarının yanı sıra dikkate alma, sayma, itibar etme, değer verme ve çeşitli şekillerde dikkatli olma, tedbir alma, hesaba çekme, hesap verme, hesap sorma, birini sorumlu tutma ve vicdan muhasbesi yapma” anlamlarına da gelir. Bireysel düzeyde, her erkek ve kadın yeryüzünde bir halifedir ve kıyamet gününde ailesini, komşularını ve genel olarak toplumu iyilik yapma ile kötülükten vazgeçme ve etkileme konusunda yaptıklarından dolayı tek başına yargılanacaktır. Toplumsal düzeyde, yönetim makam-

larının müdahalesine de ihtiyaç vardır çünkü pozitif teşvik ve yaptırım olmaksızın vicdana yapılan çağrılar etkisizdir. Adâlet ve hakkaniyetin sağlanması için kanun gücü dolayısıyla muhtesiplik makamı vazgeçilmezdir (aşağıya bakınız).

HÜRMET

(Bkz. parag: 2.13, 4.10, 5.26; dn: 240)

Harem kelimesi gibi Arapça *h-r-m* kökünden türetilen ve “yasak, haram, kutsal, mukaddes, dokunulmaz veya dokunulamaz olan” anlamına gelen hürmet kelimesi, dokunulmazlık ve kutsallığın hukukî statüsünü; saygı, yüceltme, hürmet ve onuru ifade eder. Müslüman hukukçular ve ilahiyatçılar, yaratılan her şeyin temel bir dokunulmazlığa sahip olduğunu ve insanların buna saygı göstermekle yükümlü olduğunu kabul ederler. Onları israf etmek, tüketmek, aşağılamak veya kirletmek, onlara ahlâksızca veya aşırı davranmak şöyle dursun, onları hafife alma veya göz ardı etme özgürlüğüne sahip değiliz. Onları kullanırken Yaratıcılarına saygı göstermek ve hürmet etmek zorundayız. Müslüman hukukçular, Allah’ın yarattıklarının dokunulmazlığının savaş sebebiyle geçersiz kılınmaya çağına hükmetmiş ve askerî bir taktik olarak çevre tahribatını yasaklamışlardır. Modern savaşta yaygın olarak kullanılan yakıp-yıkma taktikleri, bu tür bir kısıtlamanın karşıtıdır; toprağın ve bereketin yok edilmesinin cisimleşmiş hâlidir.

İBÂDET

(Bkz. parag: 1.1, 2.2, 2.7, 2.9, 2.18, 2.20, 2.23, 2.24, 3.1, 3.2, 3.4, 3.5, 3.14, 3.15, 5.6, 5.28;

Önümüzdeki Yol, Bir Dua; Anahtar Arapça Terimler: ihsân, ıslâh, İslâm, halife / hilâfet, mesâlih / maslahat, Rab-

bü'l-âlemîn, rahmet, tevhîd)

Arapça'da "hizmet, bağlılık, ibadet, tapınma, saygı, hürmet, kutsama ve itaat" anlamlarına gelen *i-b-d* kökünden türetilen ibâde terimi, tüm varlıkların Rabbi olan Allah'a adanmış hizmet ve ibadet anlamına gelir. Tüm varlıklar Yaratıcılarına ve Rablerine istekli bir itaat ve bağlılıkla boyun eğler, hepsi O'na ibadet ve dua ile boyun eğler.

Bütün mahlukat Yaratıcılarına, Rablerine ve Rezzaklarına gönüllü olarak itaat ve bağlılıkla boyun eğerek kulluk ederler. Rablerinin yarattığı tabiat yasalarına boyun eğmekten kaçınmazlar. Ancak insanlar özgür iradeye sahip olup gönüllü bir bağlılıkla kulluk etmeyi ya da Rablerinin emirlerini reddedip direnmeyi ve böylece O'nun gazabına ve cezalandırmasına maruz kalmayı seçebilirler (22:18, 3:83). İnsan hayatının nihai amacı, tüm varlıkların Rabbi olan Allah'a kulluk ve ibadet etmektir. Bu kulluk ve ibadet, hayatın her alanında Allah'ın sevdiği ve razı olduğu her türlü söz ve ameli içine alır.

İHSÂN

(Bkz. parag: 2.12, 3.4, 3.7, 4.11, 5.8, 5.29)

İyilik, güzellik, sevimlilik, kusursuzluk ve mükemmellik anlamlarına gelen *h-s-n* kökünden türeyen ihsan kelimesi, en üst düzeyde iyilik, güzellik ve mükemmellik içeren işler yapmak anlamına gelir. Hz. Peygamber'in Hadis-i Şerifte açıkladığı gibi:

"Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibadet edin; eğer siz O'nu göremiyorsanız, O sizi görmektedir."

İslâmî öğretilerde sadece iyilik yapmak yeterli olmayıp, en üst düzeyde iyilik yapmamız istenir. İyilik ve güzellik işleri yaşamın ve ölümün amacıdır. (67:2) Peygamber Hz. Muhammed,

(s.a.v.), “Allah’ın her şeyle ilgili olarak en yüksek iyiliği, güzelliği ve mükemmelliği (ihsan) emrettiğini” beyan etmiştir. Bu, yaratılan her varlığa karşı davranışlarımızda ve her hareketimizde en üst düzeyde iyiliği veya mükemmelliği gerektirir. Bunun amellerimizdeki en yüksek tezahürü, O’nun tüm yarattıklarına en üst düzeyde iyilik yaparak tüm yaratılanların Rabbine kuluk etmektir.

İLİM

(Bkz. parag: 3.8, 3.9; dn: 82-87, 173)

Arapça *i-l-m* kökünden türetilmiş olup “bilmek, bilgi sahibi olmak, farkında olmak, idrak etmek, öğrenmek ve ayırt etmek” anlamlarına gelir. Dolayısıyla olgusal bilgi, öğrenme, idrak, akletme, algılama ve aynı zamanda sınırları çizilen, tasvir edilen ve ayırt edilen şey anlamına gelir. Genel olarak ilim, maddî bilgi ve bilim için kullanılan bir kelimedir. Ayrıca matematik (ilmü’l-hisâb), biyoloji (ilmü’l-ahyâ), psikoloji (ilmü’n-nefs), ahlâk (ilmü’l-ahlâk) ve şehir ve doğa düzenlemeleri (ilmü’l-’umrân) gibi belirli bilim ve sanat disiplinleri için de kullanılır.

İKTİSÂD

(Bkz. parag: 4.22, dn: 145)

Arapça bir kelime olan iktisâd “niyet etmek, amaçlamak, arzu etmek, azmetmek ve bir hedefe doğru yönelmek; bir sona, bir amaca, bir gayeye veya bir hedefe ulaşmak için doğrudan ilerlemek” anlamına gelen *k-s-d* kökünden türetilmiştir. İktisâd; tutumluluk, tasarruf, ihtiyatlılık, ölçülülük ve koruma anlamına gelir. İslâmî öğretilerde ekonomi için kullanılan bu terim; finans, bankacılık, ticaret ve sanayi ile ilgilidir. Kur’ân insanoglunu itidale, dengeye ve korumaya yönlendirir ve Rah-

mân'ın gerçek kullarını "Harcadıkları zaman ne israf ne de cimrilik eden, bu ikisi arasında orta yolu tutanlar" olarak tanımlar. (25:67) İtidal, adâlete (kıst) ve onunla ilişkili dengeye (mîzân) yönelirken ölçsüzlük (isrâf), haddi aşmayı ve adâletsizliği besler ve Allah'ın yaratılıştaki kurduğu dengeyi (mîzân) bozar.

İSLÂM

(Bkz. parag: 2.7)

Arapça *s-l-m* kökünden türetilmiş olup "emniyetli, sağlam, güvenli, zarar görmemiş, zedelenmemiş, bozulmamış, bütün, ayrılmaz, eksiksiz, sağlıklı, barış içinde, uyum içinde ve bütünlük hâlinde olmanın yanı sıra boyun eğmek, teslim olmak, rıza göstermek, kabul etmek, uzlaşmak ve teslim etmek" anlamına gelir.

İslâm kelimesi, tüm varlıkların Rabbi olan Allah'a gönülden boyun eğmek anlamına gelir. İslâmî öğretiyeye göre tüm varlıklar; Yaratıcılarına, Rablerine ve Sürdürücülerine içten bir itaat ve bağlılıkla boyun eğler. (3:83) İnsan hariç hepsi, Rablerinin her şeyi sürdürdüğü tabiat kanunlarına boyun eğmekten kaçınmaz. İnsan ise özgür iradeye sahip olduğu için, isteyerek bağlılıkla hizmet etmeyi ya da Rablerinin emirlerini reddederek direnmeyi tercih edebilir ve bu şekilde O'nun gazabına ve intikamına marûz kalabilir. (22:18) Her şeyin istekli bir şekilde Rablerine teslim olmasından, her şeyin Müslüman olduğu ve geniş bir İslâm topluluğunu oluşturduklarının kabul edilmesi gelir. İnsanoğlu, bu topluluğu isteyerek kabul edebilir ve bu topluluğun bir parçası olabilir.

İSRÂF

(Bkz. parag: 4.22, 5.10, 5.11)

Tüm sınırları veya kısıtlamaları aşmak anlamına gelen

Arapça *s-r-f* kökünden türetilen *isrâf*; savurganlık, boşa harcarma ve aşırı kullanım anlamına gelir. Kur'ân *isrâfî* yasaklar: "... yiyin, için, fakat *isrâf* etmeyin; çünkü Allah *isrâf* edenleri sevmez." (7:31; ayrıca bkz. 6:141) Meşhur bir hadis, bol kaynak olduğu zaman bile *isrâftan* nasıl kaçınılması gerektiğini açıkça göstermektedir:

"Bir gün Sa'd (b. Ebû Vakkâs) abdest alırken Resûlullah (s.a.v.) onun yanına uğramıştı. 'Bu ne *isrâf*?' buyurdu. Sa'd, 'Abdestte de mi *isrâf* olur?' diye sorunca, Resûlullah (sav), 'Evet, akan bir nehirde(n) bile (abdest alıyor) olsan (*isrâf* olur)'" diye cevap verdi."

Hava, toprak, okyanuslar ve bir zamanların uçsuz bucaksız ormanları gibi bereketli hayat kaynaklarının bile *isrâf* edilerek kullanılması yasaklanmıştır. Meşrû bir gerekçe olmaksızın can almak da aynı şekilde *isrâf* olarak yasaklanmıştır.

MASLAHATLAR / FAYDALAR

(Bkz. parag: 2.20, 5.4, 5.5; dn: 42, 162, 170, 172, 176, 180, 185, 232)

İslâm hukuku ve ahlâkında menfaatler için kullanılan terim *masâlih*'tir (tekili *maslahat*). Sâlih kelimesi gibi *s-l-h* kökünden türemiştir ve onun gibi "iyi, faydalı, sağlıklı, sağlıklı ve doğru olanı" ifade eder. Bu, yeryüzündeki sorumlu hilafeti somutlaştıran ve yeryüzünü miras almakla ödüllendirilen iyi iş kavramıyla aynıdır. (bkz. bu sözleşmenin 2.18-2.19 bölümleri) Bu, *mefâsidin* zıddıdır. İyi çalışma, Allah'a kulluk ve insanın yeryüzündeki sorumluluğunu yerine getirmesi için esastır. İslâm hukukunda tüm fiiller, sonuçları bakımından fayda (*maslahat*) ve zarar (*mefâsid*) olarak değerlendirilir. *Mesâlih* ve *mefâsid* kavramı, seküler maliyet ve fayda fikirlerine benzer ancak aynı değildir: Allah'ın yarattıklarının refahı hem şimdiki zamandaki

refahımızı hem de âhiretteki nihâî refahımızı kapsamaktadır. İnsanlara maddî fayda sağlayan her şeye izin verilmez. Aynı zamanda tüm yaratılışın refahını da kapsar. Hiçbir tür veya nesil değerlendirilmeden hariç tutulamaz. Müslüman bireyler, yöneticiler, kanun koyucular ve hukukçular, yaratılmış tüm varlıkların ortak iyiliğini hedeflemekle mükelleftirler. Bundan dolayı tüm menfaatleri uyumlaştırmaya ve yerine getirmeye çalışmalıdırlar. Tüm menfaatleri tatmin edemediklerinde ise ilgili çeşitli menfaatlerin aciliyetini ve önemini tartarlar ve daha baskın olanları, fayda veya zararın kesinliğini veya ihtimalini ve etkilenenlerin yardım almadan menfaatlerini güvence altına alma yeteneklerini belirlemeye çalışırlar.

MEFÂSİD / ZARARLAR

(Bkz. parag. 2.20, 5.5; dn: 172, 185)

İslâm hukuku ve ahlâkında zararlar için kullanılan terim mefâsiddir (tekili mefsedet). Fesâd terimi gibi *f-s-d* kökünden türemiştir ve onun gibi “fesat, bozulma, kutsallıktan uzaklaşma, yıkım, tahribat ve harabe” anlamlarına gelmektedir. İslâm hukukunda tüm fiiller, fayda ve zarar olarak sonuçları açısından değerlendirilir. Masâlih ve mefâsid kavramı, seküler maliyet ve fayda fikirlerine benzer ancak aynı değildir.

Müslüman bireyler, yöneticiler, yasa koyucular ve hukukçular, insan eylemlerinden kaynaklanan ve tüm yaratılmış varlıklara verilen zararları önlemekle yükümlüdürler. Bunu yaparken daha baskın olan zararları belirlemeye çalışırlar ve ilgili çeşitli zararların aciliyetini ve önemini, zararın ve faydanın kesinliğini veya ihtimalini ve etkilenenlerin yardım almadan zararı önleme yeteneklerini değerlendirirler. Bir fayda elde etmenin benzer veya daha büyük boyutta kaçınılmaz bir zarara yol açtığı durumlarda, zararın önlenmesi öncelik taşır. Bu da ihtiyatlılık

ilkesine yani ağır veya geri döndürülemez zarar riski içeren faaliyetlerin önlenmesi gerektiğine karşılık gelir.

MİZÂN

(Bkz. parag: 1.1, 1.2, 1.10, 1.20, 2.10, 2.18, 4.22; dn: 45)

Sözlükte “bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak” anlamındaki **vezn** (**zine**) kökünden türemiş bir isim olan **mîzân** “tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık; adâlet” mânalarına gelir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “vzn” md.; *Lisâ-nü'l-Arab*, “vzn” md.).

Kur’ân’da “v-z-n” kökünden türemiş kelimeler farklı şekillerde yirmi üç (23) yerde, “**mîzân**” şeklindeyse dokuz yerde geçer. Bunlardan beşinde insanî ilişkilerde adâletli olmanın gereği, ikisinde vahiyde birlikte mîzânın indirildiği, birinde de *kâinatın mîzân ile yaratıldığı*, birinde de mîzânın bozulmaması gerektiği ifade edilmiştir.

MUHTESİB

(Bkz. parag: 5.7, 5.32; dn: 249)

Hisbe teriminden türetilen (yukarıya bakınız) muhtesib kelimesi, hisbeyi uygulamakla görevli memur anlamına gelir. Muhtesib; pazarların, yolların, binaların, su yollarının, himâların ve benzerlerinin müfettişi olarak kendi pozisyonuyla ilgili İslâm hukuku hükümlerine tamamen âşinâ olması gereken bir hukukçuydu. Güvenlik ve hijyenle ilgili yönetmelik ve standartların uygulanması, kirleticilerin ortadan kaldırılması; tehlike ve sıkıntıların giderilmesi; himâların ihlâl ve izinsiz girişlerden korunması; hayvan hakları ve refahının gözetilmesi gibi çevre koruma ve muhafaza sorumluluklarının birçoğu muhtesibin yetki alanına giriyordu. İslâmî mahkemelere ek olarak

işlev gören muhtesib, amaç ve değerlerini ihlâl etmeyen yerel örf ve âdetler ile birlikte şer'î hükümlere dayalı olarak nihâî kararlar alma ve uygulama, zararları değerlendirme ve kamu refahını güvence altına almak için para cezaları ve diğer cezaları uygulama konusunda geniş takdir yetkisine sahipti.

NEHİY ANİ'L-MÜNKER/KÖTÜLÜKTEN VAZGEÇİRMEK

(Bkz. parag: 4.17, 5.30-5.33; dn: 248)

Yasaklama ve engelleme anlamına gelen Arapça *n-h-w* kökünden türetilen *neh-y* kelimesi “yasaklamak, menetmek, önlemek, engellemek ve dizginlemek” anlamına gelir.

Münker kelimesi Arapça *n-k-r* kökünden türetilmiştir ve “bilmemek, reddetmek, kınamak, onaylamamak, inkâr etmek, suçlamak, azarlamak, sitem etmek, nefret etmek, tiksirmek, reddetmek, kötü olarak reddedilen şey, yanlış, kınanabilir, iğrenç veya onursuz” anlamına gelir. *En-nehyan el-münker*, bu nedenle, kötü ve yanlış olduğu iyi bilinen bir şeyi yasaklamak ve önlemek anlamına gelir.

İslâmî öğretinin belirgin bir yönü hem erkek hem de kadının tüm bireylerin iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma sorumluluğuna sahip olduklarını kabul eder. (3:104; ayrıca bkz. 3:110, 114; 9:71 ve 22:41) İyiyi ve güzeli tesis etme yükümlülüğü İslâm hukuku ve ahlâkında yanlıştan kaçınmak ise hisbe olarak da bilinir (yukarıya bakınız).

RABBÜ'L-ÂLEMÎN/ÂLEMLERİN RABBİ

(Bkz. parag: 2.2, 3.1, 5.6; dn: 31)

Kur'ân, Allah'ın “âlemlerin Rabbi” (*rabbü'l-âlemîn*) olarak övülmesiyle başlar. (1:1) Bu ifade iki kelimedenden oluşur. Arapça

r-b-b kökünden türeyen rabb kelimesi, bir yandan kulluk ettiğimiz Rab ve Efendi'yi, diğer yandan da her varlığı var eden, sonra onu rızıklandıran, besleyen, geliştiren ve kaderi tamamlanıncaya kadar ona rehberlik eden Var Eden'i ifade eder.

İkinci kelime Arapça *a-l-m* kökünden türeyen el-'âlemîn'dir ve "bilmek, bilgi sahibi olmak, farkında olmak, algılamak, öğrenmek ve ayırt etmek" anlamlarına gelir; dolayısıyla âlem ismi, potansiyel olarak bilinebilen ve var olan şeyler anlamına gelir: varlık dünyası. Çoğul isim olan 'âlemîn ise tüm varlık âlemleri anlamına gelir. Taberî'nin tefsiri, âlem kavramının tanımını yaparken İbn Abbâs'tan şu alıntıyı yapar: "De ki: Bütün hamdler, -bütün gökler ve içindekiler, bütün yerler ve içindekiler, bilinen ve bilinmeyen her şey- kendisine ait olduğu âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."

Ayrıca âlem kelimesinin bir tür ümmet veya topluluk anlamına geldiğini de belirtir: insanlar âlemi vardır, cinler âlemi vardır ve yaratılmış varlıkların her bir çeşidi veya cinsi, bir âlemdir; ayrıca insanların, cinlerin ve yaratılmış varlıkların diğer her bir çeşidinin her bir çağı veya nesli de bir âlemdir. Dolayısıyla âlem terimi bütün yaratılmış varlıkları kapsar. Bu âlemîn (âlemler) kelimesinin önemli bir boyutu, gerçekliğin bizim için bilinmeyen sayısız boyutunu dikkate almak için farkındalığımızın ufkunu genişletmesidir. Birçok örnekte Rabbü'l-âlemîn'i 'tüm varlıkların Rabbi' olarak tercüme ederek terimin ahlâkî ve etik anlamlarına dikkat çektik. Allah; her türün, her neslin ve yaratılmış her bir varlığın Rabbidir. Allah'ın yaratılmış tüm varlıkların tek ve biricik Rabbi olduğunu kabul edersek O'na bağlılığın tüm yaratıklarına karşı en üst düzeyde iyiliği gerektirdiğini anlarız. Zira yaratılmış tüm varlıklar, Allah tarafından yaratılmış olmaları nedeniyle yaratılıştan gelen bir değere ve kıymete sahiptir.

RAHMET

(Bkz. parag: 2.12, 3.5, 4.11; dn: 44, 75, 76)

Arapça rahme kelimesi “merhamet, şefkat ve kadın rahmi” anlamına gelen *r-h-m* kökünden türemiştir. İlahî lütuf, merhamet ve şefkati, insanların ve diğer yaratılmış varlıkların şefkat ve merhametini kapsayacak şekilde sonsuz şefkat ve merhamet anlamına gelir. Tüm varlıkların Rabbi ve Yaşatıcısı Rahmân ve Rahîm’dir. O’nun engin merhametinin, lütfunun ve şefkatinin boyutu bizim kavrayabileceğimizden çok daha büyüktür. (7:156) Allah, kâinatı ihtişamla, güzelliklerle doldurmuş ve canlılara bu ihtişamı ve güzellikleri algılayabilecekleri çeşitli duyular vermiştir. Şükretmenin en iyi yolu O’na kulluk etmektir. Rahmân ve Rahîm olan Allah’a nasıl kulluk etmeliyiz? Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: “Merhametlilere Rahmân merhamet eder. Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin.” (Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16; Bkz. Ömer Abdullah, “Merhamet”)

RİBÂ/FAİZ

(Bkz. parag: 4.6, 4.20, 4.21)

Arapça *r-b-v* kökünden türetilen ve “artmak, büyümek veya aşmak” anlamına gelen ribâ kelimesi tefecilik ve faiz anlamına gelir. İslâm ribâyı yani tefeciliği ya da faiz almak da dâhil olmak üzere ticarete veya iş dünyasında elde edilen haksız, sömürücü kazançları yasaklar. Ribâ aynı zamanda borç şeklinde yoktan para kazanmak ve buna faiz uygulamak ve genel olarak ekonomik adaletsizlik için de geçerlidir. Kur’ân ribâ yoluyla başkalarını sömürenleri kınar ve onları hem bu dünyada hem de âhirette cezalandırılmaları konusunda uyarır. (2:275-281) Ribâ, zenginlerin muhtaçları sömürdüğü; borçlunun sıfırdan

var edilen ve bileşik faizle büyüyen sermayeyi geri ödemek için daha çok çalışmaya zorlandığı; güçlülerin savunmasızları manipüle ettiği bir güç ilişkisini ortaya koyar. Zenginler, abartılı yaşam tarzlarını sürdürebilmek için var olmayan parayı kullanırlar ve bu da sonuçta dünya çapında ekosistemleri bozar. Ribâ tarafından körüklenen sürekli ekonomik büyümeye dayalı çağdaş ekonomik düzen, tabiatı gereği doymak bilmez bir şekilde tüketici, sürdürülemez ve İslâm'ın ilkelerine aykırıdır.

ŞERİAT

(Bkz. parag: 5.2-5.4, 5.7, 5.12, 5.27-5.29; 5.32; dn: 161-163, 165, 169, 171, 224)

Etimolojisinde *ş-r-a* kökünden türetilen şeriat terimi “yaşamın kaynağı olan suya giden geniş bir yol veya patika” anlamına gelir. Bu terimin sembolik çağrışımında tüm hayat biçimlerinin önemi ve değeri îmâ edilmektedir. Şeriat aynı zamanda ölüm ve âhiretle de ilgilidir çünkü insanlar, iki dünya arasında seyahat eden yolculardır ve âhiretteki mânevî mutluluğa giden en emin yolu bulmak için başvurdukları harita şeriatıdır. Amacı, tüm varlıkların Merhametli, Şefkatli Rabbinin iradesini nasıl yerine getireceğimizi; hayatı -bireysel ve toplu olarak- en ahlâkî ve etik şekilde nasıl yaşayacağımızı ortaya koyar. Nitekim ahlâk ilmi ile hukuk ilmi esasen bir ve aynıdır.

Şeriat genellikle “İslâm hukuku” olarak tercüme edilir ancak seküler toplumlardan gelen insanlar için dinî hukuk fikri kafa karıştırıcı olabilir. Medenî toplumun işleyişi ve bireysel özgürlüklerin savunulması için gerekli olduğu kabul edilse bile hukuk yaygın olarak kuru ve biraz sevimsiz olarak değerlendirilir. Neredeyse gerekli bir kötülük olarak görülür. Sonuçta bir kişi neden bir avukat arar? Belki bir dava açmak ya da bir davaya karşı kendini savunmak için; en az vergiyi nasıl ödeyeceğini öğrenmek için ya da bir iş sözleşmesinde veya boşanmada en

avantajlı şartları güvence altına almak için. İncanın mânevî ve etik değerlerinden ne kadar da uzak! Ancak İslâm medeniyetinde şeriat oldukça farklı biçimde kavranmaktadır. Bir kişinin bir müftüye veya İslâm hukuku uzmanına başvurmasının en yaygın nedeni, belirli bir durumda en etik, ahlâkî hareket tarzının ne olduğunu, tüm varlıkların Rabbini en çok memnun eden ve en kesin şekilde ebedî mânevî mutluluğa götüren davranışın ne olduğunu sormaktır.

Kur'ân ve sünnet (Hz. Peygamber'in normatif uygulaması), dinî ibadetler ve tamamen ahlâkî meselelerin yanı sıra anayasa ve uluslararası hukuk, aile hukuku, ceza hukuku, sözleşmeler hukuku, mülkiyet hukuku ve çevre hukuku gibi çeşitli hukuk alanları da dâhil olmak üzere her insan hareketini kapsamına alan şeriatın temelini oluşturur. Her bir davranış, sadece bu dünyanın maddî âleminde değil, aynı zamanda âhiretin mânevî âleminde de ne kadar fayda ve zarara yol açabileceğini belirlemek için incelenir. Ameller beş kademeli bir ölçeğe göre değerlendirilir. Bir amel; farz, müstehap, mübah, mekruh veya yasak olabilir. Dolayısıyla şeriat sadece yasaklayıcı ve emredici değil, aynı zamanda olması gerekenin ahlâkî seyrini çizen kural koyucudur: mahkemelerin yetki alanına giren temel yasal zorunluluklara ek olarak, yalnızca bireysel ve toplumsal vicdan tarafından uygulanabilecek ideal davranış standartlarını ortaya koyar. Mahkemelerin başarısız olduğu ya da İslâmî mahkemelerin bulunmadığı durumlarda bile şeriat, inananların her zaman yönelmesi gereken normları ortaya koyar. Şeriatın nihâî amacı, Allah'ın yarattıklarının refahını gerçekleştirme.

ŞÜKÜR

(Bkz. parag. 2.4, 3.5, 3.6, 3.7, 5.8; Bir Dua; dn: 78, 192, 256)

Şükür ve minnettarlık anlamına gelen *ş-k-r* kökünden türe-

tilen şükür kelimesi “minnettarlık göstermek, teşekkür etmek, tüm varlıkların Rabbi olan Allah’tan gelen bir nimeti kabul etmek, tanımak ve göstermek” anlamına gelir. Bunun zıddı küfürdür ve kelimenin tam manası nankörlüktür: bir nimeti gizlemek, örtmek, unutmak, görmezden gelmek veya inkâr etmek. Bu nedenle küfür, İslâm’da imansızlık ve inançsızlık için kullanılan kelimedir. Rahmân’ın lütfuna cevabımız minnettarlık ve takdir göstermek; O’nun nimetleri için şükretmekten ibarettir. (36:33-35) Kur’ân bizi evrendeki güzellikten haz almaya, yaratılıştaki güzelliği, zerâfeti ve ihtişamı tasvir eden âyetlerde gösterildiği gibi bedenlerimizi olduğu kadar duygularımızı da beslemeye ve bizi bunların tadına varmaya ve zevk almaya teşvik eder. Allah’a hamd gibi şükür de kalpte hissedilir ve dudaklarla ifade edilir. Aynı zamanda iyi işler yaparak ve Allah’ın yarattıklarına karşı en üst düzeyde iyilik (ihsân) yaparak uzuvlarla da ifade edilmelidir. Allah’ın nimetlerine şükür, onları koruyarak ve artırarak ve onları yaratıldıkları amaçlara göre iyi kullanarak gösterilir.

ŞÛRÂ

(Bkz. parag: 4.25, 5.27; dn: 154-159)

Arapça *ş-v-r* kökünden türeyen ve “işâret etme, imzalama, gösterme ve çağırma” anlamlarına gelen şûrâ, karşılıklı danışma ve istişare anlamına gelir. İnsanların temel haklarından biri, refahlarını etkileyen tüm konularda istişare etmektir. Her bir erkek ve kadın, yeryüzünde bir halîfe olarak, kıyamet gününde hayatında yaptıklarından dolayı tek başına yargılanacaktır. Bu muazzam sorumluluk, planlama ve karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılma özgürlüğünü gerektirir.

Kur’ân, “işlerini karşılıklı istişare ile yürütenlerin” (42:38) Allah’tan daha iyi ve daha kalıcı bir ödül alacaklarını vaat eder. Tüm sosyal ve etnik gruplardan insanlara ayrımcılık yapılmak-

sızın danışılması; en zayıflar hakları tam olarak güvence altına alınana kadar en güçlü, en güçlüler de kanunlara tam olarak uyana kadar en zayıf olarak kabul edilmelidir. Yönetim makamlarının da planlarından etkilenen insanlarla istişâre (şûrâ) içinde hareket etme yükümlülüğü vardır. Mahallî düzeyde bu en iyi şekilde, kilit paydaşların veya temsilcilerinin yer aldığı katılımcı planlama ve iş birliğine dayalı yönetim yoluyla gerçekleştirilebilir.

TAKVÂ

(Bkz. parag: 1.1, 2.12, 2.22, 2.23, 3.1, 3.3, 3.4, 3.8, 3.9, 3.13, 3.14, 3.15, 3.20, 3.21, 3.23, 3.24, 4.10, 4.11, 4.21, 5.8; dn: 68, 102, 116)

Arapça *t-k-y* kökünden türeyen takvâ kelimesi “hürmet ve huşu, Allah’ın bilincinde olmak, O’na saygı duymak ve yaratıklarına karşı davranışlarında O’nu incitmekten sakınmak” anlamına gelir. Hz. Ömer, takvâyı ince giysiler içindeyken lote ağaçlarının (sidr) arasından geçmeye benzetir. Bu ağaçların keskin, çengelli dikenlerine ve ne kadar acı verici olduklarına aşına olan herkes, bunların arasından geçmek için gereken aşırı dikkat ve özeni anlar. Filolog Randa Hamwi Duwaji, takvâ kelimesini tercüme etmek için “dikkat” kelimesini icat etti. *Takîy* sıfatı genellikle “Allah’tan korkan” ve “Allah’ın bilincinde olan” olarak tercüme edilir. Islam4u web sitesinde (<https://islam4u.pro/>) ise güzel bir şekilde “Allah’tan sakınan” olarak tercüme edilmiştir. Bu sözleşmede, takvâ ismini genellikle bağlama bağlı olarak “hürmet”, “hürmetkâr özen” veya “hürmetkâr huşû” olarak, *ittakî* fiili ise “hürmet etmek” veya “özen göstermek” olarak ve *takîy* sıfatını da “hürmetkâr”, “özen gösteren” veya “dikkatli” olarak tercüme ettik. Allah, her şeyin Rabbi olduğu için her şeye karşı davranışlarımızda O’na saygı göstermeliyiz. Takvâ tavrı: Tüm varlıkların Rabbine karşı derin farkındalık

ve hürmet, O'nun yarattıklarına karşı davranışlarımızda azamî özen ve dikkatle birleşir. Bu tutum asâletin özüdür. “Allah katında en soylunuz, en saygılı olanınızdır.” (49:13)

TESHİR

(Bkz. parag: 2.15, 2.16; dn: 50, 52)

Arapça'da *s-h-r* kökünden türeyen *taskhîr* kelimesi hizmet anlamına gelir. Kur'ân, evreni ve içindeki her şeyi, denizleri, dağları, bitkileri ve hayvanları, hatta gündüzü ve geceyi, güneşi, ayı ve yıldızları insanoğluna hizmet eden (musahhâr) varlıklar olarak tanımlar. Musahhar olmak, bu şeylerin insanoğluna faydalı olduğu anlamına gelir; insanoğlunun egemenliğine veya otoritesine tabi oldukları anlamına gelmez. Bu, onların insanoğluna olduğu kadar diğer canlı türlerine de hizmet etmelerini engellemez; nitekim gündüzün, gecenin, güneşin, ayın ve yıldızların genel olarak yeryüzündeki canlılara hizmet ettiği açıktır. Allah, hiçbir yerde diğer canlıların tamamıyla -hatta öncelikle- insanlara hizmet etmek için yaratıldığını belirtmemiştir. Bu yaratıkların yalnızca bizim zevk almamız için yaratıldığını düşünmek mantıksız olur. Paragraf 2.15'te belirtildiği gibi Allah'ın bu yaratıklarda insanoğluna hizmet etmekten başka ve daha yüce amaçları olduğu iyi malumdur.

Kur'ân, göğün ve yerin yaratılışının insanoğlunun yaratılışından daha büyük olduğunu belirtir. (40:57) (*Teşri* kavramının daha kapsamlı incelemeleri için bkz: Tlili, Sarra, *Animals in the Qur'an*, Cambridge University Press, 2012, 92-115 ve İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 78, 128. Ayrıca bkz. el-Karadavi, *Ri'âyetü'l-Bi'ah*, 34-35.) Aynı şekilde, Kur'ân'daki “Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.” (2:29) ifadesiyle ilgili olarak İzzi Dien şöyle der: “Buradaki 'siz' kelimesi, zaman ve mekân sınırı olmaksızın yeryüzünde yaşayan tüm canlıları ifade etmektedir. Bu sonuç, bazılarının iddia

edebileceği gibi anlamı asıl maksadının ötesine taşımaz çünkü Müslüman âlimler, metin yorumunda genellik ilkesini, bu ilkeye karşı çıkan herhangi bir neden olmadığı sürece kabul ederler.” (Age, s. 87-88)

TEVHİD

(Bkz. parag: 2.2, 2.5, 3.1, 3.2)

Allah’ın birliğinin tasdiki olan tevhid, Arapça *w-h-d* kökünden türemiş olup “birlik, teklik, benzersizlik, eşsizlik ve kıyaslanamazlık” anlamlarına gelir. Tevhid, İslâm ahlâkının temelini oluşturur. Müslümanlar, inancının, metafiziğinin, ahlâkının, hukukunun ve mânevîyatının temelinde tevhid akîdesinin olduğunu kabul eder. Allah -yüceltilmiş ve yükseltilmiş olsun-yarattıklarından hiçbirini değersiz kılmamıştır: bir varlığı yaratmış olması ona özünde bir değer ve kıymet verir. Tanrı’nın birliğinin en temel etik anlamı, tüm yarattıklarına elimizden gelen en büyük iyiliği yaparak tek Tanrı’ya -tüm varlıkların Rabbine- hizmet etmektir. Allah’ın yaratılan her varlığın tek ve biricik Rabbi olduğunu kabul edersek, O’na bağlılığın tüm yarattıklarına karşı azamî iyiliği gerektirdiğini ve her bir yaratığa takvâyla ya da Yaratıcısına hürmetle davranmamız gerektiğini bilmemiz gerekir.

Yaratılan tüm varlıklar, Allah tarafından yaratılmış olmaları nedeniyle özünde bir değere ve kıymete sahiptir. Yaratılmış herhangi bir varlığı ahlâkî değerlendirmenin dışında tutmak tevhit ilkesini ihlâl eder. Gerçekten de, nihâî amacımızı tüm varlıkların iyiliğinden daha az yapmak etik ve ahlâk dışıdır: tevhidin temel etik talebini ihlâl eder. (Tevhid’le ilgili bkz: Azizah Y. al-Hibri, “Divine Justice and The Human Order: An Islamic Perspective”, *Humanity Before God: Contemporary Faces of Jewish, Christian, and Islamic Ethics*. Edited by William Schweiker, Michael A. Johnson, and Kevin Jung. Minneapolis,

Minn.: Augsburg Fortress Press, 2006, 11. Bölüm)

YARATMA

(Bkz. parag: 2.1, 2.18, 3.9, 4.15, 5.4, 5.6; dn: 30, 44, 75, 170)

Arapça'da “yaratma” anlamına gelen halk kelimesi *h-l-k* kökünden türetilmiş olup “şekillendirme, biçimlendirme, tahmin etme, hesaplama ve ölçme” anlamlarını içermekte ve yaratılışın ayrıntı ve doğrulukla birbirine bağlanmış karmaşık bir sistem olduğunu îmâ etmektedir. Kur’ân’da bu kelimenin çeşitli gramer biçimlerinde kullanıldığı 250’den fazla âyet yer almaktadır. *Halk* kelimesi genellikle insanoğlu anlamında kullanılır ancak insan veya beşer gibi kelimelerin aksine halk, insanlıkla sınırlı veya münhasır değildir ve tüm yaratılmış varlıkları kapsayacak şekilde geniştir.

YERYÜZÜNDE BOZGUNCULUK (FESÂD Fİ’L-ARD / İFSÂD Fİ’L-ARD)

(Bkz. parag: 1.19, 2.18, 2.19, 2.20, 5.9, 5.10, 5.11; dn: 229; hilâfet (Yukarıda))

Arapça *fesâd* kelimesi *f-s-d* kökünden türemiş olup “fesat, bozulma, tahribat, yıkım, tahrip ve harabe” anlamlarına gelir. Buna göre *fesâd fi’l-ard*; yeryüzünde bozgunculuk, bozulma, yıkım, saygısızlık, yıkım ve harabe anlamına gelirken *ifsâd fi’l-ard*; yeryüzünde bozgunculuk, bozulma, saygısızlık, tahribat, yıkım ve harabeye yol açmak anlamına gelir.

İnsanoğlunun yeryüzünde fesat çıkarmasından duyulan korku ve bu tür bir ihlâlin yol açacağı felaketler, Kur’ân’ın adâlet kozmolojisinde önemli bir yer tutar: Eğer ona veya içinde olana iyilik yapılırsa iyilik geri döner; eğer ona veya içinde ola-

na kötülük yapılırsa ortaya çıkan şey tam bir dehşettir. Kur'ân bize yeryüzünde bozgunculuk, yıkım ve harabiyet çıkarıcıların yani *muşfidûn fi'l-ard*'ın, sonunda başına gelenleri görmemizi emreder (7:85-86, vs.): Firavun, Âd, Semûd ve Medyen halklarının hepsi güçlü ve zengindi ama yeryüzünde bozgunculuk çıkardılar ve böylece kendilerini yok ettiler. Yeryüzündeki bozguncular emaneti kötüye kullanırlar ve yeryüzünde halife olarak sorumlu olanlarla açık bir tezat teşkil ederler.

YERYÜZÜNÜN İSLÂHI (İSLÂH Fİ'L-ARD)

(Bkz. parag: 2.18-2.20, 3.7)

Arapça islâh kelimesi, sâlih kelimesi gibi *s-l-h* kökünden türemiş olup, onun gibi “iyi, faydalı, sağlıklı, faziletli ve doğru olan” anlamına gelir. Aynı kökten iyi, faydalı işler anlamına gelen iki fiil olarak *el-â'mâl es-sâlihah* ve *es-sâlihât* (iyilik) kelimeleri türetilmiştir. İman ve faydalı işler, yeryüzündeki inkâr ve bozguncululuğun tersidir; insanlığın kurtuluşu ve nihâî refahı bunlarda yatar. (95:4-6, 103:1-3) Yeryüzünde bozgunculuk ve yıkım yapmak nasıl mahvolmamıza yol açıyorsa iyi, doğru, sağlıklı, yararlı işler yapmak da yeryüzünde hayatta kalmamızın ve refahımızın anahtarıdır. Allah, Kur'ân'da şöyle buyurur: “Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır.” (21:105). İyi işler, Allah'a ibadetin ve yeryüzündeki insan sorumluluğunu yerine getirmek için çok önemlidir. Kur'ân'da bize söylediği gibi (7:56) güzelliği, mükemmelliği ve en yüksek iyiliği getirmeye çalışarak ve onda bozulmaya, yıkıma ve harabeye (fesâd) yol açan her şeyden kaçınıp uzak durarak bunu yapabiliriz.

ZEKÂT

(Bkz. parag: 3.16, 4.21; dn: 95; 144)

Arapça *z-k-v* kökünden türeyen ve “ahlâkî saflık, arınma,

aklanma, suçsuzluk ve suçsuzlukla birlikte gelişme, büyüme ve artış” anlamına gelen zekât kelimesinin hem genel hem de özel anlamları vardır ve her ikisi de bu temel ikili anlamı çağırır: Özel anlam, belirli bir asgarî miktardan daha fazla birikime sahip olan Müslümanların her yıl bir kez vermeleri gereken zorunlu sadaka veya zekât vergisidir. Bu, birikmiş nakit paralarının yüzde 2,5’i ile mahsulleri ve çiftlik hayvanları gibi diğer sermaye fazlalarının çeşitli oranlarını fakirlere ve muhtaçlara vererek, geriye kalanı arındırmaktır. Servet, fazlasını ihtiyaç sahipleriyle paylaşarak arındırılır.

Genel anlamıyla zekât, insanların ve hatta diğer canlıların daha geniş bir hayat topluluğunun refahına ve büyümesine katkıda bulunduğu hayırseverlik hareketleri anlamına gelir. Sömürüye dayalı ekonominin aksine, Müslüman ekonomistler arındırıcı sadaka (zekât) ile örneklenen bir ekonomi vizyonuna çağrıda bulunurlar. Servet, fazlasının ihtiyaç sahipleriyle paylaşılmasıyla arındırıldığı gibi toplumlar da servetin zenginlerden ihtiyaç sahiplerine doğru dolaşımıyla arındırılır. Zekât sayesinde sosyal dayanışmaya katılırız. Zekât, hem insanın açgözlülüğünü engeller (Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 48) hem de böylece bize para ve zenginliğin hayatın amacı olmadığını öğreterek ruhumuzu arındırır. (a.g.e., 17) (Ayrıca bkz: *Ri’ayat al-Bi’ah*, s. 241-245.

